

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GELENEKSEL TÜRK SANATLARI ANABİLİM DALI**

**EBÜZZİYYÂ MEHMED TEVFİK BEY'İN HAYATI VE
HAT ESERLERİ**

SERKAN SELALMAZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Doç. Dr. MUZAFFER YILMAZ

KONYA – 2022

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Serkan SELALMAZ		
	Numarası	18812101015		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Geleneksel Türk Sanatları Anabilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'in Hayatı ve Hat Eserleri			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı
İmzası

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Serkan SELALMAZ		
	Numarası	18812101015		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Geleneksel Türk Sanatları Anabilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	x	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Muzaffer YILMAZ		
	Tezin Adı	Ebüzziyyâ Mehmed Tevfik Bey'in Hayatı Ve Hat Eserleri		

Birçok sanat tarihçimize göre XIX. Yüzyıl hat sanatının altın çağıdır. Hat sanatında kullanılan neredeyse tüm yazı çeşitlerinin en güzel örneklerinin verildiği bu dönem, Osmanlı coğrafyası için Batı modernleşmesiyle yüzleşmesi açısından kritik bir öneme sahiptir. Batı modernleşmesinin her alanı etkilediği bu dönemde, hat sanatının köklü olmasa da klasik dönemden ayrıldığı birçok husus vardır.

En kadim yazı çeşitlerinden biri olan Kûfî yazı, yaklaşık üç yüz elli yıl aradan sonra XIX. Yüzyılda tekrar rağbet görmüştür. Kûfî yazıya oluşan bu büyük ilgide Ebüzziyyâ Mehmed Tevfik Bey'in önemi büyüktür. Kurduğu matbaasında tabolunan eserlerde sıklıkla kûfî yazıyı kullanmış olmakla beraber, dini, kamu ve sivil mimaride de Kûfî yazı çeşidiyle tasarladığı eserleri vardır.

XIX. Yüzyılda farklılaşan sanat anlayışının merkezi konumlarından biride bulunan Ebüzziyyâ Mehmed Tevfik Bey, Kûfî yazı örnekleriyle bize dönemin hat sanatı estetik anlayışını farklı bir perspektiften bakmamıza olanak sağlamaktadır.

Araştırmamız Ebüzziyyâ Mehmed Tevfik Bey'in matbuat ve mimari eserlerde bulunan yazılarını bir araya getirerek hat sanatı estetiği açısından inceleme yapmak amaçlanmaktadır.

Anahatar Kelimeler: Kûfî Yazı, Ebüzziyyâ Mehmed Tevfik, Hat Sanatı, Hattat.

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Serkan SELALMAZ		
	Student Number	18812101015		
	Department	Department of Traditional Turkish Arts		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	x	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Assoc. Dr.Muzaffer YILMAZ		
Title of the Thesis/Dissertation	Life and Calligraphic Works of Ebuzziya Mehmed Tevfik Bey			

According to many art historians, XIX. Century is the golden age of calligraphy. This period, in which the best examples of almost all types of writing used in calligraphy are given, has a critical importance for the Ottoman geography in terms of confronting Western modernization. In this period, in which every field of Western modernization was affected, calligraphy is not rooted in many aspects, but there are many aspects that differ from the classical period.

Kufi script, which is one of the most ancient types of writing, gained popularity again in the 19th century after approximately 350 years. Ebuzziya Mehmed Tevfik Bey has a great importance in this great interest in Kufic writing. He often used kufic writing in the works published in his own printing house. Besides, he has works in religious, public and civil architecture that he designed with the Kufic script.

Ebuzziya Mehmed Tevfik Bey, who was in the center of the understanding of art that differed in the 19th century, allows us to look at the aesthetic understanding of calligraphy of the period from a different perspective with his Kufic script samples.

Our research aims to examine Ebuzziya Mehmed Tevfik Bey's writings in the press and architectural works in terms of calligraphy aesthetics.

Keywords: Kûfî Script, Ebuzziya Mehmed Tevfik, Islamic Calligraphy, Calligrapher.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT.....	II
RESİMLER LİSTESİ.....	V
TABLO LİSTESİ.....	XIV
KISALTMALAR	XV
ÖNSÖZ	XVI
BİRİNCİ BÖLÜM	17
1.GİRİŞ	17
1.1 Araştırmanın Amacı, Kapsamı ve Önemi	17
1.2 Araştırmada İzlenen Metod.....	18
1.3 Konuyla ilgili Yapılmış Çalışmalar	19
İKİNCİ BÖLÜM.....	22
2. KÛFÎ YAZI VE EBÛZZİYÂ MEHMED TEVFİK BEY'İN SANAT	
ANLAYIŞI.....	22
2.1 Kûfi Yazının Tarihi	22
2.1.1 Endülüs Emevileri Dönemi Kûfi Yazı	27
2.1.2 Anadolu Selçuklu Dönemi Kûfi Yazı	36
2.1.3 Osmanlı Dönemi Kûfi Yazı	42
2.1.3.1 İznik Yeşil Camii.....	42
2.1.3.2 Firuz Bey Camii	44
2.1.3.3 Edirne Eski Cami.....	46
2.1.3.4 Bursa Yeşil Camii.....	47
2.1.3.5 Edirne Muradiye Cami	49
2.1.3.6 Edirne Üç Şerefeli Cami.....	51
2.1.3.7 Fatih Camii	53
2.1.3.8 Bursa Ulu Cami Mihrabı	55
2.1.3.9 Mustafa Çoban Paşa Camii.....	58
2.2 XIX. Yüzyılda Osmanlı Kültür ve Sanat Muhiti	63
2.3 Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'in Hat Sanatındaki Yeri	67
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	82
3. EBÛZZİYÂ MEHMED TEVFİK BEY'İN HAYATI	82
3.1 Doğumu, Çocukluğu ve Eğitimi	82
3.2 Sürgün Yılları.....	84
3.3 Matbaa-i Ebüzziyâ	86
3.3.1 Gazeteler	89
3.3.1.1 İbret Gazetesi.....	89
3.3.1.2 Hadikâ Gazetesi	89
3.3.1.3 Sirâc Gazetesi	91
3.3.1.4 Le Courier d'Orient (Lö Kurye Doryan).....	92
3.3.1.5 Tasvîr-i Efkâr.....	92
3.3.2 Dergiler	93
3.3.2.1 Cüzdan	93
3.3.2.2 Muharrir.....	94
3.3.2.3 Mecmûa-i Ebüzziyâ.....	94
3.3.3 Biyografiler	95

3.3.4 Takvim ve Salnâmeler	96
3.3.5 Derlemeler.....	97
3.3.6 Tercüme Eserler	97
3.3.7 Piyesler.....	97
3.4 Resmi Görevleri	97
3.5 Vefatı.....	99
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	100
4. KÛFÎ YAZI VE EBÜZZİYÂ MEHMED TEVFİK BEY'İN ESERLERİ...100	
4.1 Matbuat Tasarımları	100
4.2 Dini Mimari'de Bulunan Eserleri.....	119
4.2.1 Yıldız Camii.....	119
4.2.2 Zühdü Paşa Camii	129
4.3 Kamu ve Sivil Mimari'deki Eserleri	139
4.3.1 Büyük Postane.....	139
4.3.2 Asar-ı Atika Müzesi	140
4.3.3 Müze-i Hûmayun Karakolhanesi	142
4.3.4 Beşiktaş İskelesi	144
4.3.5 Abdülmecid Köşkü	145
4.3.6 Hovagimyan Hanı	147
4.4 Halı Tasarımları	148
BEŞİNCİ BÖLÜM.....	152
5. DEĞERLENDİRME	152
6. SONUÇ	158
KAYNAKÇA.....	184

RESİMLER LİSTESİ

Resim 1 Nabâti Kitabesi. (https://es.wikipedia.org/wiki/Alfabeto_nabateo)	23
Resim 2 Harran Kitabesi (Muhittin Serin, Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar).	23
Resim 3 Zebed Kitabesi. (Muhittin Serin, Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar).	23
Resim 4 Ümmü'l-Cimâl Kitabesi (Muhittin Serin, Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar).	24
Resim 5 Nemara Kitabesi (Muhittin Serin, Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar).	24
Resim 6 Hz.Ali'ye izafe edilen Mushaf. TİEM. (Serkan Selalmaz)	26
Resim 7 Mustafa Çoban Paşa Camii, Gebze İstanbul. (Serkan Selalmaz)	27
Resim 8 İslam Coğrafyası 632-750 yılları arası. (https://en.wikipedia.org/wiki/Umayyad_Caliphate).....	28
Resim 9 Kurtuba Ulu Cami Planı (https://es.wikipedia.org/wiki/Mezquita-catedral_de_cordoba).....	29
Resim 10 Kurtuba Ulu Camii (https://en.wikipedia.org/wiki/Mosque%E2%80%93Cathedral_of_C%C3%B3rdoba)	29
Resim 11 Kurtuba Ulu Câmii Mihrapları (https://archnet.org/sites/2715/media_contents/2221)	30
Resim 12 Kubbetü's-sahre Kûfi yazı kuşağı. (http://www.soniahalliday.com/category-view3.php?pri=IS16A-20-14JT.jpg).....	31
Resim 13 Kurtuba Ulu Cami Mihrabı Detay. (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:The_Mihrab,_Mezquita_de_C%C3%B3rdoba.jpg)	31
Resim 14 Kurtuba Ulu Cami Mihrap Yazı detayı. (https://www.flickr.com/photos/prof_richard/)	32
Resim 15 Bâbu Merdum Câmii. (https://www.flickr.com/photos/8230500@N04/)	32
Resim 16 El Hamrâ Sarayı (https://es.wikipedia.org/wiki/Alhambra)	33
Resim 17 El Hamrâ Saray. (https://i.pinimg.com/originals/3f/a0/d5/3fa0d5b3c1d531b43370cb9a4c32c83c.jpg)	34
Resim 18 El Hamrâ Sarayı. (https://www.flickr.com/photos/prof_richard/).....	34

Resim 19 El Hamrâ Sarayı genel görünüm. (https://www.flickr.com/photos/renzo1967/).....	35
Resim 20 El Hamrâ Sarayı İç Kapılardan.....	35
Resim 21 Alâeddin Cami Planı. (https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/84660)	37
Resim 22 Alâeddin Camii Mihrabı (selcuklumirasi.com).....	38
Resim 23 Mihrap kuşakları (Çizim Nihat Kağnıcı).....	38
Resim 24 Alâeddin Camii Mihrap Alınlık yazısı (https://www.flickr.com/photos/galpay/).....	39
Resim 25 Alâeddin Camii Mihrap Alınlık Yazısı Çizimi (Çizim: Sıddıka Berat Ak)	39
Resim 26 Karatay Medresesi Planı (https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/71362)	40
Resim 27 Karatay Medresesi Kubbe Detayı (https://www.flickr.com/photos/smigol/3821897451/)	41
Resim 28 Karatay Medresesi Eyvan Yazı Kuşağı.....	41
Resim 29 İznik Yeşil Cami Mihrap Kitabesi. (https://www.mustafacambaz.com/data/media/158/iznik_yeil_cami_mihrap_3_copy.jpg)	42
Resim 30 İznik Yeşil Cami Son Cemaat Kısmı Sağ Pencere alınlığı. (https://twitter.com/mimarisozluk/status/1300489380856049665).....	43
Resim 31 Milas Firuz Bey Camii Taç Kapı Alınlık Yazısı (Emine Ünal)	44
Resim 32 Edirne Eski Camii Minberi (Ali Fuat Baysal).....	46
Resim 33 Bursa Yeşil Camii Müezzin Mahfili (https://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=9534).....	48
Resim 34 Bursa Yeşil Mihrap Yazı Kuşağı Detayı (https://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=9534).....	48
Resim 35 Bursa Yeşil Camii Mihrabı (https://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=9534).....	48
Resim 36 Taç Kapının Sağındaki Pencere (Murat Alkan)	49
Resim 37 Taç Kapının Solundaki Pencere (Murat Alkan)	49
Resim 38 Edirne Muradiye Cami Mihrap Alınlık Yazısı (M. Semih İrteş)	50

Resim 39 Edirne Muradiye Cami Mihrap Alınlık Yazısı (M. Semih İrteş)	51
Resim 40 Edirne Üç Şerefeli Cami Revaklı Avlu Çinileri	51
Resim 41 Üç Şerefeli Cami Revaklı Avlu Çinileri 2.....	52
Resim 42 Edirne Üç Şerefeli Cami İnşa Kitabesi (Ali Fuat Baysal)	52
Resim 43 Edirne Üç Şerefeli Cami Revaklı Avlu Kubbelерinden (Ali Fuat Baysal)	52
Resim 44 Fatih Cami Çini Pano 1 (https://www.mustafacambaz.com/categories.php?cat_id=41&page=21)	54
Resim 45 Fatih Cami Çini Pano 1 (https://www.mustafacambaz.com/categories.php?cat_id=41&page=21)	55
Resim 46 Bursa Ulu Cami Mihrap Nişi (http://www.3dmekanlar.com)	57
Resim 47 Mihrap Nişindeki Usta imzası (Kasım Kara)	57
Resim 48 Müsenna Kûfi Besmele-i Şerif. (Kasım Kara)	57
Resim 49 Mihrap Yazı Kuşağı (http://www.3dmekanlar.com).....	58
Resim 50 Çoban Mustafa Paşa Camii İnşa Kitabesi (Süleyman Berk)	59
Resim 51 Taç Kapının Sağ Kısmında Bulunan Makı'li Yazı (Serkan Selalmaz) ...	60
Resim 52 Taç Kapının Sağ Kısmında Bulunan Makı'li Yazı (Serkan Selalmaz) ...	60
Resim 53 Minare Kapısındaki Kitabe (Serkan Selalmaz)	62
Resim 54 Son Cemaat Mahalli Minare Kapısı (Serkan Selalmaz).....	62
Resim 55 Son Cemaat Mahalli Hazire Kapısı (Serkan Selalmaz).....	62
Resim 56 Hamidiye Etfal Hastanesi (twitter.com/hayalleme/status/1356579226636480513/photo/1)	64
Resim 57 Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'in çizimiyle Suriye (Emevi) Kûfisi (J.H. Löytved).....	70
Resim 58 Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'in çizimiyle Endülüs (El Hambra) Kûfisi (J.H. Löytved).....	70
Resim 59 Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'in çizimiyle Endülüs (El Hambra) Kûfisi (J.H. Löytved).....	71
Resim 60 Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'in çizimiyle Selçuklu Kûfisi (J.H. Löytved).....	71
Resim 61 Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'in çizimiyle Selçuklu Kûfisi (J.H. Löytved).....	71

Resim 62 Ebüzziyâ Mehmed Tefvik Bey'in çizimiyle Selçuklu Kûfisi (J.H. Löytved).....	72
Resim 63 Ebüzziyâ Mehmed Tefvik Bey'in çizimiyle Osmanlı Kûfisi (J.H. Löytved).....	72
Resim 64 Ebüzziyâ Mehmed Tefvik Bey'in çizimiyle Osmanlı Kûfisi (J.H. Löytved).....	72
Resim 65 Ebüzziyâ Mehmed Tefvik Bey'in çizimiyle Osmanlı Kûfisi (J.H. Löytved).....	73
Resim 66 Ebüzziyâ Mehmed Tefvik Bey'in çizimiyle Mısır Kûfisi (J.H. Löytved)73	
Resim 67 Ebüzziyâ Mehmed Tefvik Bey'in çizimiyle Mısır Kûfisi (J.H. Löytved)73	
Resim 68 Ebüzziyâ Mehmed Tefvik Bey'in çizimiyle Garb (Sarazen) Kûfisi (J.H. Löytved).....	73
Resim 69 Ebüzziyâ Mehmed Tefvik Bey'in çizimiyle Abdülhamid (J.H. Löytved)	74
Resim 70 Ebüzziyâ Mehmed Tefvik Bey'in çizimiyle Abdülhamid (J.H. Löytved)	74
Resim 71 Ebüzziyâ Mehmed Tefvik Bey'in çizimiyle Mimar Kemal (J.H. Löytved)	74
Resim 72 Ebüzziyâ Mehmed Tefvik Bey'in çizimiyle Mecmua-i Ebüzziyâ (J.H. Löytved).....	75
Resim 73 Ebüzziyâ Mehmed Tefvik Bey'in çizimiyle Ebüzziyâ Tefvik (J.H. Löytved).....	75
Resim 74 Ebüzziyâ Mehmed Tefvik Bey'in çizimiyle Abdülhak Hamid (J.H. Löytved).....	75
Resim 75 Ebüzziyâ Mehmed Tefvik Bey'in çizimiyle Şerif (J.H. Löytved)	75
Resim 76 Ebüzziyâ Mehmed Tefvik Bey'in çizimiyle İzzet (J.H. Löytved)	76
Resim 77 Ebüzziyâ Mehmed Tefvik Bey'in çizimiyle Mehmed Tefvik (J.H. Löytved).....	76
Resim 78 Ebüzziyâ Mehmed Tefvik Bey'in çizimiyle Velid (J.H. Löytved)	76
Resim 79 Ebüzziyâ Mehmed Tefvik Bey'in çizimiyle Krikor (J.H. Löytved).....	76
Resim 80 Almanya'daki Uluslararası Sanat Baskıları Yıllığı.(http://docplayer.org/62424949-Von-faulen-hunden-und-eva-auf-sylt.html).....	78

Resim 81 Galata'dan Beyazıt'a bakış, Ebüzziyâ Bey, Çini mürekkebiyle sulu boya 1881. (Ömer Faruk Şerifoğlu, Ebüzziyâ Ailesi)	78
Resim 82 Konya'daki Konağının Çalışma Odasında Seramik Çalışırken 1903. (Ömer Faruk Şerifoğlu, Ebüzziyâ Ailesi)	79
Resim 83 Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey (https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/34599)	83
Resim 84 Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'in Konya'da ikamet ettiği ev. (https://www.merhabahaber.com/d/file/cilt-19-sayi-32-26-agustos-2020.pdf)	86
Resim 85 Matbaa-i Ebüzziyâ Reklam İlanı (https://phebusmuzayede.com/11146-osmanlica-matbaa-i-ebuzziya-matbaasi-etiketi-15x10-cm-.html)	88
Resim 86 İbret Gazetesi (https://islamansiklopedisi.org.tr/ibret--gazete)	89
Resim 87 Hadikâ Gazetesi 8 Kasım 1872 (GÜR, Âlim; Ebüzziya Tevfik Hayatı; Dil, Edebiyat, Basın, Yayın ve Matbaacılığa Katkıları)	91
Resim 88 Sirâc Gazetesi 1. Sayısı 16 mart 1873 (GÜR, Âlim; Ebüzziya Tevfik Hayatı; Dil, Edebiyat, Basın, Yayın ve Matbaacılığa Katkıları)	92
Resim 89 Yeni Tasvîr-i Efkâr Gazetesi. (https://www.peramezat.com/urun/yeni-tasvir-i-efkar-gazetesi-mayis-1910-dan-sonra-gazete-yeni-tasvir-i-efkar_2)	93
Resim 90 Muharrir Dergisi. (https://en.wikipedia.org/wiki/Muharrir)	94
Resim 91 Mecmûa-i Ebüzziyâ Dergisi 1315-1329 . (https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/17964)	95
Resim 92 Bâb-ı Âli. (https://gezilecekyerler.com/bab-i-ali-kapisi/)	98
Resim 93 Matbaa-i Ebüzziyâ'da 1882 yıllarında Kullanılan Klişe Tasarımı (Buffon 1882)	100
Resim 94 Matbaa-i Ebüzziyâ'da 1882-1883 yıllarında kullanılan matbaa klişesi (Harun Reşid 1883)	101
Resim 95 Matbaa-i Ebüzziyâ'da 1886-1888 yılları arasında kullanılan matbaa klişesi. (Jan Jak Jusso 1886)	101
Resim 96 Matbaa-i Ebüzziyâ'da 1890-1892 yıllarında kullanılan matbaa klişesi. (Diyojen 1890)	102
Resim 97 Matbaa-i Ebüzziyâ'da 1899 yılları arasında kullanılan matbaa klişesi. (Takvim-i Ebüzziyâ 1899)	102

Resim 98 Mecmûa-i Ebüzziyâ Dergisi 1298-1313 arasında kullanılan başlık (İBB Atatürk Kitaplığı).....	103
Resim 99 Mecmûa-i Ebüzziyâ Dergisi 1313-1314 arasında kullanılan başlık (İBB Atatürk Kitaplığı).....	103
Resim 100 Mecmûa-i Ebüzziyâ Dergisi 1315-1329 arasında kullanılan başlık (İBB Atatürk Kitaplığı).....	103
Resim 101 Cümel-i müntehabe-i Kemal 1299 (İBB Atatürk Kitaplığı).....	104
Resim 102 Engizisyon Tarihi 1299 (İBB Atatürk Kitaplığı).....	104
Resim 103 Zemzeme 1299 (İBB Atatürk Kitaplığı).....	104
Resim 104 Zemzeme Kitabında kullanılan Matbaaa Klişesi (İBB Atatürk Kitaplığı)	105
Resim 105 Rehnüma-yı Sefain 1300 (İBB Atatürk Kitaplığı)	105
Resim 106 Tabsıra-i Akif Paşa 1300 (İBB Atatürk Kitaplığı)	105
Resim 107 Harita Tersimi Atlası 1311 (İBB Atatürk Kitaplığı)	106
Resim 108 Mekteb-i Sultanî 1303 sene-i Hicriyesi Tevzi-i Mükâfat Cedvelidir (İBB Atatürk Kitaplığı).....	107
Resim 109 Hat ve Hattatan 1305 Kitabın içerisindeki Gebze Çoban Mustafa Paşa Camii'nde bulunan Besmele-i Şerif (İBB Atatürk Kitaplığı).....	108
Resim 110 Hat ve Hattatan 1305 Kitabın içerisindeki Hattat Ahmed Karahisari'ye ait Besmele-i Şerif (İBB Atatürk Kitaplığı).....	108
Resim 111 Durub-ı Emsal-i Osmaniye 1302 (İBB Atatürk Kitaplığı).....	109
Resim 112 Türkçe Şiirler 1316 (İBB Atatürk Kitaplığı)	109
Resim 113 Nakdü'l- kelâm fi akâidi'l-İslâm 1302, Gebze Çoban Mustafa Paşa Camii'nde Bulunan Besmele-i Şerif (İBB Atatürk Kitaplığı)	110
Resim 114 Rehuma İstanbul (Arkeoloji Müzesi Rehberi) 1330 (İBB Atatürk Kitaplığı).....	110
Resim 115 Rebi-i marifet, üçüncü sene 1300 (İBB Atatürk Kitaplığı)	110
Resim 116 Rebi-i marifet, dördüncü sene 1301(İBB Atatürk Kitaplığı).....	111
Resim 117 Rebi-i marifet, beşinci sene 1302	112
Resim 118 Rebi-i marifet, yedinci sene 1304.....	112
Resim 119 Rebi-i marifet, sekizinci sene 1305	112
Resim 120 Rebi-i marifet, sekizinci sene 1305 İç Kapak (İBB Atatürk Kitaplığı).....	112

Resim 121 Nevsâl-i marifet İç Kapak 1306 (İBB Atatürk Kitaplığı).....	113
Resim 122 Nevsâl-i marifet 1306 (İBB Atatürk Kitaplığı)	113
Resim 123 Takvim-i Ebüzziya 1301-1311(İBB Atatürk Kitaplığı)	113
Resim 124 Takvim-i Ebüzziya 1301-1311 İç Kapak (İBB Atatürk Kitaplığı).....	114
Resim 125 Takvim-i Ebüzziya 1315 (İBB Atatürk Kitaplığı).....	115
Resim 126 Takvim-i Ebüzziya 1316-17 (İBB Atatürk Kitaplığı)	115
Resim 127 Takvimü'l-edvâr 1300 İç Kapak (İBB Atatürk Kitaplığı)	116
Resim 128 Takvimü'n-nisa-i Ebüzziya1 1317 (İBB Atatürk Kitaplığı)	116
Resim 129 Takvimü'n-nisa-i Ebüzziya1 1317 İç Kapak (İBB Atatürk Kitaplığı)	117
Resim 130 Nümune-i Edebiyat-ı Osmaniyye 1302 (https://phebusmuzayede.com/26529-numune-i-edebiyat-i-osmaniye-ebuz-ziya-tevfik-temsil-i-sani-kostantiniyye-1302-tarihli-matbaa-i-ebuz-ziya-osmanlica-504-sayfa-12x18-5-cm.html)	118
Resim 131 Yıldız Camii Planı (https://i.pinimg.com/originals/5c/0f/db/5c0fdb0795f7c266f1474ea7baad145.jpg)	120
Resim 132 Yıldız Cami Kuşak Yazısı Besmele-i Şerif. (Serkan Selalmaz).....	121
Resim 133 Yıldız Camii Kuşak Yazısı Başlangıcı (Serkan Selalmaz).....	121
Resim 134 Yıldız Camii Kuşak Yazısı Devamı. (Serkan Selalmaz).....	121
Resim 135 Yıldız Camii Kuşak Yazısı Devamı (Serkan Selalmaz).....	121
Resim 136 Yıldız Camii Kuşak Yazısı Devamı (Serkan Selalmaz).....	121
Resim 137 Yıldız Camii Kuşak Yazısı Devamı (Serkan Selalmaz).....	121
Resim 138 Yıldız Camii Kuşak Yazısı Devamı (Serkan Selalmaz).....	122
Resim 139 Yıldız Camii Kuşak Yazısı Devamı (Serkan Selalmaz).....	122
Resim 140 Yıldız Camii Kuşak Yazısı Devamı (Serkan Selalmaz).....	122
Resim 141 Yıldız Camii Kuşak Yazısı Devamı (Serkan Selalmaz).....	122
Resim 142 Yıldız Camii Kuşak Yazısı Devamı (Serkan Selalmaz).....	122
Resim 143 Yıldız Camii Kuşak Yazısı Devamı (Serkan Selalmaz).....	122
Resim 144 Yıldız Camii Kuşak Yazısı Devamı (Serkan Selalmaz).....	123
Resim 145 Yıldız Camii Kuşak Yazısı Sonu,Başlangıcı ve Hattat İmzası (Serkan Selalmaz)	123

Resim 146 Yıldız Camii Kuşak Yazısı Hattat İmzası Ebüzziyâ Tevfik 1303 (Serkan Selalmaz)	123
Resim 147 Yıldız Camii Kubbe (Serkan Selalmaz)	125
Resim 148 Yıldız Camii Kubbe Kasnağı (Serkan Selalmaz)	125
Resim 149 Kubbe Kasnağı Detay (Serkan Selalmaz)	126
Resim 150 Kubbe Kasnağı Detay (Serkan Selalmaz)	126
Resim 151 Yıldız Cami Restorasyon çalışmaları (http://www.albainsaat.com/wp-content/uploads/2020/12/Slayt9.jpg)	128
Resim 152 Ebubekir (Serkan Selalmaz)	128
Resim 153 Ömer (Serkan Selalmaz).....	128
Resim 154 Osman (Serkan Selalmaz)	128
Resim 155 Ali (Serkan Selalmaz).....	128
Resim 156 Talha (Serkan Selalmaz).....	129
Resim 157 Abdurrahman (Serkan Selalmaz).....	129
Resim 158 Said (Serkan Selalmaz).....	129
Resim 159 Ebu Ubeyde (Serkan Selalmaz).....	129
Resim 160 Sad (Serkan Selalmaz).....	129
Resim 161 Zeyd (Serkan Selalmaz).....	129
Resim 162 Zühdü Paşa Camii Giriş Kapısı Üzerindeki Kitabe (Serkan Selalmaz) 131	
Resim 163 Zühdü Paşa Camii İnşa Kitabesi (Serkan Selalmaz)	131
Resim 164 Zühdü Paşa Camii Mihrap Kitabesi (Serkan Selalmaz)	132
Resim 165 Zühdü Paşa Camii Kuşak Yazısı 1 (Serkan Selalmaz).....	133
Resim 166 Zühdü Paşa Camii Kuşak Yazısı 2 (Serkan Selalmaz).....	133
Resim 167 Zühdü Paşa Camii Kuşak Yazısı 3 (Serkan Selalmaz).....	134
Resim 168 Zühdü Paşa Camii Kuşak Yazısı 4 (Serkan Selalmaz).....	135
Resim 169 Zühdü Paşa Camii Kuşak Yazısı 5 (Serkan Selalmaz).....	135
Resim 170 Zühdü Paşa Camii Kuşak Yazısı 6 (Serkan Selalmaz).....	136
Resim 171 Zühdü Paşa Camii Kuşak Yazısı 7 (Serkan Selalmaz).....	137
Resim 172 Zühdü Paşa Camii Kuşak Yazısı 8 (Serkan Selalmaz).....	137
Resim 173 Zühdü Paşa Camii Dört Pandantifte Bulunan Yazı (Serkan Selalmaz) 138	
Resim 174 Büyük Postane (Serkan Selalmaz).....	140
Resim 175 Büyük Postane Kitabesi (Serkan Selalmaz)	140

Resim 176 Asar-ı Atika Müzesi (Serkan Selalmaz)	141
Resim 177 II. Abdülhamid Tuğrası (Serkan Selalmaz)	141
Resim 178 Asar-ı Atika Müzesi (Serkan Selalmaz)	142
Resim 179 Müze-i Hûmayun Karakolhânesi (Nurullah Özdem)	143
Resim 180 Müze-i Hûmayun Karakolhânesi (Nurullah Özdem)	143
Resim 181 Beşiktaş İskelesi (Serkan Selalmaz)	144
Resim 182 Beşiktaş İskelesi Kûfi Kitabesi (Serkan Selalmaz)	144
Resim 183 Abdülmecid Efendi Köşkü (Serkan Selalmaz)	146
Resim 184 Abdülmecid Efendi Köşkü Kitabe Detayı(Serkan Selalmaz).....	146
Resim 185 Avâgimyan Han (Aydın Ünlü https://twitter.com/alhacen/status/1160879024366899200)	147
Resim 186 S. Avagimyan (İsmail Küçük https://www.academia.edu/12314858/_The_Revival_of_Kufi_Script_during_the_Reign_of_Sultan_Abd%C3%BCIhamid_II_)	147
Resim 187 Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'in II. Abdülhamid'e hediye olarak tasarlandığı halı. (Dolmabahçe Sarayı).....	149
Resim 188 Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'in Konya Etnografya Müzesi koleksiyonunda bulunan halı. (Ömer Faruk Şerifoğlu, Ebüzziyâ Ailesi))	149
Resim 189 Ebüzziyâ Mehmet Tevfik Bey'in Özel Bir Koleksiyonda Bulunan Halı Tasarımı. (Ömer Faruk Şerifoğlu, Ebüzziyâ Ailesi))	150

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Monogram Tasarımları.....	143
Tablo 2: Matbaa-i Ebüzziyâ Kûfi Klişeleri.....	144
Tablo 3: Mecmua-i Ebüzziyâ.....	145
Tablo 4: Kitap Kapak Tasarımları	145
Tablo 5: Takvim Kapakları	147
Tablo 6: Yıldız Camii Kuşak Yazısı Detayları	149
Tablo 7: Aşere-i Mübeşşere Yazıları	150
Tablo 8: Yıldız Cami Kubbe Yazısı	151
Tablo 9: Kubbe Kasnağındaki Yazılar.....	151
Tablo 10: Kamu Mimarisinde Bulunan Yazıları	152
Tablo 11: Sivil Mimarisinde Bulunan Yazıları.....	153
Tablo 12: Halı Tasarımlarındaki Yazıları	154
Tablo 13: Matbaa-i Ebüzziyâ'da Tabolunan Kitapların Listesi.....	155
Tablo 14: Matbaa-i Ebüzziyâ'da Tabolunan Takvimlerin Listesi	165

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
a.ü.	: Ankara Üniversitesi
C.	: Cilt
Ens.	: Enstitüsü
Fak.	: Fakültesi
H.z.	: Hazreti
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
N.E.Ü.	: Necmettin Erbakan Üniversitesi
Üni.	: Üniversitesi
s.a.v.	: sallallâhu aleyhi ve sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
yy.	: Yüzyıl
ss.	: Sayfa sayıları
Sos.	: Sosyal Bilimler

ÖNSÖZ

XIX. yüzyıl ve özellikle II. Abdülhamid dönemine kadar uzun yıllar Osmanlı mimarisinde kullanılmayan Kûfi yazı, bu dönemde anıtsal mimaride sıklıkla kullanılmaya başlamıştır. XIX. yüzyıl aynı zamanda Osmanlı'da celi sülüs yazının ustaca örneklerinin verildiği asırdır. Kûfi yazının görüldüğü bu ilginin nedenini araştırmak çalışmamızın önemli bir kısmını oluşturmaktadır.

Dönemi ve Kûfi yazıları incelediğimizde Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey ilk isim olarak karşımıza çıkmaktadır. Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'in matbuattan mimariye, mimariden halı tasarımına kadar birçok alanda kûfi yazıyı ustalıklı kullandığı görülmektedir. Araştırmamızda Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'in mimaride bulunan eserlerinin tamamı İstanbul'da bulunmaktadır ve bizzat yerinde incelenmiştir. Mimaride bulunan eserler arasında bulunan Zühdü Paşa Camii yazıları hakkında muhtelif görüşler olduğu için bu eserin yazılarının Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'e ait olup olmadığı araştırılmıştır.

Mimari eserlerle birlikte kendisi tarafından kurulan Matbaa-i Ebüzziyâ'da tabolunan eserlerin kapak yazıları ile Konya'da bulunduğu dönemde yaptığı halı tasarımları Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'in sanat anlayışını ve yazılarının geçirdiği serüveni yakından takip etmemize imkân sağladı.

Mezkûr döneme ait sorulara ilave olarak Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'in sanatı hakkında birçok sorunun cevabını aramak için girdiğimiz bu yolun sonucunda Hat Sanatı Tarihi literatürüne naçizane katkı sunmak hedeflenmiştir.

Ezcümle, tez konusunun belirlenmesinde ve araştırma sürecinde her zaman akademik bilgi ve birikimiyle ufkumu açan, beni her zaman destekleyen kıymetli danışmanım Sayın Doç. Dr. Muzaffer Yılmaz'a teşekkürü borç bilirim.

Tüm bu zorlu süreçte sabırlarından dolayı sevgili kızım Asel ve kıymetli eşim Ayşe hanıma en kalbi teşekkürleri sunarım.

Serkan SELALMAZ

KONYA 2022

BİRİNCİ BÖLÜM

1.GİRİŞ

1.1 Araştırmanın Amacı, Kapsamı ve Önemi

Bu yüksek lisans tezi; yaklaşık üç yüz elli yıl aradan sonra XIX. yüzyıl sonlarında Osmanlı mimarisinde Kûfî yazının tekrar rağbet görmesine büyük katkıları olan, 1849-1913 yılları arasında yaşamış Gazeteci, Matbaacı, Mütercim ve birçok sanat dalıyla ilgilenen Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'in Hayatını ve Hat eserlerini estetik açıdan inceleyen bir çalışmadır.

Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'in Kûfî yazıları, güzel sanatlar merkezli olarak, Geleneksel Türk Sanatları alanı özelinde ilk kez bir bütün olarak ele alınmıştır.

Araştırmamız kapsamında Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'in kendi matbaası olan Matbaa-i Ebüzziyâ'da tabolunan kitap, dergi, gazete ve takvim gibi yayınlarda matbaa klişesi veya başlıklarda kullandığı Kûfî yazılarla birlikte dini, kamu ve sivil mimaride kullandığı Kûfî yazılı kitabeler ve bunlara ilave olarak Konya'da bulunduğu yıllar içerisinde tasarımlarını yaptığı yazılı duvar halılarındaki Kûfî yazıları incelenmiştir. Bu bağlamda tespit ettiğimiz Matbaa-i Ebüzziyâ'da tabolunan ikiyüz on yedi kitap, ondört takvim ve bir adet Mecmua-i Ebüzziya incelenerek beş farklı matbaa klişe örneği, on iki adet kûfî yazılı kitap kapak tasarımı, ondört takvim kapak yazılarıyla, biri kendisine ait diğeri tartışmalı (dini mimaride bulunan) iki kûfî yazı örneğiyle, üçü kendisine ait üçü tartışmalı kamu ve sivil mimari eserlerde yer alan altı kitabe ve üç yazılı duvar halısı, tez katalogunda yer almıştır. Vefatından sonra mahdumları Matbaa-i Ebüzziyâ'yı çalıştırmaya devam etmiş ve kûfî yazı örnekli basımın devam ettiği görülmüştür. Bu nedenle, vefat tarihinden sonra tabolunan matbuat tasarımlarının kendisine ait olmadığı düşündüğü için kataloğa dâhil edilmemiştir.

Bu tez çalışması ile Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'in sanat anlayışı, hat eserlerinin kökeni ve etkilendiği dönemler hakkında araştırmalar yapılarak, yazıları

karşılaştırılmış ve analizler yapılmıştır. Böylelikle bu tez ile, yalnızca Ebüzziyâ Mehmed Tefvik Bey'in kûfi yazıları kataloglanmamış aynı zamanda kûfi yazı örnekleri üzerine yapılan karşılaştırmalarla kendisine isnat edilen eserlerin ona ait olmayacağı konusunda bazı tespitler de yapılmıştır. Aynı zamanda bu karşılaştırmalardan hareketle, Ebüzziyâ Mehmed Tefvik Bey'in kûfi yazıda hangi üslûbu benimsemiş olabileceği hakkında değerlendirmeler de yapılmıştır.

1.2 Araştırmada İzlenen Metod

Araştırmaya ilk olarak konun tespiti ile başlanmıştır. Konunun tespitinin ardından Ebüzziyâ Mehmed Tefvik Bey merkezli bir kaynak taramasına girişilmiştir. Bu minvalde önce YÖK Ulusal Tez Arşivi, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Ebüzziyâ Mehmed Tefvik Bey'in torunu Ziyad Ebüzziya tarafından İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) 'a bağışlanan kişisel arşivi ve ilgili literatür taranmıştır. Envanter taramasının ardından varılan sonuçlar ışığında Ebüzziyâ Mehmed Tefvik Bey'e ait olan hat eserlerinin bir dökümü çıkartılmıştır. Kûfi yazılarının matbuat, halı ve mimari yapılar gibi farklı alanlarda bulunduğu tespit edilmiştir. Matbuat tasarımları kütüphane arşivlerinden, halı tasarımları yapılan yayınlardan incelenmiştir. Dini, kamu ve sivil mimaride bulunan eserlerin tamamı yerinde fotoğrafları çekilmek ve bazılarının mulajları alınmak suretiyle incelenmiş ve kayıt altına alınmıştır.

Ebüzziyâ Mehmed Tefvik Bey hat eserlerinin tamamını kûfi yazı çeşidiyle verdiği için, Hat Sanatı Tarihine dair literatür ve kaynak taraması kûfi yazı özelinde olmuştur. Ebüzziyâ Mehmed Tefvik Bey'in yazılarında etkilenebileceğini düşündüğümüz Endülüs Kûfisi, Anadolu Selçuklu Kûfisi, Osmanlı Kûfisi olmak üzere üç ana başlıkta ve mimari eserler üzerinden incelenmiştir.

Matbaa-i Ebüzziyâ'da tabolunan tespit edebildiğimiz eserler incelenerek başlık, kullanılan matbaa klişesi ve kapak tasarımları gibi sanat estetiği açısından tüm unsurlar ele alınmıştır. Eser çeşitleri ve tarihleri açısından değerlendirme imkânı olmuştur. Konya'da bulunduğu zaman yaptığı yazılı halı tasarımlarıyla yazıları,

Konya Anadolu Selçuklu mimarisindeki yazılarla karşılaştırılma yapılarak titizlikle incelenmiştir.

Tüm bu tarihi ve estetik değerlendirmeler Matbuat, Dini, Kamu ve Sivil mimaride bulunan yazılarıyla beraber son olarak Yazılı Duvar Halısı tasarımları olmak üzere üç ana bölüme ayrılarak ve kronolojik bir sırayla detaylı bir şekilde aktarılmıştır.

Bu inceleme kısmının ardından, oluşan envanter ile daha önce yapılan anahat planı çerçevesinde tezin yazım kısmına geçilmiştir. Tezin giriş kısmının ardından Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'in Hayatı, Kûfi Yazı ve Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'in Sanat Anlayışı bölümleri gelmektedir. Çalışmanın katalog kısmı olarak kabul edilecek Kûfi Yazı ve Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'in Eserleri adlı bölümden sonra Değerlendirme ve Sonuç kısımları ile metnin yazımı tamamlanmıştır.

1.3 Konuyla ilgili Yapılmış Çalışmalar

Bu tezde ele alındığı biçimiyle, Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'in yazılarının tamamının bir bütün halinde hat sanatı açısından incelendiği bir araştırma bulunmamaktadır. Bununla beraber Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'den kısmen de olsa bahseden çalışmalar şu şekilde sıralanabilir;

Osmanlı dönemi hattatlarının geniş biyografi kaynağı olan Tuhfe-i Hattâtîn'e zeyl olarak hazırlanan 1760 yılı ile 1953 yılları arasındaki hattatların biyografilerinin bulunduğu, İbnülemin Mahmud Kemal Bey tarafından hazırlanan Son Hattatlar kitabında Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'in ismi bir hattat olarak anılmamıştır.

Merhum Ali Alparslan hocamız Yapı Kredi Yayınlarından çıkan Osmanlı Hat Tarihi kitabında Kûfi yazının kısa tarihini aktardığı bölümde Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'in mimari eserlerdeki yazıları liste olarak yayınlanmıştır.

Hüsamettin Aksu, “İstanbul Yapılarındaki Bazı Dekoratif Kûfi Hatlar”, kitabında Kûfi yazının genel tarihiyle İstanbul’da mimari eserlerde bulunan yazıları aktardığı kısımda Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey’e ait yazıları incelemiştir.

Fatih Özkafa tarafından “İstanbul Selâtin Camilerinin Kuşak Yazıları” isimli doktora tezinde Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey’in yazılarının bulunduğu Yıldız Camii’nde tezin bir parçasını teşkil etmektedir.

Alim Gür tarafından Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsünde 1990 yılında hazırlanmış Doktora tezi, Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey’in hayatı, edebiyat, basın ve yayıncılığı hakkındadır.

Bu çalışmalara ilave olarak kufi yazı özelinde;

İrvin Cemil Sheink tarafından kaleme alınan “The Revial of Kûfi Script during the Reign of Sultan Abdülhamid II” isimli makale XIX. Yüzyıl ve XX. Yüzyıl başlarına kadar kûfi yazının tekrar gördüğü bu ilginin nedenlerini sorgulaması açısından; Edhem Eldem’in “Writing Less, Saying More: Calligraphy and Modernisation in the Last Ottoman Century” isimli makalesi ise özellikle XIX. yüzyılda modernleşme hareketleriyle birlikte hat sanatının nasıl etkilendiğini sorgulaması bakımından dikkate değerdir.

Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey’in yayımladığı dergi, gazete ve takvimler hakkında Tarih ve Edebiyat alanında yapılmış yüksek lisans tezleri bulunmaktadır. Bu tezleri şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Adnan AKGÜN, Ebüzziya Tevfik'in Mecmua-i Ebüzziya'daki Hatıraları, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. 1987.
2. S.Mustafa CANELLİ, Ebüzziya Tevfik Bey Hayatı, Fikri Ve Edebi Şahsiyeti İle Şinasi, Ziya Paşa, Namık Kemal Ve Ahmed Midhat Efendi Hakkındaki Görüşleri, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi. 1987.

3. Feride İLHAN, Ebüzziya Tevfik, Nümüne-i Edebiyat-ı Osmaniye(Sinan Paşa'dan Şinasi'ye kadar), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. 1995.
4. Mehmet ÖNUÇAR, Mecmua-i Ebüzziya'da Rousseau Tercümelere (1880-1912), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek lisan tezi. 1998.
5. Nilüfer KÜÇÜKKELEŞ, Mecmua-i Ebüzziya ve Teavün-i Aklam Mecmualarının Dil ve Edebiyat Yönünden İncelenmesi Ve Şiir Metinleri, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi. 2001.
6. Fatih ORDU, Mecmua-i Ebüzziya İnceleme, Tahlili, Fihrist, Seçilmiş Yazılar 1-71. Sayılar, Fatih Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi. 2004.
7. Abdurrahman HANCIOĞLU, Mecmua-i Ebüzziya (1897-1912) 72-159. Sayılar İnceleme, Tahlili Fihrist, Seçilmiş Yazılar, Fatih Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi. 2006.
8. Talat KARATAŞ, Sâlnâme-i Hadika ve Sâlnâme-i Ebüzziya'nın Transliterasyonu, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. 2010.
9. Sevtap BİLMEZ, Ebüzziya Mehmet Tevfik ve Sirac Gazetesinin Latin Harflerine Aktarılması, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
10. Emine Pınar Gevheroğlu, Sultan II. Abdülhamid Döneminde Matbaa-i Ebuuzziya, İstanbul Üniversitesi, Sos. Bil. Ens. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2017.

İKİNCİ BÖLÜM

2. KÛFÎ YAZI VE EBÛZZİYÂ MEHMED TEVFİK BEY'İN SANAT ANLAYIŞI

2.1 Kûfî Yazının Tarihi

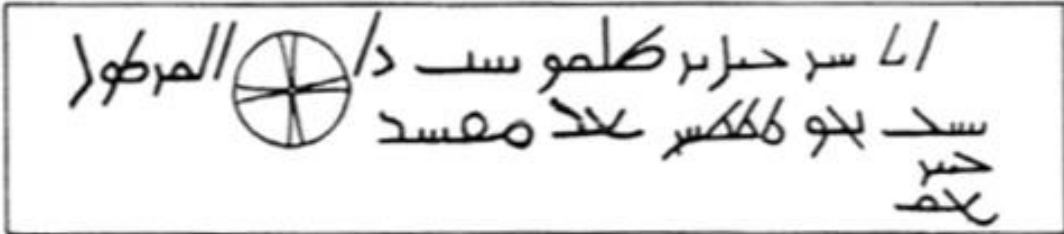
Kur'an-ı Kerim Hz. Muhammed (S.A.V) aracılığıyla insanlara ulaştığında muhatap kavimdeki halk sözlü kültüre hâkim bir yapıya sahipti. Sözlü kültürün yaygın olması yazını olmadığı anlamına gelmemektedir. Hz. Peygamber'in doğumundan önceki yıllara tarihlenen Arapça kitabelerinin Âramî asıllı olan Nabatî yazına benzerliği sebebiyle Arap yazısının Nabatî yazısından meydana geldiğini düşündürmüştür¹. (Resim 1). Nabatî yazısının bir devamı olduğu düşünülen Arap yazısının İslamiyet ile birlikte nabatî yazısında da bulunan köşeli ve yuvarlak şekliyle iki farklı türünde gelişme gösterdiği görülmektedir². İlk dönemlerde sert, keskin köşeli ve dik hatlı olan yazı çeşidine cezm, yumuşak, kavisli ve yuvarlak olan yazı çeşidine ise meşk denilmiştir. Daha sonraki dönemlerde cezm kûfî, meşk ise neshî olarak anılmıştır. İlk cezm yazı en eski örnek olarak Harran kitabesi ve Zebed kitabesidir. (Resim 2-3). Meşk yazısına en eski örnek olarak ise Ümmü'l Cimâl kitabesi ve Nemara kitabesi gösterilmektedir (Resim 4-5).

¹ Ali Alparslan, "Osmanlı Hat Sanatı Tarihi", YKY Yayınları, İstanbul 2007, s.19.

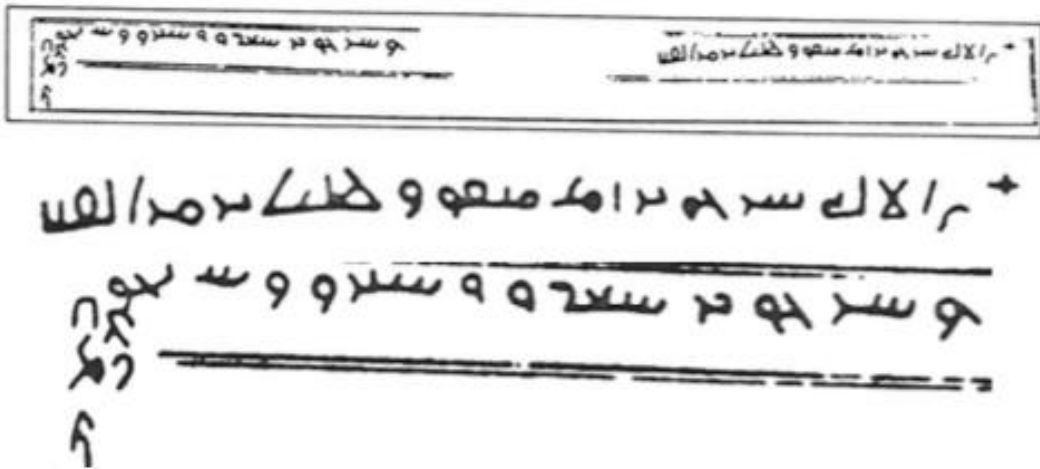
² Ahmet Gedik, Hat Sanatı Bakımından Kudüs ve Çevresindeki Eyyûbî Kitâbeleri, N.E.Ü. Sos. Bil. Ens. Doktora Tezi, Konya 2013, s.34.

Resim 1 Nabâti Kitabesi. (https://es.wikipedia.org/wiki/Alfabeto_nabateo)

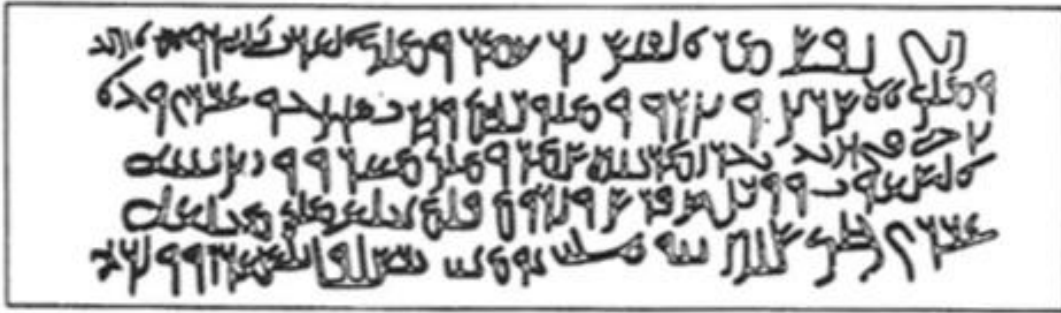
Resim 2 Harran Kitabesi (Muhittin Serin, Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar).

Resim 3 Zebed Kitabesi. (Muhittin Serin, Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar).

Resim 4 Ümmü'l-Cimâl Kitabesi (Muhittin Serin, Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar).

Resim 5 Nemara Kitabesi (Muhittin Serin, Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar).

Arap yazısının asırlar boyunca şekil karakterlerine göre aldığı isimleri şu şekilde sıralayabiliriz;³

Sert/keskin köşeli, dik, düz hatlı geometrik	Yumuşak, kavisli, yuvarlak
et-Terbî‘	et-Tedvîr
el-Bast (el-Kalemü'l-Mesbût)	et-Takvîr
el-Yâbis	el-Leyyin
Ma‘kılî	Şâmî
Cezm	Meşk
Enbârî, Hîrî, Mekkî, Medenî	Verrâkî, Muhakkak, Irâkî
Kûfî	Neshî
	Nesih, Reyhânî, Muhakkak

Kûfî yazı çeşidi Abbasîler dönemi kadar hem mimaride hem de yazma eserlerde kullanılmıştır. Abbasî veziri olan meşhur hattat İbn Mukle (ö.940) ve kardeşi Ebû Abdullah Hasan bugün aklâm-ı sitte diye anılan sülüs-nesih, muhakkak-

³ Ahmet Gedik, a.g.t. s.38.

reyhani, tevki-rika yazı çeşitlerinin geliştirilmesinde çok önemli rol oynamışlardır. İbn Mukle'nin tevki ve rikâ, Ebu Abdullah'ın ise neshî yazı çeşidinde uzman olduğu bilinmektedir⁴. İbn Mukle'nin hat sanatına en önemli katkısı ise "Elif" harfinin ölçüsüne göre diğer harflerin ölçülendirilmesi ve yazı kaleminin noktasını ölçü birimi olarak belirlemesi olmuştur⁵.

İbn Mukle'den sonra ikinci büyük üstad olarak kabul edilen İbnü'l-Bevvâb (ö.1022), İbn Mukle'nin hat sanatında daire esasına göre geometrik olarak ortaya koyduğu kuralları daha da geliştirerek aklâm-ı sittenin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. İbnü'l-Bevvâb'ın yazıdaki koyduğu kurallar hattat Yâkût el-Müsta'sımî (ö.1299) dönemine kadar benimsenerek hattatlar tarafından örnek alınmıştır⁶.

Yâkût el-Müsta'sımî'nin hat sanatına kazandırdığı en büyük yenilik kalem ağzının meylini her yazı çeşidine göre yeniden belirlemesi oldu. Aklâm-ı sitte deki yazı çeşitlerinin harf ölçüleri kalem noktasına göre ölçülmesi başlamasıyla satır düzeni, harf ve kelimenin aralıkları kesin kaidelere koyarak yazının en güzel şeklini almasını sağladı⁷. Yâkût koyduğu kaideler XVI. Yüzyıla kadar benimsenerek takip edilmiştir. Osmanlı Hat mektebinin kurucusu diyebileceğimiz Şeyh Hamdullah (ö.1520)'dan sonra hat sanatı yeni bir döneme girmiştir.

Ebüzziyâ Mehmed Tefik Bey'in hat eserlerini sadece Kûfi yazı çeşidiyle verdiği için aklâm-ı sitte'nin tarihi seyrini özetle açıklayarak, kûfi yazı çeşidini detaylı olarak inceledik. Kûfi yazı aklâm-ı sitte'nin gelişiminden sonra özellikle kitap sanatlarında terk edilmiştir. Bunun sebebi olarak kûfi yazıyla yazılan bir metin nesih yazı çeşidine göre daha büyük olduğu için fazla yer kaplamasından dolayı kitapların hacmini taşınamaz derecede büyük hale getirmesi düşünülebilir. Kûfi yazı ilmi kitaplarda konu başlıkları ve Mushaflarda ise sûre başları olarak kullanılmaya devam etmiş, mimaride ise tüm görkemiyle uzun yıllar kullanılmıştır.

⁴ Abdülkerim Özeydin, "İbn Mukle" TDV İslam Ansiklopedisi, C.20, İstanbul 1999, s. 212.

⁵ Sami Naddah, "İbn Mukle", İslam Medeniyetinde Bilim Öncüleri Sanat-Mimari, Ed. Hatice Uluşık, Mana Yayınları, İstanbul, 2021, s.18

⁶ Muhttin Serin, "İbnü'l-Bevvâb" TDV İslam Ansiklopedisi, C.20, İstanbul 1999, s.535.

⁷ Muhttin Serin, "Yâkût el-Müsta'sımî" TDV İslam Ansiklopedisi, C.43, İstanbul 2013, s.291.

Kûfî yazı çeşidi ile asırlar içerisinde her bir İslam coğrafyasında farklı üslûplarla eserler verildiği görülmektedir. Kûfî yazı çeşidinin farklı üslûpları ortaya çıktığı bölge isimleriyle anılmıştır. Bunlar Emevî, Abbâsî, Tolonî, Eyyubî, Fatımî, Endülüsî, Selçukî ve Osmanî kûfisi olduğu gibi⁸ Kuzey Afrika, Endülüs ve Mağrib’de daha yuvarlak şekil alarak Mağrip Kûfisi, İran ve doğusunda ise Meşrik Kûfisi olarak anılmıştır⁹.

Coğrafyaların üslûpları yanı sıra kûfî yazının icra edilmesi yönünden ikiye ayrılır; Birincisi Yazma Kûfî’dir. Kûfî yazı denildiği vakit akla gelmesi gereken yazı çeşididir. İslamiyet’in ilk yıllarından sonraki dönemlere kadar özellikle kalem gibi yazılmış olan yazıdır. Bünyesinde yuvarlak kısımlar ve eğri çizgiler vardır herhangi tezyîni unsur yoktur¹⁰ (Resim 6).

Resim 6 Hz.Ali’ye izafe edilen Mushaf. TİEM. (Serkan Selalmaz)

İkincisi ise Yapma Kûfî’dir. Bu yazı çeşidi kalem ile yazılmamaktadır. Herhangi bir kalem kullanmadan çizerek resmederek yapılmaktadır. Mushaflarda sûre başlarında ince haliyle, mimari tezyinatla ise celi kûfî yazı çeşidi bulunabilir¹¹.

⁸ Mahmud Bedreddin Yazır, Medeniyet Âleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli, Ankara 1981, s.70.

⁹ Muhittin Serin, Hat sanatı ve Meşhur Hattatlar, İstanbul 2008, s.69.

¹⁰ Mahmud Bedreddin Yazır, a.g.e., s.70.

¹¹ Mahmud Bedreddin Yazır, a.g.e., s.73.

Resim 7 Mustafa Çoban Paşa Camii, Gebze İstanbul. (Serkan Selalmaz)

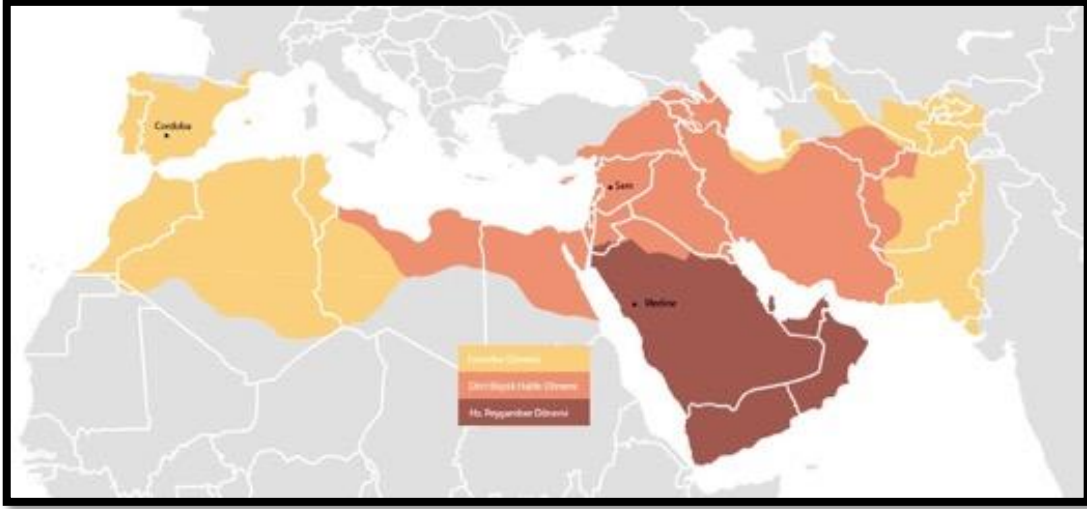
Biz araştırmamızda üç ana grup olan Endülüs Kûfisi, Anadolu Selçuklu Kûfisi ve Osmanlı Kûfisi olarak inceleyeceğiz.

2.1.1 Endülüs Emevileri Dönemi Kûfi Yazı

Emevîler dört büyük halifeden sonra liderinin İslam halifesi olduğu ilk İslâm hanedanlığıdır. Hanedanlık adını kurucusu Muâvviye b. Ebû Süfyân'ın bağlı bulunduğu Benî Ümeyye (Ümeyyeoğulları, Emevîler) kabilesinden almıştır. Emevîler devlet idaresinin merkezini bugünkü Suriye'nin başkenti olan Şam'ı seçmişlerdi.

Kısa bir sürede İslam coğrafyasını batıya doğru genişleterek bugünkü Portekiz ve İspanya'nın kuzeylerine ve Fransa'nın batısına kadar fethettiler. (Resim 8). Endülüs'ün fethi ile anlatılan “gemileri yakmak” kıssası dilimize deyim olarak geçmiştir. Ancak bu olayın gerçek olmadığını düşünen tarihçiler çoğunluktadır¹². Emevîlerin Devlet yapısı İslam kaidelerinden uzaklaşmaya başlayınca içerideki isyanlarda her geçen gün artmaya başladı. Eskiden süre gelen Hz. Osman'ın şehit edilmesi, Hz. Ali'ye ve oğullarına karşı tutumlarından dolayı Emevî hanedanlığına karşı Irak merkezli muhalifler bulunmaktaydı. Abbâsîlerin bu durumu fırsata çevirerek 749 yılında başlatılan geniş kapsamlı ayaklanmaları sonucunda Emevî hanedanlığı yıkılmış oldu.

¹² İsmail Hakkı Atçeken, “Endülüs'ün Fethi ve Mûsâ b. Nusayr” Anka Basım, Ankara 2002, s.60.

Resim 8 İslam Coğrafyası 632-750 yılları arası. (https://en.wikipedia.org/wiki/Umayyad_Caliphate)

Abbâsîler Emevîlerden hiçbir iz bırakmamak için tüm hanedan üyelerine karşı acımasız tutumlar sergilemekle kalmayıp hanedanlığa ait mezarları dahi yok etti¹³. Bu yıkımdan çok az sayıda Emevî aile üyesiyle birlikte son Emevî hükümdarı Hişam'ın torunu Abdurrahman b. Muaviye'de kurtulmuş oldu¹⁴. O dönemde Endülüs Abbâsîlerin atadığı valiler tarafından yönetiliyordu. Ancak Kuzey Afrika ve Endülüs'te Emevî ailesinin saygınlığı hale devam ediyordu. Abbâsîlerin elinden kaçan Abdurrahman ilk önce Kuzey Afrika'ya oradan da Güney İspanya'ya geçti. 756 yılında Endülüs topraklarında aldığı destekle dönemin valisi Yusuf el-Fihri'yi Musarra'da yendi ve Kurtuba (Cordoba)'ya ulaşarak emirlerini ilan etti¹⁵. I. Abdurrahman her ne kadar kendisi ölümden kaçıyor gibi görünse de Endülüs'e geçmesiyle, bölgedeki istikrarsızlığı ve dağınık olan Müslüman nüfusu birleştirmiş oldu¹⁶. Böylelikle yaklaşık 275 yıl sürecek Endülüs Emevî hanedanlığı başlamış oldu.

Endülüs Emevîlerinden günümüze ulaşan çok sayıda eser olmamasına rağmen bugün hale bir anıt eser olarak ayakta duran Kurtuba Ulu Cami Endülüs Emevîlerin sanatta ulaştıkları zirveyi ve sanat zevkini en güzel şekilde gözler önüne sermektedir. Temeli I. Abdurrahman döneminde 786 yılında atılan cami tek bir usta

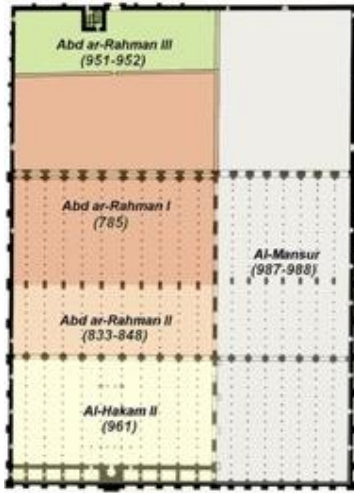
¹³ Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsîler" TDV İslam Ansiklopedisi, C.1, İstanbul 1988, s.34.

¹⁴ Mehmet Özdemir, "Endülüs Müslümanları Siyasî Tarih", TDV Yayınları, Ankara 2016, s.87.

¹⁵ Mehmet Özdemir, a.g.e. s.88.

¹⁶ İhsan Süreyya Sırma, "Ah Endülüs", Beyan yayınları, İstanbul 2012, s.44.

ve bir hükümdar işi değildir¹⁷. Câmiinin olduğu yerdeki kiliseye yüklü bir miktarda ödeme yapılarak satın alınmış ve yapı üç yönde genişletilmiştir¹⁸. I. Abdurrahman, III. Abdurrahman, II. Hakem dönemlerindeki bu genişlemelere ilaveten hacib el-Mansûr döneminde yapılan ilavelerle son şeklini almıştır. Kurtuba Ulu Câmii Sâmerîâ Ulucâmii ve Ebû Dülef Câmii'nden sonra İslam medeniyetinin üçüncü en büyük câmiidir¹⁹ (Resim 9- 10).

Resim 9 Kurtuba Ulu Camii Planı
(https://es.wikipedia.org/wiki/Mezquita-catedral_de_cordoba)

Resim 10 Kurtuba Ulu Camii
(https://en.wikipedia.org/wiki/Mosque%20%80%93Cathedral_of_C%3%B3rdoba)

Kurtuba Ulu Camii'nin hat sanatı açısından en önemli bölümü kible duvarında bulunan, mozaik sanatıyla tezyin edilmiş ve İslam eserleri arasında yegane örnek olan mihraplardır. Cami'de toplam üç adet mihrap bulunmaktadır. (Resim 11).

¹⁷ Suut Kemal Yetkin, "İslâm Mimârîsi" Doğu Ltd. Şirketi Matbaası, Ankara 1959, s.53.

¹⁸ Ersin Gürdoğan, "Hicaz'dan Endülüs'e" İz Yayıncılık, İstanbul 1993, s.173.

¹⁹ Mehmet Özdemir, Endülüs Müslümanları Kültür ve Medeniyet", TDV Yayınları, Ankara 2016, s.302.

Resim 11 Kurtuba Ulu Câmii Mihrapları (https://archnet.org/sites/2715/media_contents/2221)

Endülüs Emevî hanedanı İspanya’da bir nevi Şam’ı tekrar canlandırmaya çalışmışlardır. Yapılan birçok uygulamada bu görülürken Kurtuba Ulu Câmii bazı detaylarıyla Şam Ümeyye Camii’ni hatırlatmaktadır. Câmii dışarıdan oldukça sade ancak içeriye girildiğinde yüzlerce iki katlı at nalı kemer sistemiyle insan üzerinde derin etkiler bırakmaktadır. Kible duvarına yaklaşıkça altın gibi parlayan mozaikli mihraplarla gözler kamaşmaktadır. Mihrapların tezyinatında başta yazı, geometrik ve nebatî desenler mevcuttur. Mihraplardaki yazı çeşidi kûfi’dir. İlk mozaik sanatıyla hüsn-i hat örnekleri Kubbetü’s-sahre’nın kubbe kuşağındaki yazıdır²⁰ (Resim 12).

²⁰ Ahmet Gedik, a.g.t., s.53.

Resim 12 Kubbetü's-sahre Kûfî yazı kuşağı. (<http://www.soniahalliday.com/category-view3.php?pri=IS16A-20-14JT.jpg>)

Şam Ümeyye Cami avluya bakan kısmında mozaik sanatıyla doğa manzaraları resmedilmiş ancak yazı bulunmamaktadır. Bu eski tecrübe câmiinin en önemli kısmı olan mihrapta tekrar uygulanmıştır.

Resim 13 Kurtuba Ulu Cami Mihrabı Detay.
(https://commons.wikimedia.org/wiki/File:The_Mihrab,_Mezquita_de_C%C3%B3rdoba.jpg)

Resim 14 Kurtuba Ulu Cami Mihrap Yazı detayı. (https://www.flickr.com/photos/prof_richard/)

Kurtuba Ulu Camii'nin yanı sıra Endülüs Emevîlerinden günümüze ulaşan diğer bir dini yapı Tuleytula (Toledo) şehrinde bulunan Bâbu Merdum Câmii'dir²¹ (Resim 15).

Resim 15 Bâbu Merdum Câmii. (<https://www.flickr.com/photos/8230500@N04/>)

Câmii'nin kitabesine göre 1000 senesinde dönemin Tuleytula kadısı Ahmed b. Hadîdî tarafından inşa ettirilmiştir²². At nalı kemerleriyle, kubbeleriyle Endülüs Emevîleri dönemine ait eşsiz bir eserdir. Emevî dönemi mescitlerinin tipik örneği olduğu düşünülebilir²³. Tuğla ile dış cephesinde sade bir tezyinat yapılmış olup üst kısımda kûfi yazı kuşağı bulunmaktadır. Bu iki eser haricinde Endülüs coğrafyasında Endülüs Emevîlerinden kalma dini bir yapı yoktur. Endülüs Emevî hanedanlığı

²¹ Mehmet Özdemir, a.g.e., s.307.

²² Mehmet Özdemir, a.g.e, s.307.

²³ Ahmet Gedik, Jerrilynn Dodds, "Endülüs Sanatları" İstem Dergisi, S.14, Konya 2009, s.453.

çöküşüyle her bir şehir küçük şehir-devletlere dönüşmüş ve Endülüs coğrafyasında tek bir Müslüman yapı kalmayana denk her geçen gün eriyerek tükenmişlerdir. Bu çöküşün son halkası Gırnata (Granada) şehir merkezli 1238-1492 yılları arasında yaklaşık 250 yıl İspanya'nın güneyinde hüküm sürmüş Nasrîler'dir. 500 yıllık Endülüs'ün bilim ve sanattaki tecrübelerini kullanmışlardır. Örneğin 1324 yılında Nasrîler tarafından bir şehir kuşatmasında tarihte ilk kez surlar top ile yıkılmıştır²⁴.

Nasrîler'den günümüze ulaşan en önemli yapı ise hem bir idare merkezi hem de bir saray olan Elhamra'dır²⁵. Sarayın inşaatında kullanılan harcın kızıl renginden dolayı, Arapça' da kızıl anlamına gelen El Hamrâ ismiyle anılmaktadır²⁶. Mimar Constantine Uhde tarafından çizilen planına göre (Resim 16) bordo renkli kısım Comares Sarayı²⁷, Yeşil kısım Aslanlar Sarayı, Mor kısım Lindajar Bahçesi²⁸, Sarı bölüme ise Mexuar denilmektedir²⁹.

Resim 16 El Hamrâ Sarayı (<https://es.wikipedia.org/wiki/Alhambra>)

²⁴ Fuat Boyacıoğlu, “Fransız Roland Destanı’nda Endülüs Müslümanları”, Hikmetevi yayımlar, İstanbul 2015, s.51.

²⁵ W. Montgomery Watt, Pierre Cachia, Endülüs Tarihi, Küre Yayınları, İstanbul 2011, s.169.

²⁶ Mehmet Özdemir, “ElHamra Sarayı” TDV İslam Ansiklopedisi, C.11, İstanbul 1995, s.29.

²⁷ Comares yüksekte kale anlamına gelmektedir.

²⁸ Lindajar İspanyolca sevimli, tatlı anlamına gelmektedir.

²⁹ Mexuar Arapça kökenli olup meclis anlamına gelmektedir.

El hamrâ sarayı taş, seramik ve mermer tezyinatı ile ünlüdür. Taşlar bir nevi kağıt gibi işlenmiştir. Kur'an-ı Kerim Yusuf sûresi 21. Ayette “ وَاللَّهُ غَالِبٌ عَلَىٰ أَمْرِهِ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ” Vallahu galibun ala emrihi velakinne ekseren nasi la ya'lemun” Türkçe meal olarak : Allah, her işinde galiptir, fakat insanların çoğu bunu bilmezler” mealinde bulunan ayette nispetle El hamrâ sarayının duvarlarında “ la galibe illallah” yani Allah'dan başka galip yoktur, mesajı neredeyse sarayın tüm duvarlarına nakşedilmiştir.

Resim 17 El Hamrâ Saray.

(<https://i.pinimg.com/originals/3f/a0/d5/3fa0d5b3c1d531b43370cb9a4c32c83c.jpg>)

Resim 18 El Hamrâ Sarayı. (https://www.flickr.com/photos/prof_richard/)

Sanat tarihçi Robert Irwin “El Hamrâ Saray’ında bulunan kitabelerde ayet veya ayetten nispet ibareler kûfi hattıyla, şiirler ise Endülüs sülüs’ü diyebileceğimiz Mağribi yazı çeşidiyle yazılmıştır³⁰” demiş olsa da böyle kesin bir ayrımın yapılmadığı görülmektedir.

Nasrîlerin dönemin Osmanlı Padişahı II. Beyazıt’dan yardım istediği ancak Cem Sultan’ın Papalığın elinde olması gibi ve diğer siyasi sebeplerden dolayı Osmanlı hükümeti Endülüs’e yardım göndermemiştir³¹. Ancak Granada’nın düşmesiyle birlikte Müslümanlar ve Yahudiler göçe zorlanmış, Müslümanlar Kuzey Afrika’ya sığınmış Yahudiler ise Osmanlıya göç ederek Selanik ve İstanbul’a yerleşmişlerdir³².

Resim 19 El Hamrâ Sarayı genel görünüm. (<https://www.flickr.com/photos/renzo1967/>)

Resim 20 El Hamrâ Sarayı İç Kapılardan.
(<https://www.flickr.com/photos/danielcatalaperez/41125614790/>)

³⁰ Robert Irwin, Elhamra, YKY Yayınları, İstanbul 2007, s.108

³¹ Yasemin Çiçek, Ziya Paşa Endülüs Tarihi, Timaş Yayınları, İstanbul 2012, s.375.

³² Lütfi Şeyban, Endülüs Müslüman ve Yahudilerin Osmanlı’ya Göçleri, İz Yayıncılık, İstanbul 2010, s.231.

2.1.2 Anadolu Selçuklu Dönemi Kûfi Yazı

1071'de Malazgirt zaferiyle kısa sürede Anadolu'ya hâkim olunmuş, I. Süleymanşah 1075'te İznik'i alarak başkent seçmiş³³ ve 1082'de Sultan ünvanı almıştır³⁴. Bizans'ın bu bölgeleri tekrar geri almasıyla birlikte 1096'da I. Kılıçarslan döneminde Konya başkent olmuştur³⁵. Konya ve çevresinde birçok anıtsal eserler yapılmıştır. Anadolu Selçuklularının mimari ve tezyini zenginliklerinin kaynağı, Karahanlı, Gazneli ve Büyük Selçuklu anıtsal eserlerinin Anadolu'ya yansıyan bir parçası olarak görülmektedir³⁶. Cami başta olmak üzere medrese, kervansaray, türbe ve diğer mimari yapılarla bu kadim tecrübe Anadolu Selçuklularıyla birlikte Anadolu coğrafyasına aktarılmıştır.

Anadolu Selçuklu mimarisinin en karakteristik özelliği yapıların anıtsal taç kapılarıdır. Taç kapılarda taş tezyinat tercih edilirken iç mekân ise sırlı tuğla ve çini ile kaplanmıştır.³⁷ Anadolu Selçuklu mimari yapılarında fark edilir şekilde Selçuklu Sülüs kullanılmaya başlanmış olsa da Kûfi ve Makı'li yazı dönemin özelliklerindedir.

Anadolu Selçuklularından günümüze ulaşan birçok eser vardır. Alâeddin Camii kuşkusuz bu yapıların en önemlileri arasında sayılmaktadır. Alâeddin Camii birçok hükümdar tarafından eklemeler yapılarak ve Osmanlı dönemindeki bazı tamirlerle günümüze kadar ulaşmıştır. Kitabelerinden anlaşılacağı üzere cami I. Rükneddin Mesud döneminde başlayıp, I. Mesud, II. Kılıçarslan, I. İzzeddin Keykavus dönemine kadar yapımına devam edilmiş ve son olarak I. Alâeddin Keykubad döneminde 1221 yılında caminin tamamlandığı anlaşılmaktadır³⁸.

Müslüman akınları Kuzey Afrika ve güney İspanya coğrafyalarına ulaştığı gibi başka bir kol ise Türklerin Müslüman olmalarıyla birlikte Doğu Roma

³³ Gönül Öney, Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları, İş Bankası Yayınları, Ankara, 1992, s.1.

³⁴ Faruk Sümer, "Anadolu Selçukluları" TDV İslam Ansiklopedisi, C.36, İstanbul 2009, s.380.

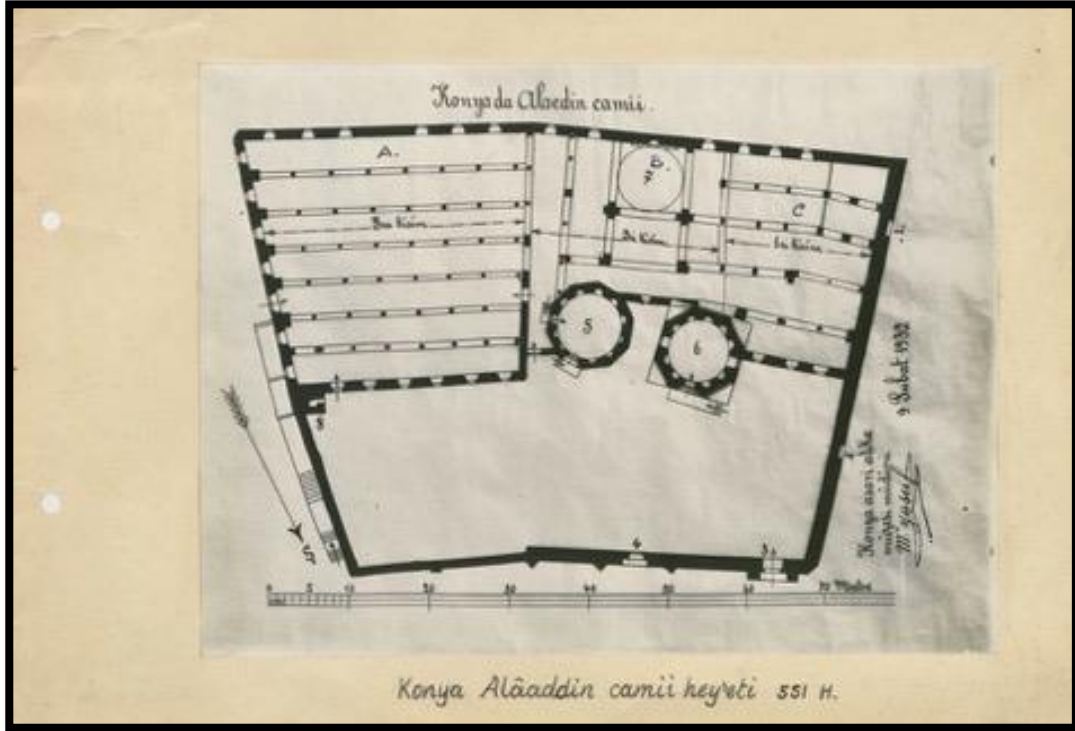
³⁵ Faruk Sümer, a.g.m., s.381.

³⁶ Şerare Yetkin, "Anadolu Selçuklularının Mimari Süslemelerinde Büyük Selçuklulardan Gelen Bazı Etkiler", Sanat Tarihi Yıllığı, S.2, İstanbul 1968, s.36

³⁷ Ali Fuat Baysal, Edirne Osmanlı Erken Dönem Camileri Kalem İşleri Örnekleri Ve Analizleri, N.E.Ü. Sos. Bil. Ens. Doktora Tezi, Konya 2013, s.35.

³⁸ Haşim Karpuz, Anadolu Selçuklu Mimarisi, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya, 2004, s.23.

imparatorluğu toprakları olan bölgeye akınlar düzenlenmiştir. 1071 de Selçukluların Anadolu'ya girmesiyle birlikte kısa sürede Anadolu coğrafyası Müslüman Türk beylikleri tarafından fethedilmiştir.

Resim 21 Alâeddin Cami Planı. (<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/84660>)

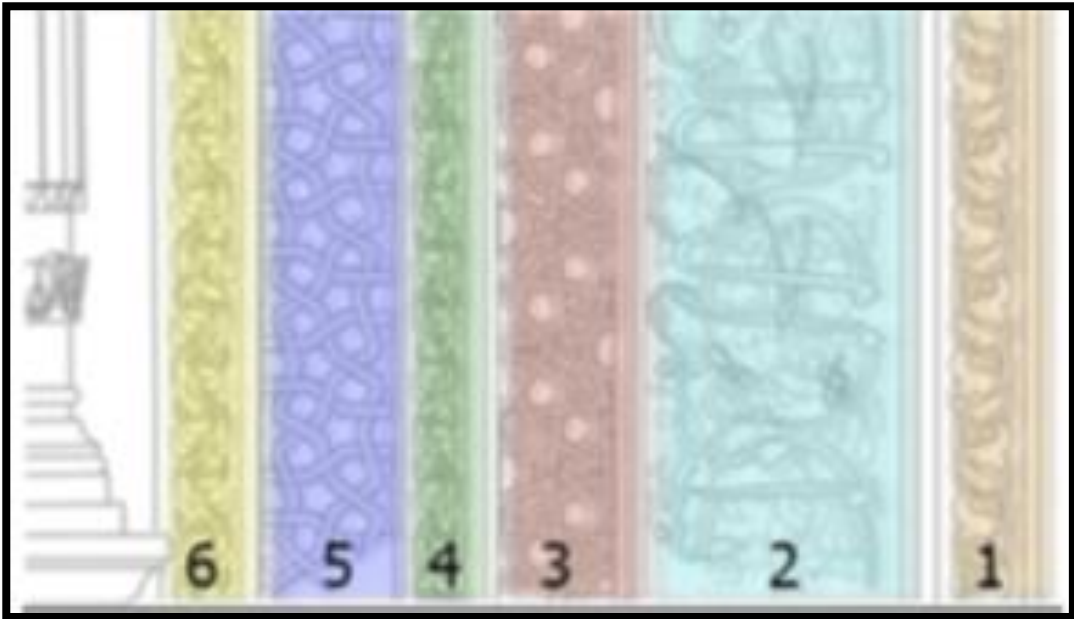
Alâeddin Camii'nin taç kapısı tezyinat açısından sade denilebilecek ölçüdedir. Kitabe haricinde yazı görülmemektedir. Taç kapıdan sonra camiinin en müzeyyen kısmı mihrap ve mihrap önü kubbesidir. Camii 1889 yılında II. Abdülhamid döneminde tamirat geçirmiş, bu tamiratta esas mihrap nişine mermer bir mihrap yerleştirilerek mihrap yüzeyi ve kavsara kısmında bulunduğu tahmin edilen çiniler ya çıkartılmış veya gizlemiştir³⁹. Yeni mermer kısım hariç mihrabın tamamı çini mozaik ile tezyin edilmiştir. Tezyini unsur olarak bitkisel motif, geometrik desenler ve yazı kuşağı bulunmaktadır (Resim 22). Yazı kuşağında celi sülüs yazı çeşidiyle, Bakara sûresi 255. Ayet olan Ayet-el Kürsi yazılmıştır. Mihrabın çevresi yazı kuşağından hariç, bitkisel ve geometrik şekillerden oluşan her birinin genişlik ölçüsü farklı toplam altı kuşaktan oluşur⁴⁰ (Resim 23).

³⁹ Semavi Eyice, "Alâeddin Camii", TDV İslam Ansiklopedisi, C.2, İstanbul 1989, s.326.

⁴⁰ Nihat Kağnıcı, a.g.m., s.82.

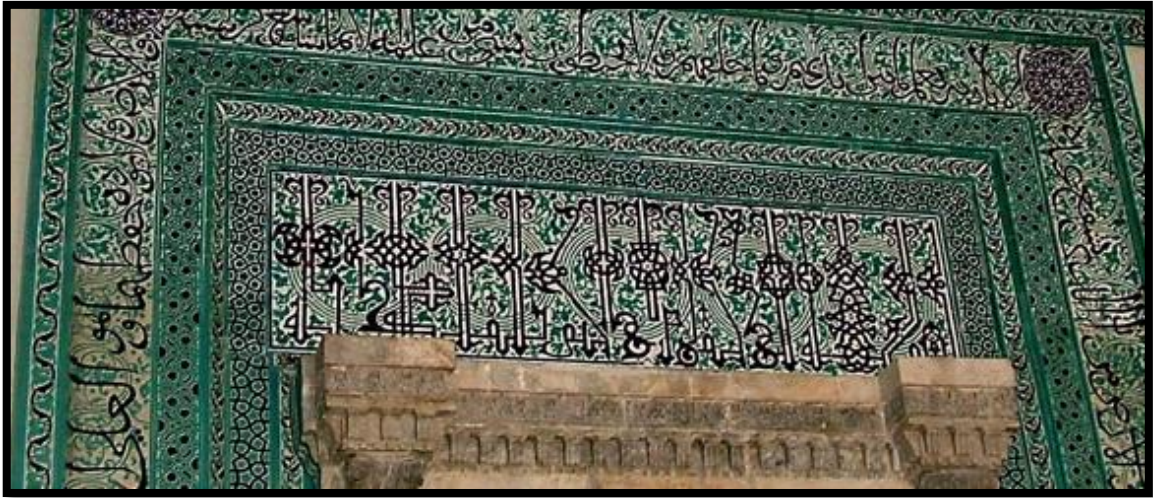

Resim 22 Alâeddin Camii Mihrabı (selcuklumirasi.com)

Resim 23 Mihrap kuşakları (Çizim Nihat Kağnıcı)

Mihrap alınlığı kısmında ise tezyini kûfî yazı çeşidiyle Besmele ve devamında “El Mülkülillah” (Mülkün sahibi Allah’dır) yazılmıştır (Resim 25).

Resim 24 Alâeddin Camii Mihrap Alınlık yazısı (<https://www.flickr.com/photos/galpay/>)

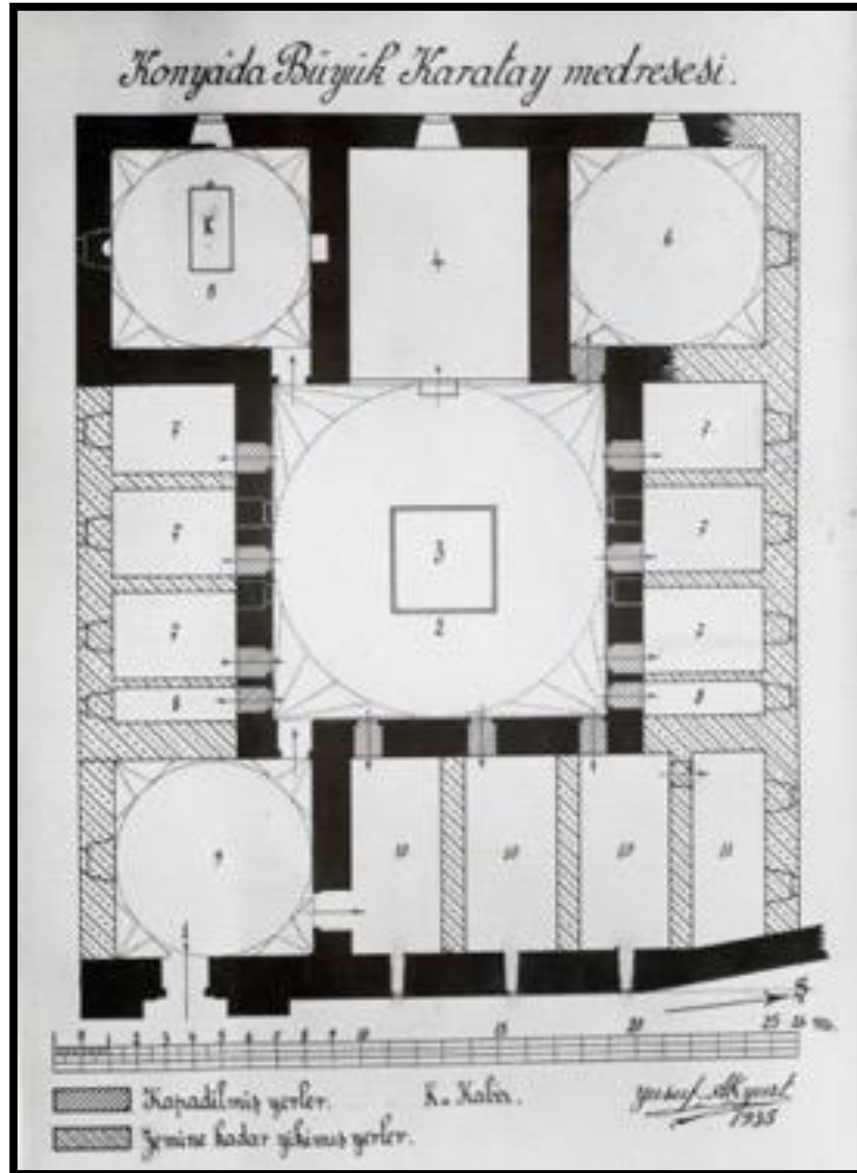
Resim 25 Alâeddin Camii Mihrap Alınlık Yazısı Çizimi (Çizim: Sıddıka Berat Ak)

Mihrap alınlığında bulunan yazı için patlıcan moru rengi tercih edilirken, yazının zemininde bulunan dört sıra iç içe girmiş helezon ve bu helezondan çıkış yapan turkuaz renkli rûmî motiflerle tezyin edilerek zeminde boşluk bırakılmamıştır. Harflerin başlangıç ve bitiş kısımları rûmî motifleriyle tamamlanırken, dikey harfler düğümler yapılarak yatay ve dikey geometrik şekiller oluşturulmuştur. Oluşan bu on altı adet düğümleri ve yazının analizini Sıddıka Berat Ak yüksek lisans tezinde detaylı olarak incelemiştir⁴¹.

Anadolu Selçuklu dönemi örneği olarak değerlendirebileceğimiz diğer bir eser Alâeddin caminin kuzey kısmında yer alan Karatay Medresesi'dir. İnşa kitabesinden anlaşılacağı üzere medrese 1251 yılında, Sultan Keykâvus döneminde

⁴¹ Sıddıka Berat Ak, Anadolu Selçuklu Dönemi Çini Mihraplarında Kûfi Yazı, N.E.Ü. Sos. Bil. Ens. Yüksek Lisans Tezi, Konya 2019, s.62.

vezir Celaledin Karatay tarafından yaptırılmıştır⁴². Karatay Medresesi tek eyvanlı ve kapalı avlulu medrese planındadır. (Resim 26). Alâeddin Camii'nden farklı olarak Karatay Medresesinin taç kapısında inşa kitabesi haricinde dua ve hadis kitabeleriyle yazı tezyini amaçla kullanılmıştır. Her üç kitabe zeminlerinde herhangi bir tezyini unsur kullanılmadan sade bir şekilde Selçuklu Celi Sülüsü ile yazılmıştır⁴³.

Resim 26 Karatay Medresesi Planı (<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/71362>)

⁴² Yaşar Erdemir, Karatay Tarih-Kültür-Sanat II, Karatay Belediyesi Kültür Yayınları, Konya 2012, s. 575.

⁴³ Ahmet Gedik, "Karatay Medresesi Taçkapısı'ndaki Celi Yazıların Hat San'atı Bakımından Değerlendirilmesi", İstem Dergisi, S.3, Konya 2004, s.171.

Medresenin iç kısmında pencere alınlıkları ve eyvan yazı kuşağında zemini tezyinatlı Selçuklu Celi Sülüs, kubbe kuşağı tezyini kûfi ve kubbeye geçişi sağlayan pandantiflerde makı'li yazı çeşidiyle çini üzerine yazılmıştır.

Resim 27 Karatay Medresesi Kubbe Detayı (<https://www.flickr.com/photos/smigol/3821897451/>)

Karatay Medresesi eyvan kuşağı ve Alâeddin Cami mihrap yazıları yazı zemininde tezyinatlı Selçuklu Celi Sülüs ile aynı metin olan Ayet-el Kürsi yazılmıştır. Özellikle taç kapılar açısından benzer özellikler taşıyan bu iki yapının mimari olarak Haylan el-Dımaşki olduğu bilindiği üzere yazıların aynı hattat tarafından yazıldığı düşünülebilir⁴⁴ (Resim 27).

Resim 28 Karatay Medresesi Eyvan Yazı Kuşağı

⁴⁴ Nihat Kağnıcı, a.g.m., s.86.

Kubbe kasmağı kuşak yazı ile yine Alâeddin Cami mihrabının alınlık yazısı aynı üslûba sahiptir. Zemini tezyinatlı, dikey harfler örgülerden oluşmuş ve harflerin başlangıç ve bitiş kısımları rûmî motifliyle tamamlanmıştır. Alâeddin Camii'nin farklı olarak Karatay Medresesindeki pendentiflerde makı'li yazı ile Muhammed (s.a.v.), Musa (a.s.), İsa (a.s.) ve dört halifeden olan Ebubekir (r.a.), Ömer (r.a.), Osman (r.a.) ve Ali(r.a.) yazılmıştır (Resim 28).

Anadolu Selçuklu dönemi eserlerinde önceki devirlere göre daha fazla Celi Sülüs yazı çeşidiyle eser verildiği görülmektedir. Bununla beraber kûfî ve makı'li yazı çeşidi Anadolu Selçuklu eserlerinin özellikleri arasında sayılabilir.

2.1.3 Osmanlı Dönemi Kûfî Yazı

Anadolu Selçukluların uç bölgesindeki Türkmen beyliklerinden biri olan Osmanlılar, kökleri Oğuz Han'a dayanan ve kendilerine beylik kurma yetkisi tanınmış Kayı boyundan gelmektedir. Batı Anadolu bölgesinde kurulmuş ve zaman içinde bölgeye yayılmış olan Osmanlılar Kûfî yazı kullanımını XVI. Yüzyıl ile XIX. Yüzyıl arası bir dönem kısmen kesintiye uğramasına rağmen beylikler döneminden başlayarak XIX. Yüzyıl sonralarına kadar devam ettirmişlerdir.

2.1.3.1 İznik Yeşil Camii

Erken dönem Osmanlı mimarisinde kûfî yazıya ilk olarak İznik Yeşil Camii (1378-1392) mihrabının kitabesi ve son cemaat kısmındaki sağ pencere alınlığında rastlanır.

Resim 29 İznik Yeşil Cami Mihrap Kitabesi.
(https://www.mustafacambaz.com/data/media/158/iznik_yeil_cami_mihrap_3_copy.jpg)

Resim 30 İznik Yeşil Cami Son Cemaat Kısım Sağ Pencere alınlığı.
(<https://twitter.com/mimarisozluk/status/1300489380856049665>)

Mihrap kitabesi mermer üzerine zemini rûmî motiflerle tezyin edilmiş ve kûfi yazı çeşidiyle yazılmıştır.

Metin;

باسم الملك العلي العالی المتعالی

Okunuşu;

Bismi'l-Meliki'l-Â'liyyi'l-Âli'l-Müte'alî

Türkçe Anlamı;

Yüce, yüksek ve daima yüceltilenin adıyla.

Son cemaat kısmındaki sağ pencere alındığında yazı mermer üzerine zemini boş bırakılarak ve tezyini kûfi yazı çeşidiyle yazılmıştır. Anadolu Selçuklu tezyîni kûfi yazı örneklerinde olduğu harflerin baş ve sonları rûmî motiflerle işlenmiş, dikey harflerde düğüm ve geçmeler yapılmıştır.

Metin ;

بسم الله الرحمن الرحيم

Okunuşu;

Bismillahirrahmanirrahim

Türkçe Anlamı;

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla.

2.1.3.2 Firuz Bey Camii

İznik Yeşil Camii inşa tarihine yakın bir dönemde Milas'ta Osmanlıların valisi olan Firuz Bey tarafından 1394 yılında yaptırılan camiinin inşa kitabesinin haricinde taç kapının alınlık kısmında celi sülüs, kûfî ve makı'li yazı çeşidiyle yazılmış kitabe vardır. Bu kitabenin en önemli kısmı, ilk defa Osmanlı dönemine ait bir mimari eserde Celi Sülüs ile Kûfî yazının aynı satırda birlikte kullanılmasıdır⁴⁵. Mezkûr kitabenin üst kısmında ise yine Osmanlılar dönemine ait bir mimari eserde ilk ma'kılı yazı örneği görülmektedir⁴⁶.

Resim 31 Milas Firuz Bey Camii Taç Kapı Alınlık Yazısı (Emine Ünal)

Makı'li yazı çeşidiyle yazılmış kitabede dört kez Muhammed (s.a.v.) ismi çevirerek yazılmış, boş kısımlarında ise Ali (r.a.) ismi okunmaktadır. Bu kompozisyon İslam medeniyetinin farklı coğrafyalardaki örneklerinde sıklıkla karşılaşılan anonim bir tasarımdır.

Makı'li kitabenin altında yer alan Celi Sülüs ile yazılmış kitabe ise şu şekildedir;

⁴⁵ Abdülhamit Tüfekçioğlu, Erken Dönem Osmanlı Mimarîsinde Yazı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s.456.

⁴⁶ Abdülhamit Tüfekçioğlu, a.g.e., s.457.

Metin;

إِنَّمَا يَعْزُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ⁴⁷

Okunuşu;

İnnemâ ya'müru mesâcidellâhi men âmene billâhi velyevmi-l-âhiri

Türkçe Anlamı;

Allah'ın mescidlerini ancak Allah'a ve âhiret gününe inanlar tamir ederler.

Celi Sülüs kitabenin üst kısmında aynı satırda yer alan kûfi yazı çeşidiyle yazılmış kısım ise;

Metin;

استعيز بالله السميع العليم بسم الله الرحمن الرحيم

Okunuşu;

Este'izü bi'l-lahi's-Semî'il-alîm-i bismi'l-lahi'r-Rahmani'r-Rahim.

Türkçe Anlamı;

İşiten, bilen Allah'a sığınarak, Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla.

Celi Sülüs ile kûfi yazının bu şekilde uygulanması bu dönemin özellikleri arasındadır. Milas Firuz Bey camii haricinde, Edirne Eski Camii minber kapısı alınlığında, Bursa Yeşil Camii, Edirne Muradiye Camii, Edirne Üç Şerefeli Camii, İstanbul Fatih Camii revaklı avlusundaki çinilerde bulunmaktadır⁴⁸.

Kûfi yazı çeşidinin tek başına yazıldığı örnekler ise, Bursa Ulu Camii minberi, Bursa Yeşil Cami taç kapısının iç kuşağı, dışarıdaki iki pencere alınlığı, orta kubbe eteği kalemişleri, Yeşil Türbe taç kapısının sol mihrabiye kuşağı, Ankara Karaca Bey Camii ahşap kapısı, Edirne Üç Şerefeli Camii Revaklı avlu kubbeleri,

⁴⁷ Kur'an-ı Kerim, Tevbe, 9/18.

⁴⁸ Abdülhamit Tüfekçioğlu, a.g.e., s.456.

Bursa Sultan Mustafa ve Cem Türbelerinin bazı kalemişlerinde ve Gebze Mustafa Çoban Paşa Camii'nde görülmektedir. Bahsi geçen yazıların örnekleri şu şekildedir.

2.1.3.3 Edirne Eski Cami

Osmanlıların ikinci başkenti olan Edirne şehrinde bulunan camii, Mûsa Çelebi döneminde 1403 yılında başlanmış ve Çelebi Sultan Mehmet döneminde 1414 yılında tamamlanmıştır⁴⁹. Mimari ise Konyalı Hacı Alâeddin ve kalfası Ömer b.İbrahim'dir. Camiinin minber kitabesinde celi sülüs yazı ile kûfî yazı birlikte kullanılarak dönemin sanat anlayışı camiinin bu kısmında verilmiştir (Resim 32).

Resim 32 Edirne Eski Camii Minberi (Ali Fuat Baysal)
Celi Sülüs yazı kısmı;

Metin;

في ايام سلطان الأعظم

Okunuşu;

“F’i eyyâmi’s-sultânî’l-a‘zam

Kûfî yazı;

Metin;

محمد ابن بايزيد ابن مراد ابن اورحان حلد الله ملكه و عزه

⁴⁹ Oktay Aslanapa, Osmanlı Devri Mimarisi, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2004, s.54

Okunuşu;

Muhammed ibn Bâyezîd ibn Murâd ibn Orhan halleda'llâhü mulkehu ve 'izzehü

Türkçe Anlamı;

Murad Hân'ın oğlu Bâyezîd'in oğlu, Sultânü'l-Âzam Mehmed'in- Allah yönetimini ve şerefini ebedi kılsın- zamanında (yapılmıştır)⁵⁰.

2.1.3.4 Bursa Yeşil Camii

Osmanlıların ilk başkenti olan Bursa'da külliye'nin bir parçası olan Yeşil Camii kûfî ve Yeşil Türbe yazı örnekleri açısından oldukça zengindir. Camii inşa kitabesinden anlaşılacağı üzere 1419-1420 yılları arasında Sultan Çelebi Mehmet tarafından mimar Hacı İvaz Paşa'ya yaptırılmıştır⁵¹. Camii'nin kalemişleri İlyas Ali oğlu nezaretinde Tebrizli ustalar tarafından yapıldığı ve ahşap işlerinin ise Tebrizli Hacı Ahmed oğlu Hacı Ali tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır⁵². Celi Sülüs ile Kûfî yazının sır altı tekniği ile çini üzerinde kullandığı yerler mihrap yazı kuşağı, mihrap alınlık kitabesi, girişte sağ ve sol kısmında bulunan çini kaplı eyvanlarda ve harim kısmındaki kuşak yazısında bulunmaktadır.

Kûfî yazı kalemişi olarak sıva üstünde mihrap önü kubbesinin etek kuşağı ve ikinci ana kubbenin etek kısmında kullanılmıştır. Taç kapıda iki yazı kuşağı bulunmaktadır. Bu yazı kuşaklarından biri celi sülüs yazı çeşidiyle diğer yazı kuşağı ise kûfî yazı çeşidiyle mermer üzerine oyma tekniğiyle yazılmıştır. Taç kapının sağ ve sol kısmındaki pencere alınlıklarında ise mermer üzerinde kûfî yazı kuşağı bulunmaktadır. Çoğunlukla kitabelerin zeminlerinde rûmî motifleri kullanılması Anadolu Selçuklu geleneğinin devamı olarak düşünülmektedir⁵³. Yeşil Cami gerek mimari tasarımı ile gerekse tezyinat anlayışıyla, yok olma tehlikesinde olan bir beyliğin yeniden dirilişini simgelemesiyle önemlidir⁵⁴. Ancak yıllar içerisinde

⁵⁰ Ali Fuat Baysal, a.g.d.t., s.94.

⁵¹ Doğan Yavaş, "Yeşilcami Külliyesi", TDV İslam Ansiklopedisi, C.43, İstanbul 2013, s.492.

⁵² Yıldız Demiriz, Osmanlı Mimarisi'nde Süsleme, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1979, s.25.

⁵³ Abdülhamit Tüfekçioğlu, a.g.e., s.63.

⁵⁴ Murat Alkan, Bursa Yeşil Camii Süsleme Programı, Marmara Üni. Türkiyat Araş. Ens. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013, s.201.

geçirdiği tamiratlarla özellikle kalemişlerinin aslına uygun olarak yapılmadığı görülmektedir⁵⁵.

Resim 33 Bursa Yeşil Camii Müezzin Mahfili
(https://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=9534)

Resim 34 Bursa Yeşil Mihrab Yazı Kuşağı Detayı
(https://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=9534)

Resim 35 Bursa Yeşil Camii Mihrabı (https://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=9534)

⁵⁵ M.Semih İrteş, “ Bursa Çelebi Mehmed (Yeşil) Camii Kalemişleri” Lale Dergisi, C.2, İstanbul 2021, s.80.

Resim 36 Taç Kapının Sağındaki Pencere (Murat Alkan)

Resim 37 Taç Kapının Solundaki Pencere (Murat Alkan)

2.1.3.5 Edirne Muradiye Cami

Camii inşa kitabesine göre II. Murad tarafından 1436 yılında yapıldığı bilinmektedir⁵⁶. Camii plan olarak Bursa Yeşil Camii ile benzerlik taşıdığı gibi tezyinat açısından da benzerlik taşımaktadır. Bursa Yeşil Camii çini yapımında

⁵⁶ Nesrin Çiçek Akçıl, Cebe Özer, "Murâdiye Külliyesi" TDV İslam Ansiklopedisi, C.31, Ankara 2020, s.199.

çalışan Ali bin İlyas Ali ismindeki sanatçının öğrencisi olan Bursalı Nakkaş Şair Safi'in Muradiye Camiinin kalemişilerinin sanatçısı olduğunu tahmin edilmektedir⁵⁷. Bu durum iki camiinin tezyinattaki benzerliklerin kaynağını da ortaya koymaktadır. Muradiye Camii'nin mihrabı ve harim kısmı pencere üstüne kadar çiniyle kaplanmıştır. Bizim araştırmamız için caminin önemi ise mihrapta celi sülüs yazı ile kûfi yazının birlikte kullanılmasıdır.

Resim 38 Edirne Muradiye Cami Mihrap Alınlık Yazısı (M. Semih İrteş)

⁵⁷ Ali Fuat Baysal, a.g.d.t., s.175.

Resim 39 Edirne Muradiye Cami Mihrap Alınlık Yazısı (M. Semih İrteş)

2.1.3.6 Edirne Üç Şerefeli Cami

II. Murad tarafından mimar Muslihuddin ve Şehâbeddin ustaya 1445 yılında yaptırıldığı bilinen, Üç Şerefeli Camii adını güneybatı köşesindeki üç şerefeli minarenden almaktadır⁵⁸. Yapının inşa kitabesinde, revaklı son cemaat kısmında bulunan kubbelerinin dokuzunda⁵⁹ ve revaklı avlunun kuzey iç duvarında bulunan iki çini panoda Celi Sülüs ile Kûfi yazının birlikte kullandığı görülmektedir. Bu iki yarım daire çini panoların benzer uygulamaları İstanbul'da Fatih Sultan Mehmed tarafından yapılan Fatih Camii'nde görülmektedir.

Resim 40 Edirne Üç Şerefeli Cami Revaklı Avlu Çinileri
(https://www.mustafacambaz.com/categories.php?cat_id=141)

⁵⁸ Nesrin Çiçek Akçıl, "Üç Şerefeli Cami ve Külliyesi", TDV İslam Ansiklopedisi, C.42, İstanbul 2012, s.277.

⁵⁹ Ali Fuat Baysal, "Üç Şerefeli Camii Avlu Revaklarında Bulunan XV. Yüzyıl Kalem İşi Uygulamalı Hat Örnekleri" İstem Dergisi, S.23, Konya 2014, s.68.

Resim 41 Üç Şerefeli Cami Revaklı Avlu Çinileri 2
(https://www.mustafacambaz.com/categories.php?cat_id=141)

Resim 42 Edirne Üç Şerefeli Cami İnşa Kitabesi (Ali Fuat Baysal)

Resim 43 Edirne Üç Şerefeli Cami Revaklı Avlu Kubbelерinden (Ali Fuat Baysal)

2.1.3.7 Fatih Camii

Fatih Sultan Mehmed tarafından 1463-1470 yılları arasında külliyeinin bir parçası olarak inşa edilmiştir. Eflak Voyvodası Dimitrie Cantemir'in iddiasına göre Khristodulos adında bir Rum mimardır ancak Semavi Eyice'nin araştırmaları sonucunda külliyeinin mimarının Atik Sinan olduğu tespit edilmiştir⁶⁰. Fatih Camiinin kitabeleri Fatih devri en önemli hattatlarından olan Ali bin Yahya Sofi'ye aittir⁶¹.

1557 ve 1754 yılındaki depremler neticesinde oluşan hasar onarılmış ancak 1766 yılındaki depremde ana kubbe ve duvarları onarılamayacak kadar yıkılmıştır. III. Mustafa tarafından neredeyse baştan yapılan Fatih Camiinin ilk örneklerinden İnşa kitabeleri, dua kitabeleri, vassale tekniğiyle yapılmış tek yazı örneği olan kitabe⁶² ve revaklı avluda bulunan iki çini pano kalmıştır. Her iki çini panoda celi sülüs ve kûfi yazı çeşidiyle birlikte yazılmış olup, erken dönem örneklerinin Fatih devrinde devam etmesini göstermesi açasından ve çini panolardaki tezyinatın dönemin sanat anlayışını göstermesi açasından önemlidir.

Birinci çini pano da Celi sülüs yazı çeşidiyle besmele-i şerif yazılmıştır.
(Resim 44)

Metin;

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

Okunuğu;

Bismillahirrahmanirrahim

Türkçe Anlamı;

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla.

⁶⁰ Semavi Eyice, "Fâtiğ Camii ve Külliyesi", TDV İslam Ansiklopedisi, C.12, İstanbul 1995, s.244.

⁶¹ Ekrem Hakkı Ayverdi, Fâtiğ Devri Hattatları ve Hat Sanatı, İstanbul Fethi Derneği Yayınları, İstanbul 1953, s.16.

⁶² Kadriye Fiğen Vardar, "Fatih Camisi'nde Görülen Süsleme Sanatları Üzerine Bir Değerlendirme" Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S. 219, İstanbul 2015, s.132.

Kûfî yazı çeşidiyle ise bakara sûresi 256. Ayetin ilk kısmı yazılmıştır. (Resim 45)

Metin;

لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ

Okunuşu;

Lâ ikrâhe fi-ddîn(i)

Türkçe Anlamı;

Dinde zorlama yoktur.

Resim 44 Fatih Cami Çini Pano 1
(https://www.mustafacambaz.com/categories.php?cat_id=41&page=21)

İkinci çini pano yine aynı şekilde Celi sülüs kısmı Ayet-el Kürsi olarak bilinen Bakara sûresi 255. Ayetinin son kısmı sıraltı tekniğiyle çiniye yazılmıştır. (Resim 45)

Metin;

وَالْأَرْضَ وَلَا يَؤُدُّهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ

Okunuşu;

velâ yeûduhu hifzuhumâ vehuve-l'aliyyu-l'azîm

Türkçe Anlamı;

ve yeri koruyup gözetmek O'na güç gelmez. O, yücedir, büyüktür.

Resim 45 Fatih Cami Çini Pano 1
(https://www.mustafacambaz.com/categories.php?cat_id=41&page=21)

Revaklı avludaki bu çini panoların sadece iki adet olmadığı 1766 yılındaki depremden sadece bunların sağlam kalabildiği düşünülmektedir. Süheyl Ünver benzer çinilerin camii içerisinde de olabileceğini söylemiştir⁶³.

Celi sülüs ile Kûfî yazının bir arada kullanıldığı örnekler dışında, müstakil olarak kûfî yazının tek başına kullandığı örnekler de Osmanlı Mimarisinde görülmektedir.

2.1.3.8 Bursa Ulu Cami Mihrabı

Minber kitabesinden anlaşılacağına üzere 1399-1400 yılında tamamlandığı anlaşılan Ulu Camii I. Bayezid tarafından yaptırılmış olup, mimarı net olarak

⁶³ A. Süheyl Ünver, Fatih, Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1946, s.35

bilinmemekle beraber Ali Neccâr veya Hacı İvaz Paşa olduğu düşünülmektedir⁶⁴. Mihrabın yapım tarihi ve usta kitabesi bulunmamakla birlikte, çeşitli yıllarda geçirdiği onarımlardan sonra şuan ki halinin 1904 yılında Mehmed isimli usta tarafından yaptığı mihrap nişinde bulunan tamir kitabesinden anlaşılmaktadır⁶⁵.

Mihrap yazılarında Celi sülüs ve kûfî yazı çeşidi farklı alanlarda kullanılır diğer örnekler gibi aynı satırda kullanılmamıştır. Kûfî yazı çeşidinin kullanıldığı yerler ve muhtevaları şu şekildedir;

Mihrap nişi (Resim 46)

Metin;

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ . قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ . اللّٰهُ الصَّمَدُ . لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ . وَلَمْ يَكُنْ لَهٗ كُفُوًا اَحَدٌ

Okunuşu;

Bismillahirrahmanirrahim. Kul huvallâhu ehad. Allâhu-ssamed. Lem yelid velem yûled. Velem yekun lehu kufuven ehad.

Türkçe Anlamı;

De ki: “O, Allah’tır, tektir. Allah sameddir. Doğurmamış ve doğmamıştır. O’nun hiçbir dengi yoktur.

Bu kitabenin altında ustanın imzası görülmektedir (Resim 46). Kitabede Tamirat Mehmed Usta 1322 yazmaktadır (Resim 47). Mihrap nişinin ortasında yer alan yarım daire müsenna kûfî istif nadir örneklerdendir. (Resim 48). Mihrabın dış yazı kuşağında on altı kez aynı metin yazılmıştır⁶⁶ (Resim 49).

⁶⁴ Doğan Yavaş, “Bursa Ulu Camii”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.42, İstanbul 2012, s.88.

⁶⁵ Kasım Kara, Bursa Selâtin Camii Mihraplarında Yazı Kullanımı, N.E.Ü. Sos. Ens. Yüksek Lisans Tezi, Konya 2017, s.93.

⁶⁶ Kasım Kara, a.g.t., s.100.

Resim 46 Bursa Ulu Cami Mihrap Nişi (<http://www.3dmekanlar.com>)

Resim 47 Mihrap Nişindeki Usta imzası (Kasım Kara)

Resim 48 Müsenna Kûfi Besmele-i Şerif. (Kasım Kara)

Resim 49 Mihrap Yazı Kuşağı (<http://www.3dmekanlar.com>)

Metin;

يامالك الملك ذوالجلال والاکرام

Okunuşu;

Yâ mâlike'l mülk, zü'l-celâli ve'l-ikrâm.

Türkçe Anlamı;

Ey mülkün mâliki, azamet ve kerem sahibi (Allah).

2.1.3.9 Mustafa Çoban Paşa Camii

Külliyenin Yavuz Sultan Selim dönemi paşalarından ve mısır valisi olan Çoban Mustafa Paşa tarafından 1523-1524 yılları arasında yapıldığı bilinmektedir. Taç kapıdaki kitabe ile kapı kanatları arasında bir senelik farkın, Mustafa Paşa'nın Mısır'da vali olduğu dönemde camiinin kullanılan malzemelerinin hazırlanmış olabileceğinden kaynaklı olduğunu düşünülmektedir⁶⁷. Bununla beraber özellikle camiinin tezyinatında renkli taş kaplama kullanımını Memluk kaynaklı olduğu net bir şekilde görülmektedir⁶⁸.

Camiinin taç kapısı mukarnas kavsaralı ve geometrik desenlerle tezyin edilmiş olup, aynalık kısmında inşa kitabesi bulunmaktadır. Kitabe iki satır celi sülüs yazı çeşidiyle mermer üzerine oyma şeklinde yazılmıştır.

⁶⁷ Tuba Bayram, Gebze Çoban Mustafa Paşa Camii Ve Külliyesi, Marmara Üni. Sos. Ens. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011, s.24.

⁶⁸ Şükrü Sönmezer” Çoban Mustafa Paşa Camii Süsleme Programı Üzerine Düşünceler”, Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu IV Bildirileri, Kocaeli Büyük Şehir Bel. Yay. 2018, s.1706.

Metin;

هذه عمارة عمر هافي خلافة خليفة الرحمن السلطان سليمان خان ابن سلطان سليم خان خلد الله سبحانه عمره
وسلطان

وزيرهما صاحب البناء والانشاء مصطفى پاشا و اذا مسته ذات بهجة وسنا اصبح تاريخها خيرا حسانا

Okunuşu;

Hâzihi imâretün ammerahâ fî hilâfeti halîfeti'r-rahmân es-Sultân Süleyman Hân ibn Sultân Selim Hân halledellâhû sübhânehû umrehû ve sultânehû.

Vezir-i hûmâ sâhibü'l-binâ ve'l-inşâ Mustafa Paşâ ve izâ messethu zâte behcetini ve senâ esbaha tarihuha hayren hasâna.

Türkçe Anlamı;

Allah'ın halifesi Sultan Selim Han oğlu Sultan Süleyman Han'ın (Allah onun ömrünü ve saltanatını ebedi kılsın) halifeliği döneminde yapılan bir imârettir. Bu ikisinin veziri bu bina ve inşaatın sahibi Mustafa Paşa'dır. Ona (yapıya) huzur ve nur isabet etse, o zaman anı en güzel an olur (930)⁶⁹ (Resim 50).

Resim 50 Çoban Mustafa Paşa Camii İnşa Kitabesi (Süleyman Berk)

⁶⁹ Tuba Bayram, a.g.t., s.23.

Taç kapının sağ ve solunda karşılıklı makı'li yazı bulunmaktadır. Sağ kısmında bulunan yazı İsrâ sûresi 1. Ayet (Resim 51), sol kısımda ise Fetih sûresi 1-3 ayetleri yazılmıştır (Resim 52).

Metin;

سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ

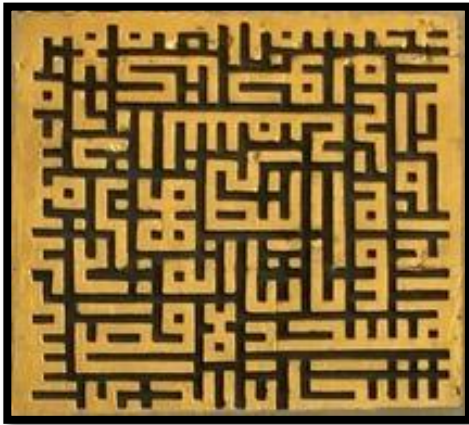
الْأَقْصَا الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ

Okunuşu;

Subhâne-llezî esrâ bi'abdihi leylen mine-lmescidi-lharâmi ilâ-lmescidi-laksâ-llezî bâraknâ havlehu linuriyehu min âyâtinâ innehu huve-ssemî`u-lbasîr.

Türkçe Anlamı;

Kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu (Muhammed'i) bir gece Mescid-i Haram'dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksa'ya götüren Allah'ın şanı yücedir. Hiç şüphesiz O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.

Resim 51 Taç Kapının Sağ Kısımında Bulunan Makı'li Yazı (Serkan Selalmaz)

Resim 52 Taç Kapının Sağ Kısımında Bulunan Makı'li Yazı (Serkan Selalmaz)

Metin;

إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا

لِيُغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ وَيُنِمْ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَيَهْدِيكَ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا

وَيَنْصُرَكَ اللَّهُ نَصْرًا عَزِيمًا

Okunuşu;

İnnâ fetahnâ leke fethan mubînâ.

Liyagfira lekaAllâhu mâ tekaddeme min zenbike vemâ teahhara ve yutimme ni'metehu 'aleyke ve yehdiyeke sirâtan mustekîmâ.

Ve yensurakaAllâhu nasran 'azîzâ.

Türkçe Anlamı;

Şüphesiz biz sana apaçık bir fetih verdik. Ta ki Allah, senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlasın, sana olan nimetini tamamlasın, seni doğru yola iletsin ve Allah sana, şanlı bir zaferle yardım etsin.

Son cemaat mahalli renkli taş bezemeler ile kaplıdır. Taç kapının iki yanında bulunan bu alanda birer mihrap nişi bulunmaktadır. Doğu bölümü uçta minare kapısı ile batı bölümü ise uçta hazireye çıkan pencere ile sınırlandırılmıştır. Zeminleri boş tezyinî kûfi yazı kuşakları bulunmaktadır. Yazıların başlangıç ve bitiş noktası tepelik motifleri ile tezyin edilmiş olup, dikey harfler ise geçmeler, geometrik şekiller veya rûmî motifleriyle tezyin edilmiştir (Resim 54-55).

Resim 53 Minare Kapısındaki Kitabe (Serkan Selalmaz)

Resim 54 Son Cemaat Mahalli Minare Kapısı (Serkan Selalmaz)

Resim 55 Son Cemaat Mahalli Hazire Kapısı (Serkan Selalmaz)

Dış kısmında uygulanan tezyinat anlayışı caminin harim kısmında devam etmektedir. İnşa kitabesi haricinde camiinin tüm kitabelerinin makı'li ve Kûfi yazı çeşidiyle yazıldığı görülmektedir. Anadolu Selçuklularından sonra Osmanlı eserlerinde kûfi yazının yoğun olarak kullanılmasının sebebinin kaynağı taş işçiliğinde olduğu gibi Mısır'da aranabilir. Evliya Çelebi'ye göre camiinin mermer kaplamaların Mısır'da yapıldığı söylenebilir⁷⁰.

Camii Mısırda bulunan Memluk dönemi eserlerinin tezyinat anlayışına yakın benzerlik göstermektedir. Özellikle Kahire Sultan Kansu Gavri Camii kûfi yazılarının Çoban Mustafa Paşa Camii yazılarının benzer bir üslupta yazıldığı görülmektedir. Camiinin Memlûk Sarayı'nın baş mimarı olan Ahmed b. el-Bedri Hasan b. el-Tulunî ve beraberinde gelen ustalar tarafından yapıldığı düşünülmektedir. Tarihsel kronoloji açısından tüm bu bilgiler ışığında tezyinatı ve hat sanatı bakımından bir Osmanlı eserleri olarak değerlendirmeye almak zordur.

2.2 XIX. Yüzyılda Osmanlı Kültür ve Sanat Muhiti

Osmanlı coğrafyasında modernleşme tartışmaları çok eski tarihlerde başlamış olsa da XIX. yüzyıla gelindiğinde yoğun bir şekilde tartışılıyor olmuş ve sosyal hayatta bazı değişikliklere neden olmuştur. Osmanlı aydınlarının istenmeyen tüm sorunların sebebini mevcut idare ve onun Batı'nın hızına yetişmemesi olarak değerlendirmişlerdir. Özellikle II. Abdülhamid'in 1876-1909 yılları arasındaki hüküm sürdüğü dönemde bu tartışmalar yoğun bir şekilde konuşuluyor olmuştur. Başta mimari ve mimariye bağlı olarak tezyinat, müzik, sahne sanatları gibi birçok sanat bu Batılılaşma rüzgârından nasibini almıştır. Hat sanatının batıda bir karşılığı olmadığı için açık bir etkiden söz etmek mümkün olmamakla birlikte özellikle yapıların inşa kitabelerinin farklılaştığı görülmektedir. Klasik anlamda yapıların kitabeleri mevcut yapının ismi ile değil baninin ismiyle şiirsel bir dil ile yazılmaktaydı. XIX. Yüzyılda devletin yapısındaki bazı değişimlerle birlikte eski ismiyle "Nezaretler" bugünkü anlamda "Bakanlıklar" kurulduktan sonra ilgili bakanlığa ait yapıların kitabeleri sadece ismiyle yazılması hat sanatının modernleşmeden etkilendiği göstergelerden

---

⁷⁰ Tuba Bayram, a.g.t., s.61.

biridir⁷¹. Bu anlayışının önemli bir örneği ise II. Abdülhamid dönemi yapılarından Hamidiye Etfal Hastanesi'nin kitabesi XIX. Yüzyılın usta hattatı Sami Efendi'ye ait bir Celi Sülüs yazıdır (Resim 56).

Resim 56 Hamidiye Etfal Hastanesi (twitter.com/hayalleme/status/1356579226636480513/photo/1)

XIX. Yüzyılda hat sanatı açısından başka bir değişim ise celi yazılarda görölmektedir. Mustafa Râkım Efendi ve Yesârîzâde Mustafa İzzet Efendi gibi celi yazı hattatlarının yazıların asılacağı yerlerine göre tasarladığı yani perspektif kurallarını ustalıkla uyguladıkları görölmektedir⁷². Bu gibi bazı gelişmeler sonucunda hat sanatı tarihçileri XIX. yüzyılı hat sanatının altın çağı olarak değerlendirmişlerdir⁷³. Hat sanatı açısından başka bir gelişme ise Tuğra üzerinde olmuştur. Mustafa Râkım Efendi tuğra formu üzerinde yaptığı radikal değişimleri kemale ermesi yine bu dönemde Râkım Efendi'nin de öğrencisi olan Hâşim Efendi ve sonrasında Abdülfettah Efendi, Sami Efendi ve nihayetinde İsmail Hakkı Altunbezer tarafından en ideal formunu almıştır⁷⁴. Özellikle XVIII. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başlarında hat sanatı tarihi açısından çok önemli isimler yaşamış ve kıymetli eserler vermişlerdir. Bu isimler şunlardır;

⁷¹ Edhem Eldem, "Writing Less, Saying More: Calligraphy and Modernisation in the Last Ottoman Century", Calligraphy and Architecture in the Muslim World, Ed. Mohammad Gharipour, Irvin Cemil Schick, Edinburgh University Yayınları, Edinburgh, 2013, s.475.

⁷² İrvin Cemil Schick, "Hat San'atının Altın Çağ'ından Söz Edilebilir Mi", Sabah Ülkesi Dergisi, S.45, Köln 2015, s.75.

⁷³ İrvin Cemil Schick, a.g.m., s.76. Uğur Derman, "Sultan II. Abdülhamid Devrinde Hat ve Tezyîni San'atlarımız", Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri, İstanbul Üni. Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, s.92.

⁷⁴ İrvin Cemil Schick, a.g.m., s.77.

Yesârî Mehmed Es'ad Efendi (ö.1798), İsmâil Zühdî Efendi (ö.1806), Mustafa Râkım Efendi (ö. 1826), Mahmud Celâleddin Efendi (ö.1829), Yesârîzâde Mustafa İzzet Efendi (ö.1849), Kazasker Mustafa İzzet Efendi (ö.1876). II. Abdülhamid döneminde yaşayan hattatlar ise;

Mehmed Şefik Bey (ö.1880), Muhsinzâde Abdullah Bey (ö.1899), Abdullah Zühdî Efendi (ö.1879), Mehmed İlmî Efendi (ö.1920), Mehmed Şevki Efendi (ö.1887) ki Şevki Efendi iki buçuk yıl boyunca II. Abdülhamid'in şehzadelerine hüsn-i hat hocalığı yapmıştır⁷⁵. Abdülfettah Efendi (ö.1896), Hasan Rıza Efendi (ö.1920), Sâmi Efendi (ö.1912) ve talebeleri Mehmed Nazif Bey (ö.1913), Ömer Vasfi Efendi (ö.1928), Hulûsi Efendi (ö.1940), Tuğrakeş İsmâil Hakkı Bey (ö.1946), Kâmil Efendi (ö.1941) ve Necmeddin Okyay (ö.1976)'dır.

Hat sanatı açısından dönemin estetik değerlerini ortaya koyan Abdülfettah Efendi, Sami Efendi ve talebeleri olmuştur. Hat sanatı açısından böylesine zirve bir dönemde, son selatin camii olacak olan Yıldız Camii'nin kuşak yazılarında hattat olarak tanınmayan bir kişinin yazılarını yazması manidardır.

Muhitler bir zatın kişiliği, fikirleri ve hatta açıkça ifade edilmeyen bir çok hususiyeti hakkında kapsamlı bilgileri aşikar eder. Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'in içinde bulunduğu muhit bizlere sanatı hakkında kıymetli bilgiler vermektedir.

Üç asır sonra tekrar Kûfi yazı çeşidiyle eserler verilmesi ve bu anlayışının başat ismi Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'in içinde bulunduğu muhitin derinlemesine incelendiğinde karşımıza ilk olarak Yeni Osmanlılar Cemiyeti çıkmaktadır. İçinde bulunduğu bu ideolojik hareketin onun Kûfi yazı tercihinde önemli bir yeri olduğu aşikardır. Bunun nedeni ise cemiyetin yapısını, fikirlerini ve özellikle beslendiği entelektüel alt yapıyı detaylandırdığımızda daha net bir şekilde anlaşılacaktır. Cemiyetin adı, dönemin ruhu yansıtması açısından önemlidir. Birçok ülkede benzer sorunlardan dolayı genç aydınların oluşturduğu bu cemiyetlere Fransa'da Jeune France, İtalya'da Jeun Italie gibi ulusun önüne genç kelimesiyle oluşturulan bir isim tamlamalardır. Aslında Yeni Osmanlılar isminin Jeunes Ottomans gibi olması

⁷⁵ Uğur Derman, a.g.m., s.87.

gerekirdi ancak Avrupa’da Osmanlı’nın bir ulus olarak tanınmadığı için Jeun Turcs olarak yaygınlaştığı görülmektedir⁷⁶. Yeni Osmanlılar Cemiyeti 1865 yılı bir Pazar günü pikniğinde kurulduğu ve cemiyetin kurucuları arasında ise Paris’teki Osmanlı mektebini satın almış Mehmed Bey, Menapirzade Nuri Bey, Reşad Bey, Namık Kemal, Âyettullah Bey ve Refik Bey bulunmaktaydı⁷⁷.

1876 yılında ilan edilen ilk anayasa olan Kânûn-ı Esâsî’nin hazırlanması ve parlamentonun kurulmasındaki fikri alt yapının hazırlanarak kamuoyunun oluşturulmasında Yeni Osmanlılar Cemiyetinin yurtiçi ve yurtdışındaki yayınlarının önemli rol oynadığı bir gerçektir⁷⁸. Yurtdışındaki ilk Türk gazetesi, Yeni Osmanlılar Cemiyeti’nin kurulmasından yaklaşık iki yıl sonra Londra’da 31 Ağustos 1867 yılında yayın hayatına başlamış olan Muhbir gazetesidir⁷⁹. Yeni Osmanlılar Cemiyeti tarafından Muhbir gazetesine ilave olarak, Londra’da 29 Haziran 1868 yılında Hürriyet isminde başka bir gazete daha yayına başlamıştır.

Yeni Osmanlılar Cemiyeti’nin üyelerini bir araya getiren iki temel esas vardı birincisi Avrupa medeniyeti hakkında derinlemesine bilgi sahibi idiler ve Osmanlı İmparatorluğu’nun dağılıp parçalanmasını istemiyorlardı⁸⁰.

Dönemin baskın fikri arındırmacılık (purism) yani klasik döneme dönme fikri Yeni Osmanlılar Cemiyeti üyeleri tarafından benimsenen bir fikir idi. Bu fikrin medeniyet kavramı, Yeni Osmanlılar Cemiyetinin kurucuları arasında yer alan Menapirzade Nuri Bey’de şu şekilde karşılık buluyordu “Biz ki Müslümanlarız Avrupalıların arayıp bulamadığı medeniyetin İslâmiyet’de mevcut olduğunu göstermeye cehd ediyoruz⁸¹.

⁷⁶ İlber Ortaylı, “Bir Aydın Grubu Olarak Yeni Osmanlılar”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, C.6, İstanbul 1985, s.1702.

⁷⁷ Şerif Mardin, Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s.19

⁷⁸ Enver Koray, “Yeni Osmanlılar”, Belleten, S.186, Ankara 1983, s.563.

⁷⁹ Cavit Orhan Tütengil, Yeni Osmanlılar’dan Bu Yana İngiltere’de Türk Gazeteciliği, Belge Yayınları, İstanbul 1985, s.3.

⁸⁰ Şerif Mardin, a.g.e., s.18

⁸¹ Şemsettin Şeker, Sadık Bir Muhalif, Dergah Yayınları, İstanbul 2012, s.123.

Batıda ve batıya bağlı olarak Osmanlı coğrafyasında XIX. Yüzyılın ortalarında birçok alanda klasik döneme dönme arzusu mimaride Neo-Klasisizm ve Neo-Gotik üslup doğmuş, XIX. Yüzyılın sonunda ise tüm üslupların bir karışımı olan Eklektisizm halini almıştır⁸². Batıda Neo-gotik mimariye bağlı olarak Neo-gotik yazının tekrar kullanılmaya başlaması, Osmanlı coğrafyasında Kûfi yazının tekrar rağbet görmesiyle bu fikri akımla ilişkili olabilir.

2.3 Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'in Hat Sanatındaki Yeri

Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'in klasik anlamda hüsn-i hat meşk ettiğine dair herhangi bir belgeye ve ibareye ulaşılmamıştır. Hat sanatında genellikle imza kısmında hattatlar hocalarının ismini yazdıklarından dolayı, hattatların şecerelerine ulaşmak mümkün olmaktadır. Ebüzziyâ Bey'in imzasının olduğu tek yazı Yıldız Camii kuşak yazısıdır ve imza metni sadece kendi ismini yani “Ebüzziyâ Mehmed Tevfik” olarak yazıldığı için bir hocasının olup olmadığı imzasından anlaşılmamaktadır.

Anadolu Selçuklu ve Erken Osmanlı örneklerinde kûfi yazı çeşitlerinde hattat imzası Malatya Ulu Camii örneği haricinde bulunmamaktadır. Neden imza olmadığına dair en yaygın kanaat kûfi yazı için bir hoca talebe ilişkisiyle meşk usûlü olmadan bu yazıların yazılabileceği düşüncesidir. Yani kûfi yazı yazan birinin hattat olmayacağı gibi Anadolu Selçuklu örneklerinde varsayıldığı gibi mimar veya çini ustaları tarafından yazıldığı düşünülmektedir. Bu bilgiler ışığında Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'in Yıldız Camii kuşak yazısındaki imzası, Malatya Ulu Camii'nde Hattat Ahmed Bin Yakup⁸³ ile birlikte mimari eserlerde kûfi yazıda hattat imzası bulunan iki nadir örnekten biri olarak kabul edilebilir.

Erken Osmanlı döneminden sonra mimari eserlerde kûfi yazı yerini Celi Sülüs yazıya bırakmıştır. Tarih içinde birkaç nadir örnek bulunmaktadır. Bunların başında XVI. Yüzyılda Mısır'da valilik yapan Mustafa Çoban Paşa tarafından inşa

⁸² Sermin Yücel, Yıldız Hamidiye Camisi, İstanbul Teknik Üni. Fen Bilimleri Ens. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1998, s.2.

⁸³ Zafer Bayrutluoğlu, Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yapı Sanatçıları, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1993, s. 229.

ettirilen Mustafa Çoban Paşa Camii (1524) gelmektedir. Eserin hem harim kısmı hem de avlu kısmında kûfi yazı kullanılmıştır. Mimarın ve camii inşaatında kullanılan malzemelerin Mısır'dan getirildiği bilenmekle beraber hattatın da o bölgeden geldiği düşünülmektedir. Bu örnekten asırlar sonra kûfi yazının tekrar XIX. Yüzyılda ilgi görmüş olduğu görülmektedir.

Türk Hat sanatı ekolünü oluşturan Şeyh Hamdullah ve devamında bu üslûp için gayret eden hattatlar Mustafa Rakım Efendi, Kazasker Mustafa İzzet, Hafız Osman, Yesarizade Mustafa İzzet ve Sami Efendi gibi usta hattatlarımızın kûfi yazılarına tesadüf edilmemiştir. Osmanlı mimari eserlerdeki yazı genellikle Celi Sülûs olmuştur.

XIX. yüzyıla geldiğinde kûfi yazısının aradan geçen yaklaşık üç yüz yıl sonra tekrar rağbet gördüğü anlaşılmaktadır. Bu yaygınlaşmada başta Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey olmakla birlikte, dönemin diğer kûfi hattatları olan Krikor Köçeoğlu (1845-1883), Hasan Sırrı Efendi (1823-1905), Hüseyin Hüsnü Efendi (?.) ve resimlerinde kûfi yazıya yer veren Ressam Osman Hamdi sayılabilir. Osman Hamdi Bey aynı zamanda Asar-ı Atika müzelerinin genel müdürlüğünü üstlenmiştir. Asar-ı Atika müzesinin resmi evraklardaki anteti Kûfi yazıyla yazılmış, ilerleyen yıllarda Konya ve Bursa şubelerinin aynı İstanbul'da olduğu gibi kitabelerinin kûfi yazıyla yazıldığı görülmektedir. Asar-ı Atika kurumunun kûfi yazıyla bir ünsiyet oluşturduğu görülmektedir.

28 Mart 1912 Mecmua-i Ebüzziya sayısında Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey "Zamanımız tarihine hadim-i hatırat" başlığında II. Abdülhamid'i cülusunda sonra ilk görüşmesini anlattığı makalesinde, kendisinden II. Abdülhamid'in isminin kûfi yazıyla mühür olarak tasarlanması istenmektedir, hatıratın devamında üç adet farklı tasarım yaptığı ve saraya teslim ettiğini ifade ediyor⁸⁴. Bu bölümde "resmettim" ifadesini kullandığını görmekteyiz. Bu nevi kûfi yazının yazılmadığı, bir anlamda resim gibi çizildiği anlaşılmaktadır. Bu buluşma ve istekten sonra II. Abdülhamid ile irtibatlarının devam ettiği, Yıldız Camii yazılarının Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey tarafından yazılmasıyla sonuçlandığı anlaşılmaktadır.

⁸⁴ Mecmua-i Ebüzziyâ, 28 mart 1912 (9 Rebiulahir 1330).

Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey Konya sürgününde bulunduğu dönemlerde, Almanya İstanbul Elçiliğinde görevli Konya’da bulunan Alman vatandaşlarının resmi işlerini yapmakla görevli J.H. Löytved ve İstanbul Arkeoloji Müzesinden Konya Müzesi kataloğunu hazırlaması için gönderilmiş Fransız uzman G. Mendel (1873-1938) bulunmaktaydı⁸⁵. Her iki zevat Selçuklu Eserleri üzerine yayımlar yapmışlardır. J.H. Löytved’in hazırladığı Konia Inschriften der Seldschukischen Bauten isimli kitabının ek kısmında Kûfi yazının kısa tarihinin çizimlerle verildiği görülmektedir. Bu ek’in J.H. Löytved’in talebi üzerine Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey tarafından hazırlandığı, İSAM kütüphanesi Ziyad Ebüzziya Evrakı’nın ZE 2368 numaralı evrakta bulunan kendi el yazısıyla tuttuğu notlardan anlaşılmaktadır. Bu ek kısmında Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey kûfi yazının tarihsel serüvenini Suriye (Emevi) Kûfisi, Endülüs Kûfisi, İran Kûfisi, Selçuklu Kûfisi, Osmanlı Kûfisi, Mısır Kûfisi, Sarezen Kûfisi ve Rönesans Kûfisi olarak sekiz başlık altında anlatmıştır.

Sarezen terimi için Leo Aryeh Mayer, *Ars Islamica* dergisindeki makalesinin başında bu terimin yanlış anlaşılma mahal vermemek için şöyle bir öneri yapmıştır; Birinci Haçlı Seferi ile Osmanlı’nın Fethine kadar Suriye, Filistin ve Mısır coğrafyasında bulunan Müslümanları anlaşılmalıdır⁸⁶. Özellikle kurumsal bir yapıdan bahsedecek olursak Eyyübîler ve Memlûkler anlaşılabilir. Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey’in Osmanlı notlarında Şark Kûfisi bölümünde bu nevi kûfi yazının özelliklerinden bahsederken Selahaddin Eyyübî’in Britsih Museum’da bulunan miğferinden bahsettiği için J.H. Löytved tarafından Sarazen olarak anlaşıldığı görülmektedir. Araştırmamız neticesinde böyle bir miğfere ulaşamadık.

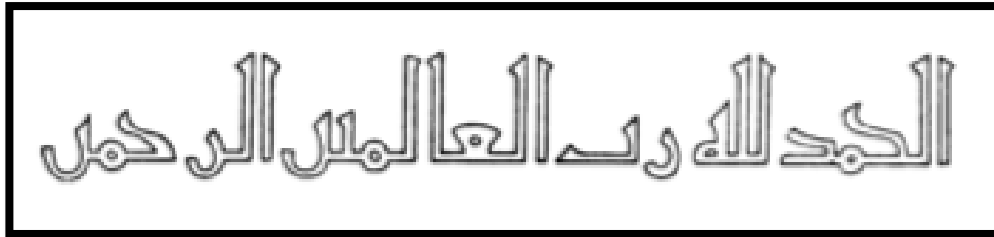
Rönesans Kûfisi başlığında kendi dönemi olan XIX. Yüzyıldaki kûfi yazının durumunu anlatmaktadır. Fransızca Rönesans kelimesi XV-XVI asırlarında bir sanat akımının ön adı olmasının yanında yeniden doğuş anlamına geldiği için Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey’in özellikle tercih ettiği anlaşılmaktadır. Gebze Çoban Mustafa Camii ile kendi dönemleri arasındaki yaklaşık üç yüz yıllık dönemi vurgulamak için kullandığı anlaşılmaktadır. Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey, Kûfi yazıdaki bu

⁸⁵ Semavi Eyice, “Anadolu Selçuklu Sanatı Çalışmalarının Başlangıcında İki Yabancı”, *Türkiyat Mecmuası*, Cilt 17, İstanbul 1972, s.144.

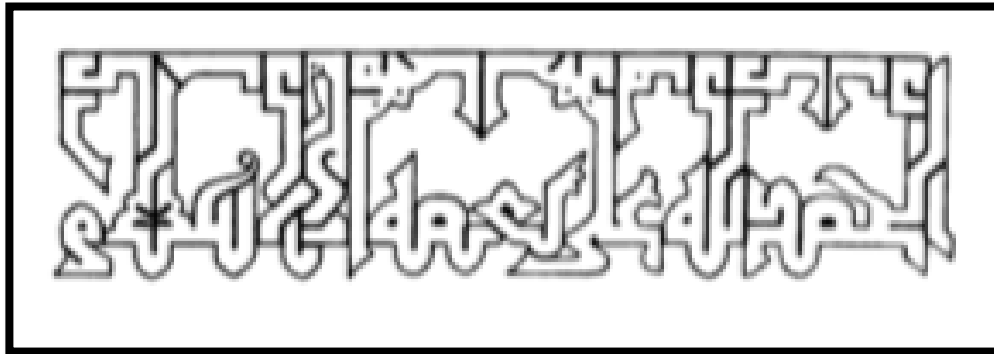
⁸⁶ Leo Aryeh Mayer, “Saracenic Arms and Armor”, *Ars Islamica*, S.10, Michigan 1943, s.1.

Rönesans'ın Abdülmecid devrinde Mimar Sarkis Balyan (1835-1899) tarafından Beylerbeyi Sarayı (1865) tezyinatında, İspanya Granda şehrinde bulunan El Hamra sarayındaki yazıların taklidini yaparak başlattığını ancak bir hattat olmayan Sarkis Balyan'ın kûfi yazıda muvaffak olmadığını söylemektedir. Sarkis Balyan'dan sonra Krikor Köçeoğlu'nun Bursa Yeşil Camii yazılarının tedkik etmesiyle ustalaştığını söylemektedir. Notların devamında Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey kendisinden bahsederek Yıldız Camii ve farklı yapılardaki yazılarını II. Abdülhamid'in teşvikleri ve talimatıyla yaptığını ifade etmektedir.

J. H. Löytved'in yayımladığı Almanca bir kitapta bulunan kûfi çizimler Osmanlıca notlar arasında bulunmamaktadır. Ama bu çizimlerin Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey tarafından çizildiğine şüphe yoktur.

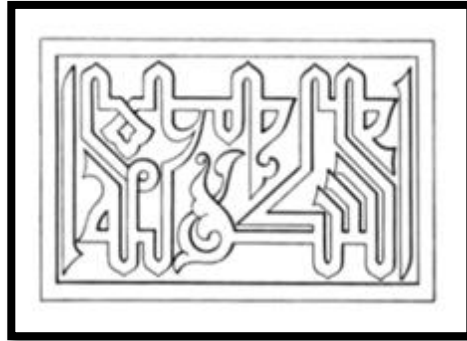
Resim 57 Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'in çizimiyle Suriye (Emevi) Kûfsi (J.H. Löytved)

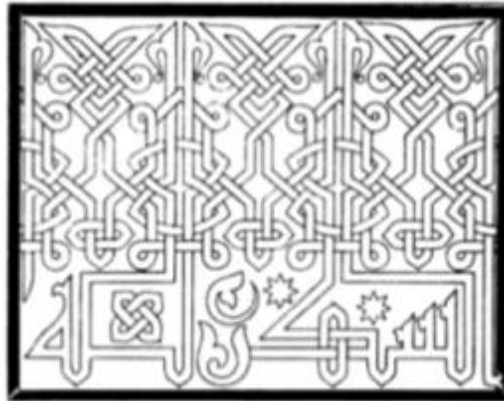
Resim 58 Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'in çizimiyle Endülüs (El Hambra) Kûfsi (J.H. Löytved)

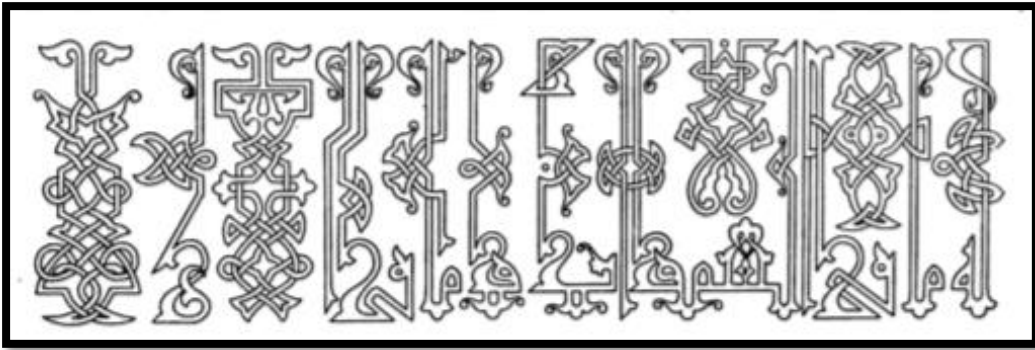
Resim 59 Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'in çizimiyle Endülüs (El Hambra) Kûfisi (J.H. Löytved)

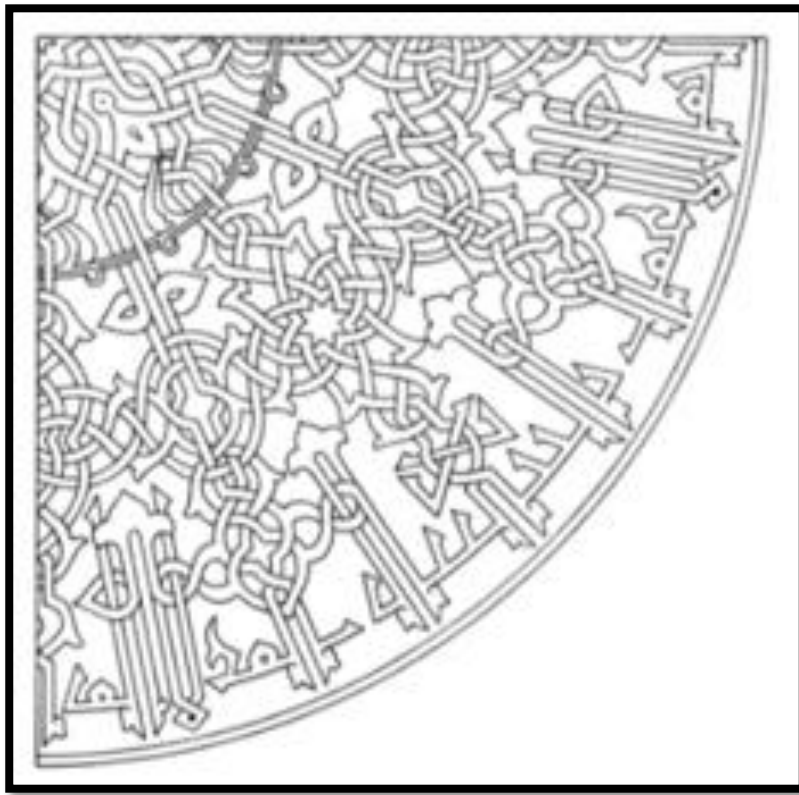
Resim 60 Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'in çizimiyle Selçuklu Kûfisi (J.H. Löytved)

Resim 61 Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'in çizimiyle Selçuklu Kûfisi (J.H. Löytved)

Resim 62 Ebüzziyâ Mehmed Tefkik Bey'in çizimiyle Selçuklu Kûfisi (J.H. Löytved)

Resim 63 Ebüzziyâ Mehmed Tefkik Bey'in çizimiyle Osmanlı Kûfisi (J.H. Löytved)

Resim 64 Ebüzziyâ Mehmed Tefkik Bey'in çizimiyle Osmanlı Kûfisi (J.H. Löytved)

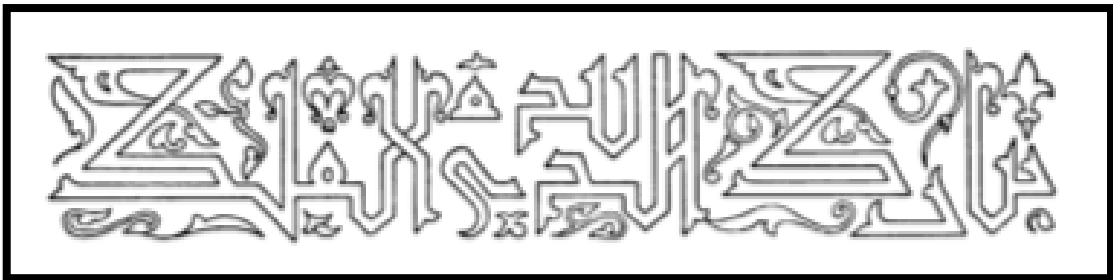
Resim 65 Ebüzziyâ Mehmed Tefik Bey'in çizimiyle Osmanlı Kûfisi (J.H. Löytved)

Resim 66 Ebüzziyâ Mehmed Tefik Bey'in çizimiyle Mısır Kûfisi (J.H. Löytved)

Resim 67 Ebüzziyâ Mehmed Tefik Bey'in çizimiyle Mısır Kûfisi (J.H. Löytved)

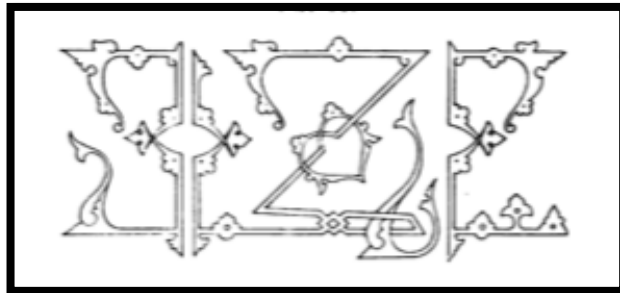
Resim 68 Ebüzziyâ Mehmed Tefik Bey'in çizimiyle Garb (Sarazen) Kûfisi (J.H. Löytved)

Resim 69 Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'in çizimiyle Abdülhamid (J.H. Löytved)

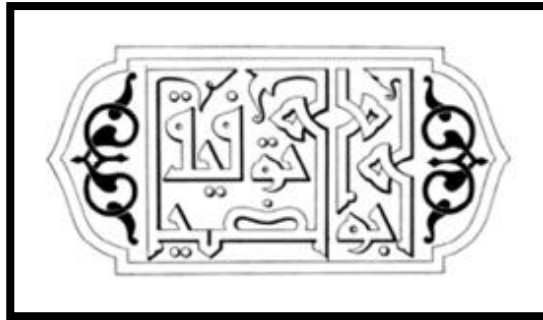
Resim 70 Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'in çizimiyle Abdülhamid (J.H. Löytved)

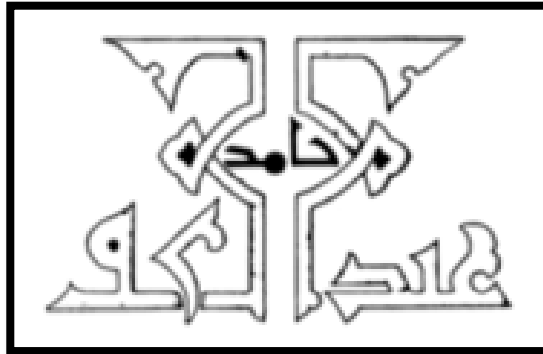
Resim 71 Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'in çizimiyle Mimar Kemal (J.H. Löytved)

Resim 72 Ebüzziyâ Mehmed Tefvik Bey'in çizimiyle Mecmua-i Ebüzziyâ (J.H. Löytved)

Resim 73 Ebüzziyâ Mehmed Tefvik Bey'in çizimiyle Ebüzziyâ Tefvik (J.H. Löytved)

Resim 74 Ebüzziyâ Mehmed Tefvik Bey'in çizimiyle Abdülhak Hamid (J.H. Löytved)

Resim 75 Ebüzziyâ Mehmed Tefvik Bey'in çizimiyle Şerif (J.H. Löytved)

Resim 76 Ebüzziyâ Mehmed Tefvik Bey'in çizimiyle İzzet (J.H. Löytved)

Resim 77 Ebüzziyâ Mehmed Tefvik Bey'in çizimiyle Mehmed Tefvik (J.H. Löytved)

Resim 78 Ebüzziyâ Mehmed Tefvik Bey'in çizimiyle Velid (J.H. Löytved)

Resim 79 Ebüzziyâ Mehmed Tefvik Bey'in çizimiyle Krikor (J.H. Löytved)

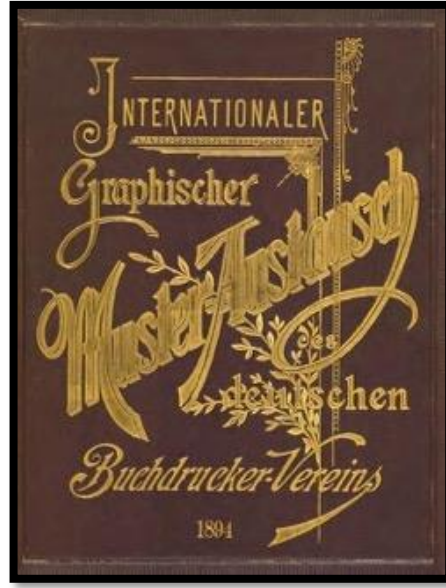
Ebüzziya Mehmed Tefvik Bey'in kaleme aldığı bu notlar araştırmamız için çok önemli bilgiler içermektedir. Bu notlardan Ebüzziyâ Mehmed Tefvik Bey'in kûfi yazının tarihine son derece hâkim olduğu ve yurtdışı seyahatlerinde özellikle İngiltere müzelerinde bulunan kûfi yazıları tedkik ettiği anlaşılmaktadır. Bu bilgiler ışında Ebüzziyâ Mehmed Tefvik Bey'in hangi usûlden etkilendiğini veya benimsediğini değerlendirme bölümünde tedkik edeceğiz.

Ebüzziyâ Mehmed Tefvik Bey'in kendi adını taşıyan Matbaa-i Ebüzziyâ bünyesinde yayımladığı eserlerde kûfi yazılarıyla birlikte dini, kamu ve sivil mimaride eserleri ve Konya'da bulunduğu dönem yapmış olduğu kûfi yazılı halı tasarımları dördüncü bölümde detaylı olarak incelenecektir.

Ebüzziyâ Mehmed Tefvik Bey ismini verdiği matbaasının ve dönemin yayın kalitesini arttırmak için Almanya'dan yeni baskı teknolojileri getirtmiştir. Matbaa-i Ebüzziyâ'da tabolunan Kûfi yazı çeşidiyle tasarlanan kitap kapak tasarımları ve matbaanın Kûfi yazı çeşidiyle tasarlanmış klişe tasarımlarında gerek kullanılan yazı çeşidi ve gerekse yazının üslûbu açısından Ebüzziyâ Mehmed Tefvik Bey tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır. Basımını yaptığı yayınlarla Almanya'da düzenlenen uluslararası sanat baskıları (édition de lux) yarışmalarına katılmış ve birçok kez dereceye girerek çalışmalarını Internationale Graphische Muster-Austausch adlı yıllıkta yayınlanmıştır⁸⁷ (Resim 80).

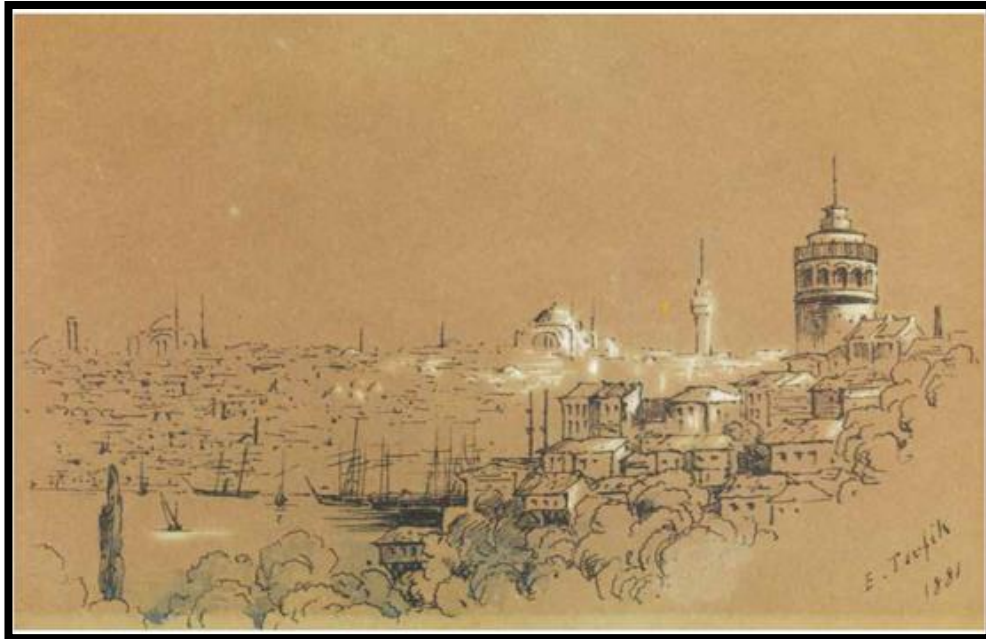
---

⁸⁷ Ömer Faruk Şerifoğlu, Ebüzziya Ailesi, Kültür Sanat Basımevi, İstanbul 2020, s.48.

Resim 80 Almanya'daki Uluslararası Sanat Baskıları Yılığ (<http://docplayer.org/62424949-Von-faulen-hunden-und-eva-auf-sylt.html>)

Ebüzziyâ Mehmed Tevfik tam anlamıyla hezarfen bir şahsiyettir. Yazarlık, editörlük ve matbaacılığının yanı sıra resim sanatıyla ilgilenmiştir. Çini mürekkebiyle yaptığı sulu boya tarzındaki resimleri bugün özel koleksiyonlardadır⁸⁸ (Resim 81).

Resim 81 Galata'dan Beyazıt'a bakış, Ebüzziyâ Bey, Çini mürekkebiyle sulu boya 1881. (Ömer Faruk Şerifoğlu, Ebüzziyâ Ailesi)

⁸⁸ Ömer Faruk Şerifoğlu, a.g.e. s.48.

Konya’da sürgün yıllarında hem gazetede yazılar yayınlamaya devam etmiş hem de birçok sanat dalıyla ilgilenmiştir. İstanbul’dayken hem mimari eserlerde hem de basımını yaptığı yayınlarda sıkça kullandığı yazı türü olan Kûfî yazı çeşidinin Konya’daki Anadolu Selçuklu eserlerinde bulunan nadir örneklerini yerinde inceleme şansı bulmuştur. Konya’daki yıllarında hiç boş durmayarak sürekli kendini geliştirmiş, çevresine katkıları olmuştur. İlk olarak kendine bir konak yaptırarak bahçesinde lâleler yetiştirdiği ve Konya’da lâle yetiştiriciliğini başlattığına dair bilgiler vardır⁸⁹. Yine aynı dönemde seramik sanatıyla ilgilendiği bilinmektedir. (Resim 82). Konya Anadolu Selçuklularından beri halıcılığıyla meşhur bir şehir olmuştur ve Ebüzziyâ Bey halıcılıkla da ilgilenmiştir⁹⁰.

Resim 82 Konya’daki Konağının Çalışma Odasında Seramik Çalıştırken 1903. (Ömer Faruk Şerifoğlu, Ebüzziyâ Ailesi)

⁸⁹ Alim Gür, a.g.e. s.34.

⁹⁰ Ziyad Ebüzziya, agm., s.376.

Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'in yukarıda zikredilen sanatların yanı sıra en belirgin uğraşlarından biri de Hüsn-i Hat sanatıdır. Klasik anlamda hat meşk ettiğine dair kaynaklarda bir bilgiye rastlamamış olmamıza rağmen, Yıldız Camii kuşak yazısı, kubbe kasnağı yazısı ve kubbe merkezindeki Kûfi yazıların kendisine ait olduğunu kuşak yazısındaki imzasından anlamaktayız. Yıldız Camii'ne ilave olarak birçok mimari yazı üslûbu açısından kendisine ait olduğu düşünülen kitabeler ve kendi matbaası olan Matbaa-i Ebüzziyâ'da tabolunan birçok kitap, dergi ve gazetelerin başlıklarında ayrıca matbaa klişelerinde kullanılan kûfi yazıların aynı üslûpta olduğu için Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'e ait olduğu düşünülmektedir. Bu çalışmalar detaylıca incelenmiştir.

Osmanlı dönemi hattatlarının geniş biyografi kaynağı olan Tuhfe-i Hattâtîn'e zeyl olarak hazırlanan 1760 yılı ile 1953 yılları arasındaki hattatların biyografilerinin bulunduğu, İbnülemin Mahmud Kemal Bey tarafından hazırlanan Son Hattatlar kitabında Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey bir hattat olarak müstakil biçimde anılmamıştır. Son Hattatlarda hattat Vahdeti Efendi (1883-1871) maddesinde Vahdeti Efendi Bey'in Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'in halasının oğlu olduğu ve sütkardeş olduklarının bilgisi verilmiştir⁹¹. Bu bilgi dışında Ebüzziyâ Bey ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır.

II. Abdülhamid'in Yıldız Saray'ında yaptırdığı Yıldız Camii'nin harim kısmında bulunan kuşak, kubbe kasnağı ve kubbe merkezindeki kûfi yazılar, Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'in sanat hayatı açısından ziyadesiyle önemlidir. Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'in tüm sanat hayatı boyunca imza attığı tek yazı Yıldız Camii kuşak yazısıdır.

Yıldız Camii yazılarından başka, Abdülmecid Köşkü cümle kapısı kitabesi, İstanbul Asar-ı Atika (İstanbul Arkeoloji Müzesi) cümle kapılarının kitabeleri, Büyük Postane cümle kapısı kitabesi ve Hovagimyan Hanı cümle kapılarındaki kitabeler Ebüzziyâ Bey'in bilinen mimari eserlerde bulunan yazılarıdır⁹².

⁹¹ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, "Son Hattatlar", İstanbul Maarif Basımevi, İstanbul 1955 s.441.

⁹² Ali Alparaslan, a.g.e., s.20.

Ebüzziyâ Mehmed Tefvik Bey'i dönemindeki hattatlardan ayıran diğer bir özelliği kûfi yazı çeşidiyle eser vermesidir. Osmanlı döneminin öncesinde yani XIII. Yüzyıl ve öncesinde neredeyse tüm Osmanlı coğrafyasında en çok tercih edilen yazı çeşidi olan kûfi, yerini kitap sanatlarında sülüs-nesih, tevki-rikaa'ya, mimaride ise Muhakkak, Celi Sülüs ve Celi Ta'lik'e bırakmıştır. Kûfi yazı yüzyıllar içerisinde tamamen kaybolmamış Mushafların sûre başı yazılarında görülürken mimaride ise küçük detaylarda nadir olarak görülmüştür. Ancak XIX. Yüzyılda Ebüzziyâ Mehmed Tefvik Bey'in öncülüğünde kûfi yazısı tekrar rağbet görmüştür. Yıldız Cami gibi son selatin caminin yazıları ve bir çok kamu binalarının yazılarında kullanılması dönemin zevkine işaret etmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. EBÜZZİYÂ MEHMED TEVFİK BEY'İN HAYATI

3.1 Doğumu, Çocukluğu ve Eğitimi

Baba tarafından ailesinin Horasan'dan gelerek, Konya Koçhisar'a yerleştiği bilinmektedir⁹³. Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'in babası Hasan Kâmil Efendi, Koçhisar'da Evkaf memurluğundan, 1843 yılında Maliye Dairesine tayin olunmasıyla birlikte aile İstanbul'da yaşamaya başlamıştır⁹⁴. Ailenin İstanbul'a yerleşmesinden altı yıl sonra, XIX. yüzyıl Osmanlı münevverlerinin en önemli isimlerinden biri olan Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey 1849 yılında Sultanahmet'te doğmuştur⁹⁵ (Resim 83). İlköğrenimine Sultanahmet Cevri Usta Mekteb-i İbtidâiyyesinde başlamıştır. Babasının ani vefatıyla birlikte resmi okul hayatı bitmiş olan Tevfik Bey, dönemin tekâmüllerinden olan “peder-mânde” diye tabir edilen usûl ile Maliye Dairesi'nde göreve başlamıştır⁹⁶. Memuriyeti boyunca aynı dairede görev yapan Abdülhak Hâmid ve Hacı Edhem Paşazâde Kadri Bey'den Arapça, Farsça ve edebiyat dersleri aldı⁹⁷. Bu derslerin etkisiyle Tevfik Bey, düzenli bir eğitim almamasına rağmen Fransızca, Almanca, Arapça ve Farsça bilmekteydi.

Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey, ilerleyen yıllarda Cem'iyet-i İlmiyye-i Osmâniyye tarafından verilen halka açık derslere devam etti. Beş yıl gibi kısa bir süre faaliyet veren bu cemiyetin nihai amacı batıda gelişen modern bilimlere genç Osmanlı aydınlarına tanıtmak idi⁹⁸. Bu derslerin akabinde Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey 1864'te “Rûznâme-i Cerîd-i Havâdis” te çalışmaya başlamıştır⁹⁹. Bu gazetede yazdığı bir yazıyla dikkatleri üzerine çekmeyi başarmış olan Tevfik Bey, ilk olarak Nâmık Kemal ve daha sonra Şinâsi ile tanışarak “Tasvîr-i Efkâr” gazetesinde

⁹³ Midhat Cemal Kuntay, Ebüzziyâ Tevfik ve Oğlu Velid Ebüzziyâ, Son Posta Gazetesi, s.5, 18 Ocak 1945.

⁹⁴ Alim Gür, *Ebüzziyâ Tevfik'in Hayatı, Dil, Edebiyat, Basın, Yayın ve Matbaacılığa Katkıları*, A.Ü. Sos. Bil. Ens. Doktora Tezi, Ankara 1990, s.28

⁹⁵ Ziyad Ebüzziyâ, “Ebüzziyâ Mehmed Tevfik”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.10, İstanbul 1994, s.374.

⁹⁶ Alim Gür, a.g.t., s.30

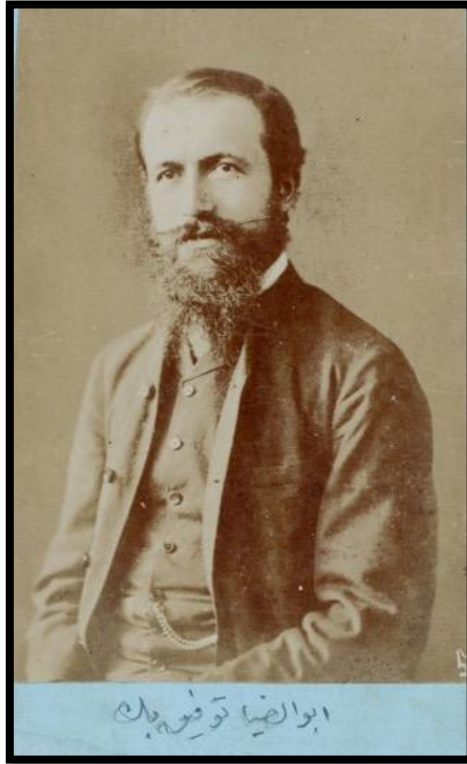
⁹⁷ Şemsettin Kutlu, *Ebüzziyâ Tevfik Yeni Osmanlılar Tarihi*, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1973, s.484.

⁹⁸ Ekmeleddin İhsanoğlu, “Cem'iyet-i İlmiyye-i Osmâniyye”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.7, İstanbul 1993, s.334.

⁹⁹ Ziyad Ebüzziyâ, agm., s.374.

çalışmaya başlamıştır. Sonraki yıllarda “Terakkî” gazetesinin yazı işleri müdür olan Tefvik Bey, “Terakkî Muhadderât” adlı ilk kadın dergisiyle birlikte “Terakkî Eğlencesi ve Letâit-i Âsar” adıyla iki mizah dergisi yayımlamıştır.

Gazetecilik hayatı boyunca Ebüzziyâ Mehmed Tefvik Bey, “Diyojen” “Çingiraklı Tatar” ve “Hayal” dergileri ile “Hakâiku’l-vekâyi” gazetesinde yazdığı muhalif yazılar nedeniyle adından sıklıkla bahsettirmeye başlamıştır. Ebüzziyâ Mehmed Tefvik Bey’in meslek hayatındaki dönüm noktalarından biri XIX. Yüzyılda yaşamış, idareci kadronun değişmesiyle birlikte 1872 yılında Şura-yı Devletteki görevinden alınmıştır¹⁰⁰. Şinâsi’nin ölümü üzerine Tasvîr-i Efkâr Matbaası satılığa çıkarılan matbaayı Mustafa Fâzıl Paşa satın alarak Yeni Osmanlılar Cemiyetine hediye etmiş, cemiyetinin kurucularından olan Nâmık Kemal ve Menâpirzâde Nûri ve Kayazâde Reşad beyler’in haklarından vazgeçmelerini üzerine Ebüzziyâ Mehmed Tefvik bey matbaanın sahibi olmuştur¹⁰¹.

Resim 83 Ebüzziyâ Mehmed Tefvik Bey (<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/34599>)

¹⁰⁰ Âlim Gür, Ebüzziya Tefvik Hayatı; Dil, Edebiyat, Basın, Yayın ve Matbaacılığa Katkıları, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s.27.

¹⁰¹ Emine Pınar Gevheroğlu, Sultan II. Abdülhamid Döneminde Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul Üniversitesi, Sos. Ens. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2017, s.25.

3.2 Sürgün Yılları

Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'in hayatında biri gerçekleşmeyen ikisi gerçekleşen sürgün yılları vardır. Sürgünler Tevfik Bey'in hayatından önemli bir yer işgal etmektedir. İlk sürgün yeri olan Rodos'ta Ziya'nın babası anlamına gelen Ebu-ziya mahlasını kullanmaya başlayacak, ikinci sürgünü olan Konya'da ise farklı sanat dallarıyla ve özellikle halı tasarımlarıyla ilgilenecektir.

Bu sürgünlerinden bahsedecek olursak, ilki İzmir'e Muhâkeme-i Kebîre-i Merkeziye başkâtipliğe tayin edilerek bir anlamda İstanbul'dan uzaklaştırılmak istense de, Tevfik bey yavaş davranmış, devamında ilgili paşanın değişimiyle bu tayin gerçekleşmemiş ve bu şekilde ilk sürgün denemesinden kurtulmuş olmuştur.

Bu sürgünden kurtulan Tevfik Bey Sirâc adı altında tek başına gazete çıkarma girişiminde bulduysa da Midhat Paşa tarafından bu istediği kabul edilmemiştir. Kendisi bunun üzerine "Hadîka" adlı bir ziraat gazetesinin imtiyazını satın almıştır. Midhat Paşa'nın görevden alınmasıyla birlikte gazeteyi siyasi bir gazete olarak neşretmeye devam ederken, bir taraftan da kitaplarda basılma faaliyetlerini sürdürmüştür. Hadîka gazetesinde yayımlanan bazı yazılardan rahatsız olan hükümet, siyasi gördüğü bu gazeteyi kapatmış, bunun üzerine Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey "Cüzdan" adıyla yeni bir dergi çıkartmış ancak ilk sayı hemen toplanıp imha edilmiş ve bu dergi de kapatılmıştır. Bu iki kapatma faaliyetinin ardından Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey "Sirac" adlı dergi için yayın izni almış ve yayım hayatına başlamış, ancak kısa bir süre sonra Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'in maaşlarını alamadıkları için yürüş yapan tersane işçilerini haklı bulan yazılar yazdığı için 1873 yılında Ahmed Midhat Efendi ile birlikte Rodos'a sürgün edilmiştir¹⁰².

Rodos'ta Ahmed Midhat Efendi ile birlikte kale hapsinde bulunan Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey, geçimini sağlamak için yazdığı yazıları İstanbul'a Şemseddin Sâmî'ye göndererek Ebüzziyâ müstaharıyla yazıları Muharrir dergisinde yayınlamaya başlamıştır. 31 Mayıs 1876'da genel aflla İstanbul'a tekrar dönen Tevfik Bey gazetelere verdiği ilanlarda bundan böyle bu müstahar adını ön isim

¹⁰² Şemsettin Kutlu, a.g.e., s.485, Alim Gür, a.g.e., s.30, Ziyad Ebüzziya, a.g.m., s.375.

olarak kullanacağını açıklamıştır. Soyadı kanunundan sonra ailesi Ebüzziyâ soyadını aldı.

II. Abdülhamid idaresi zamanında, muhalifleri İstanbul dışında tutma düşüncesi hâkimdi. Bu minvalde Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey, Bosna mektupçusu tayin edilerek İstanbul'dan çıkarılmıştır. İstanbul'a döner dönmez tekrar matbaa işlerine kaldığı yerden devam eden Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey, hazırlamakta olduğu Salnâme-i Ebüzziyâ henüz basımı bitmemişken imha edilmiştir.

1893-1900 yılları arasında on kez tutuklanmasına rağmen ancak 1900 yılında Konya'ya sürgün edildi¹⁰³. Yaklaşık sekiz yıl süren Konya sürgününde, yıllardır ilgilendiği kûfi yazının en nadir ve zengin örneklerini inceleme fırsatı buldu. Vilayet gazetesinde yazıları yayınlandı. Hem matbaasında hem de İstanbul'da bazı resmi binalarda kullandığı kûfi yazıyı tasarımını üstlendiği duvar halılarında kullanmıştır.

Konya yaşamında kendine bir köşk yaptırmış ve burada yaşamıştır. Daha sonra bu köşk Jandarma Zabit Mektebi olarak kullanılmıştır (Resim 84). Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle birlikte çıkarılan genel af ile tekrar İstanbul'a döndü¹⁰⁴.

Sürgünleri haricinde İngiltere, Almanya ve Avusturya'ya farklı zamanlarda yurtdışı seyahatleri olmuştur.

¹⁰³ Alim Gür, a.g.e., s.33., Ziyad Ebüzziya, a.g.m., s.376.

¹⁰⁴ Alim Gür, a.g.e., s.40., Ziyad Ebüzziya, a.g.m., s.376.

Resim 84 Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'in Konya'da ikamet ettiği ev.
(<https://www.merhabahaber.com/d/file/cilt-19-sayi-32-26-agustos-2020.pdf>)

3.3 Matbaa-i Ebüzziyâ

1728 yılında İbrahim Müteferrika tarafından devletin resmi matbaasında çok az sayıda kitap neşredilmiş ve uzun yıllar durağan şekilde devam etmiştir¹⁰⁵. Bununla beraber ilk matbaanın Osmanlı coğrafyasına, Avrupa'da icat edilmesinden sadece elli yıl sonra ve Rusya'dan elli önce 1493 yılında geldiği kabul edilmektedir¹⁰⁶. Ancak, 1493 yılında Yahudiler tarafından getirildiği inanılan matbaanın aktif bir şekilde kullanımı, İbrahim Müteferrika sonrasında, XIX. Yüzyılın son çeyreğinde başlamıştır.

1860 yılına geldiğinde ise özel gazete ve dergilerinin ortaya çıkmasıyla birlikte İstanbul'da matbaa faaliyetleri hızla artmıştır. Kitapların yerini gazete ve dergilerinin almasıyla birlikte 1870 yıllarında Osmanlı matbaaları Avrupa ile rekabet edebilecek seviyeye gelmiştir. Bu süreçte Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'in rolü önemlidir.

¹⁰⁵ Özgür Türesay, "Bir Osmanlı Matbaacısının Sergüzeşti: Ebuzziya Tevfik'in Matbaa-i Ebuzziya'sı", Toplumsal Tarih, Sayı 128, İstanbul 2004, s.36.

¹⁰⁶ Kemal Beydilli, "Matbaa", TDV İslam Ansiklopedisi, C.28, Ankara 2003, s.106.

Türk basın tarihinde önemli yeri olan Matbaa-i Ebüzziyâ ise 1881 yılında İstanbul'da kurulmuştur¹⁰⁷. İlk olarak “Tasvîr-i Efkâr” gazetesinde yazılarıyla basın hayatına giren Ebüzziyâ Mehmed Tefik Bey özellikle Almanya'dan getirttiği baskı teknolojileriyle Türk basınında önemli yeniliklere imza atmıştır. Çıkarttığı gazete ve derginin yanı sıra bugünkü anlamda cep kitabı diyeceğimiz ölçekte kitaplar basmıştır. Neşredilen eserlerinin muhtevası ve özellikle estetik farklılığı kısa sürede Osmanlı coğrafyasının takdirini kazanmakla birlikte batı dünyasının da dikkatini çekmiştir.

Batı basın dünyasının dikkatini çeken Tefik Bey, Fransa Cumhurbaşkanı Faure tarafından basımcılığındaki başarısından dolayı 1898 tarihinde liyakat nişanıyla ödüllendirmiştir¹⁰⁸. Aynı zamanda Times gazetesinde 1891 yılında Matbaa-i Ebüzziyâ'yı takdir eden bir makale kaleme alınmıştır¹⁰⁹.

Matba-i Ebüzziyâ'nın verdiği reklam ilanında tabedilen eserlerde estetik değere vurgu yapıldığı görülmektedir. (Resim 85). Bu haliyle Ebüzziyâ Mehmed Tefik Bey'in Osmanlı matbuatına estetik değer kattığı söylemek yanlış olmayacaktır. Ebüzziyâ Mehmed Tefik Bey 1293 yılı Muharrir gazetesindeki yazısında, matbaasında kullandığı harfleri İbrahim Müteferrika matbaasındaki harfleri tekrar bir hattata (Hattat'ın ismi geçmemektedir) yazdırıldığını ve “Zanbak” adında Ermeni bir kuyumcuya kalıplarını yaptırdığını ifade etmektedir¹¹⁰.

¹⁰⁷ Turgut Kut, “Ebüzziyâ Matbaası”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.28, Ankara 2003, s.114.

¹⁰⁸ Ziyad Ebüzziya, a.g.m., s.377., Turgut Kut, a.g.m., s.114.

¹⁰⁹ Turgut Kut, a.g.m., s.114.

¹¹⁰ Mehmet Çiftçi, Muharrir Mecmuası (1876-1879), Gaziantep Üniversitesi, Sos. Ens. Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2018, s.200.

Resim 85 Matbaa-i Ebüzziyâ Reklam İlanı (<https://phebusmuzayede.com/11146-osmanlica-matbaa-i-ebuzziya-matbaasi-etiketi-15x10-cm-.html>)

1881 yılında kurulan matbaa, Rodos sürgünde (1873-1876) Mihran Efendi ve Şemseddin Sâmî tarafından kiralanarak faaliyetlerini sürdürmüştür¹¹¹. 1876 yılında tekrar İstanbul'a döndükten sonra matbaa faaliyetlerini iyileştirmek için Viyana'ya gitmiştir. 1900 yılında Konya sürgününde bulunduğu yaklaşık sekiz yıl boyunca matbaa herhangi bir faaliyet göstermemiştir. 2 Ağustos 1908'de II. Meşrutiyet'in ilânından sonra İstanbul'a tekrar geri dönen Ebüzziyâ Bey, matbasını Sultanahmet'e taşıyıp 1909 yılında tekrar faaliyete geçirmiştir¹¹². Ancak Konya'ya sürgün öncesindeki kalitesine erişememiş olan Matbaa-i Ebüzziyâ, Ebüzziyâ Bey'in vefatının ardından oğulları ve torunları tarafından faaliyetlerine 1955 yılına kadar devam edebilmiştir.

Matbaa-i Ebüzziyâ'nın faaliyet alanı, gazete, dergi, kitap, yıllık, kartpostal ve el reklamların da dâhil olduğu geniş bir yelpazedir. Ebüzziyâ Mehmed Tefvîk Bey'in basın hayatının başlangıcında ilk önce yazar olarak bulunduğunu, ancak ilerleyen zamanlarda hem yazar hem de matbaa sahibi olarak bulunduğu bilmekteyiz. Matbaa-i Ebüzziyâ'da tabolunduğunu tespit ettiğimiz eserlerinin listesini Tablo 3, Tablo 13

¹¹¹ Alim Gür, a.g.e., s.306., Turgut Kut, a.g.m., s.114.

¹¹² Turgut Kut, agm., s.114

ve Tablo 14 te görmekteyiz. Ebüzziyâ Mehmed Tefvik Bey'in mütercimi ve müellifi olduğu yayınlar ise şu şekilde sıralanabilir;

3.3.1 Gazeteler

3.3.1.1 İbret Gazetesi

Gazete 1870-1873 yılları arasında yayında bulunmuştur¹¹³ (Resim 86). İbret gazetesi farklı yıllarda birkaç defa kapatılmış ve tekrar yayına devam etmiştir. Ebüzziyâ bey'in yazar olarak içerisinde bulunduğu gazetenin başyazarı Namık Kemal'dir.

Resim 86 İbret Gazetesi (<https://islamansiklopedisi.org.tr/ibret--gazete>)

3.3.1.2 Hadikâ Gazetesi

1870 yılında ilk olarak basılmaya başlanan Hadikâ gazetesi, süreç içerisinde kesintilere uğrayarak 1873 yılına kadar basılmıştır¹¹⁴ (Resim 87). Gazetenin yayın hayatında dört dönem olduğu görülmektedir. Birinci dönemi Ziraat, maarif ve sanayi konularının yer aldığı ve haftalık olarak çıkartılan dönemdir. Gazetenin 10 Şubat

¹¹³ Nesimi Yazıcı, "İbret", TDV İslam Ansiklopedisi, C.21, İstanbul 2000, s.368.

¹¹⁴ Nesimi Yazıcı, "Hadikâ gazetesi", TDV İslam Ansiklopedisi, C.15, İstanbul 1997, s.18.

1871 yılında 51.sayısında fazla ilgi görmediği düşüncesiyle yayınına son verilmiştir¹¹⁵. İkinci dönemi yaklaşık bir ay sonra tekrar haftalık olarak yayına başlamış, ancak henüz 13. sayıda gazete tekrar kapanmıştır. Üçüncü dönem ise; Ebüzziyâ Mehmed Tefvik Bey'in İbret Gazetesinin kapatılmasıyla yeni bir gazete yayımlamasına izin verilmediği için kiralarak basım yaptığı dönemdir. Bu dönemde gazete, önceki konularından ziyade günlük siyasi gazete olarak devam etmiştir. Ebüzziyâ Tefvik Bey dışında Nâmık Kemal, Şemseddin Sâmi gibi Yeni Osmanlılar Cemiyeti mensupları tarafından imzalı veya imzasız yazılarının çıktığı gazete, dönem için yüksek sayılabilecek 3000 rakamlarına ulaşmıştır. Bu rakamlara ulaşılmasının sebebini Ebüzziyâ Bey, mevcut hükümetin icraatlarını sivri dille eleştirdikleri için ve sadece muhalefet yayını yaptıkları için olduğunu düşünüyordu¹¹⁶. Mevcut yazılardan dolayı başta Ebüzziyâ Bey ve Namık Kemal olmakla birlikte birçok yazar sürgün edilmiştir. Gazetenin imtiyaz sahibi Aşir Efendi'ye herhangi bir ceza verilmediği için gazete Ebüzziyâ Bey'in yardımcısı Şemseddin Sâmi tarafından basılmaya devam etmiştir. Muhalif yazılar devam ettiği için Şemseddin Sâmi uyarılar almış, ancak gazete kapatılmamıştır. Âşir Efendi kendine bir zarar geleceğini düşünerek kendi isteğiyle gazetenin yayını sonlandırmaya karar vermiştir. Yaklaşık bir ay kapalı kalan gazeteyi Âşir Efendiden Şemseddin Sâmi kiralarak tekrar yayınlamaya başlamıştır. Ancak muhalif yazılar devam ettiğinden dolayı sadece 42. sayıdan sonra 17 Temmuz 1873 yılında imtiyaz hakkı da feshedilerek tamamen kapatılmıştır¹¹⁷.

---

¹¹⁵ Nesimi Yazıcı, a.g.m., s.18.

¹¹⁶ Şemsettin Kutlu, a.g.e., s.505.

¹¹⁷ Nesimi Yazıcı, a.g.m., s.19.

Resim 87 Hadikâ Gazetesi 8 Kasım 1872 (GÜR, Âlim; Ebüzziya Tefvik Hayatı; Dil, Edebiyat, Basın, Yayın ve Matbaacılığa Katkıları)

3.3.1.3 Sirâc Gazetesi

Işık, kandil ve mum gibi anlamlara gelen sirâc ismiyle yayınlanan gazetenin ilk sayısında ismine bir işaret olarak “*Sirâc bir vasıtadır ki icâdı zulmet içinde rehber olmak içindir*”¹¹⁸ diyerek böylesine kısa bir tanıtım yazısı ile 16 Mart 1873 yılında yayına başlamış (Resim 88) ve 16. sayıya ulaştığı 6 Nisan 1873 tarihine kadar yayın yapabildiği. Sirâc günlük bir gazete olarak günlük haber konularına yer vermiştir. Bu haberlerde fen, sağlık ve el becerisi gibi konuların yanı sıra hükümetin resmi faaliyetlerini yorumsuz olarak yansıttığı görülmektedir¹¹⁹. Dönemin politik kavramları olan hürriyet, meşrutiyet gibi kavramlardan uzak durulduğu net olarak görülmesine rağmen yine de kapatılmaktan kurutulamamış Ebüzziyâ Bey Rodos’a sürgün edilmiştir¹²⁰.

¹¹⁸ Sirâc Gazetesi, 1.sayı. S.1 1290 İstanbul

¹¹⁹ Canan Kaya, Birinci Meşrutiyet Dönemi’nde Yayınlanan Kevkebü’l-İlm, Berk, Sebat Ve Sirac Mecmuaları Üzerine Bir İnceleme Ve Seçilmiş Metinler, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sos. Bil. Ens. Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Sivas 2018, s. 255

¹²⁰ Emine Gümüşsoy, “Ebüzziya Tefvik Ve Sirac Gazetesi”, Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu, C.1, Elazığ 2018, s. 501.

Resim 88 Sirâc Gazetesi 1. Sayısı 16 mart 1873 (GÜR, Âlim; Ebüzziya Tefvîk Hayatı; Dil, Edebiyat, Basım, Yayın ve Matbaacılığa Katkıları)

3.3.1.4 Le Courier d'Orient (Lö Kurye Doryan)

Fransız gazeteci G. Giampietri tarafından Fransızca olarak 1860'lı yıllarla yayın hayatına başlamıştır. Ebüzziyâ bey Konya'da sürgünde iken vefat eden Yeni Osmanlılar dostu G. Giampietri'nin gazetesini İstanbul'a döndüğünde tekrar yayınlamaya başlar. Günümüze gazetenin hiçbir nüshası ulaşmadığı için gerekli değerlendirmeleri yapmamaktayız¹²¹.

3.3.1.5 Tasvîr-i Efkâr

Tasvîr-i Efkâr, Osmanlı coğrafyasında çıkan dördüncü Türkçe gazetedir. Resmi izin süreci yaklaşık bir yıl sürdüğünden ilk sayı 27 Aralık 1862 yılında çıkmıştır¹²² (Resim 89). Yeni Osmanlı Cemiyetinin bir nevi okulu niteliği taşıyan gazete 1867 yılında, asını kontrol etmeği amaçlanarak çıkarılan Kararnâme-i Âli'den bir yıl sonra kapatılmıştır. Gazetenin kapatılışından kırk yıl sonra 31 Mayıs 1909'da Ebüzziyâ Mehmed Bey tarafından Yeni Tasvîr-i Efkâr ismiyle tekrar basılmaya

¹²¹ Alim Gür, a.g.e., s.363.

¹²² Nesimi Yazıcı, "Tasvîr-i Efkâr Gazetesi", TDV İslam Ansiklopedisi, C.40, İstanbul 2011, s.138.

başlamıştır. Gazete her kapatılıştta farklı isimlerle Tasvir, İntihâb-ı Efkâr, Tefsîr-i Efkâr, Tasvîr-i Efkâr, Tevhîd-i Efkâr gibi isimlerle yayın hayatına devam etmiştir¹²³. Ebüzziyâ Mehmed Bey'in vefatının ardından oğulları Talha ve Velid Ebüzziyâ tarafından 1945 yılına kadar çıkarılmıştır.

Resim 89 Yeni Tasvir-i Efkâr Gazetesi. (https://www.peramezat.com/urun/yeni-tasvir-i-efkar-gazetesi-mayis-1910-dan-sonra-gazete-yeni-tasvir-i-efkar_2)

3.3.2 Dergiler

3.3.2.1 Cüzdan

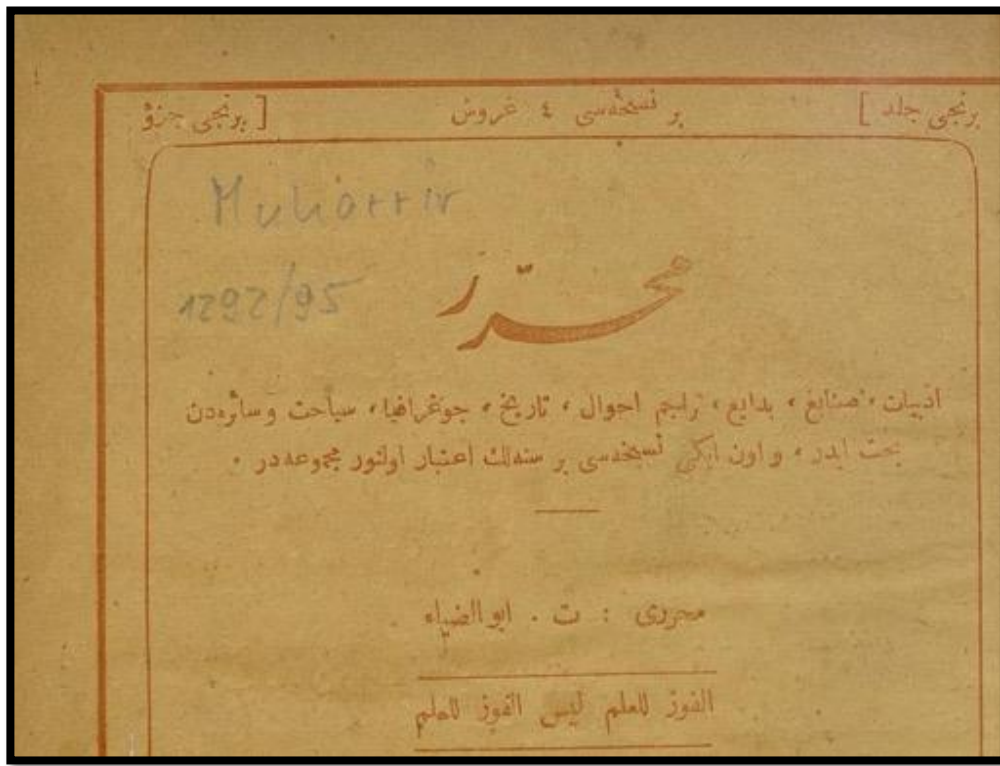
İbret Gazetesi'nin kapatılmasının ve Sirac Gazetesi'nin imtiyaz hakkı alma istediğinin reddedilmesinin ardından Hadîka Gazetesi'ni kiralarak yayın hayatına devam eden Ebüzziyâ Mehmed Bey, Hadîka gazetesi de kapatılınca dönemin basın hareketliğiyle ilk dergisi olan Cüzdan'ı çıkartmaya başlamıştır. Cüzdan dergisi dağıtımının ikinci gününde hükümet tarafından kapatılan ve daha ilk sayısında

¹²³ Mert Kızılaslan, Süleyman Nazif'in Bütün Eserleri, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araş. Ens. Yüksek Lisan Tezi, İstanbul 2018, s.376.

kapatılan ilk Türk dergisidir¹²⁴. Tamamı 28 sayfa olan Cüzdan dergisi tek nüshalık bir dergi olarak Türk basın tarihine kayıt düşmüştür.

3.3.2.2 Muharrir

Ebüzziyâ Bey Rodos'ta sürgünde iken Şemsettin Sami Bey tarafından 1876 yılında İstanbul'da yayın hayatına başlayan Muharrir dergisi, 1878 yılında 8.sayısında yayın hayatı son bulmuştur. Mehmed Tefvik Bey'in Ziya adlı oğluna atıfla Ebüzziyâ künyesini kullandığı ilk yayın organıdır (Resim 90).

Resim 90 Muharrir Dergisi. (<https://en.wikipedia.org/wiki/Muharrir>)

3.3.2.3 Mecmûa-i Ebüzziyâ

Ebüzziyâ Mehmed Tefvik tarafından 21 Ağustos 1880 tarihiyle 15 Ağustos 1912 tarihleri arasında çıkarılmıştır. Otuz iki yıllık yayın hayatı boyunca sürgün, kapatılma ve matbaa yenileme maksatlarıyla sekiz defa ara verilerek 159 sayı çıkarılmıştır¹²⁵. Siyasetten uzak kalmaya gerek edilmiş genel konular üzerinde

¹²⁴ Âlim Gür, a.g.e., s.261.

¹²⁵ Alim Kahraman, "Mecmûa-i Ebüzziyâ", TDV İslam Ansiklopedisi, C.28, Ankara 2003, s. 268.

yazılar yayımlanmıştır. Mecmua-ı Ebüzziyâ hem matbuat olarak hem de içerik olarak yüksek estetik seviyesindedir. (Resim 91).

Resim 91 Mecmûa-i Ebüzziyâ Dergisi 1315-1329 .
(<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/17964>)

Gazeteler ve dergi haricinde Ebüzziyâ Bey'in farklı matbaalarda ve kendi matbaasında yayıma hazırladığı diğer eserler ise şöyledir;

3.3.3 Biyografiler

1. Gutenberg ve İhtira-i Fenn-i Tab
2. İbn-i Sinâ
3. Galile
4. Napolyon
5. Diyojen
6. Benjamin Franklen
7. Hasan Sabah
8. Buffon
9. Ezop
10. Yahya bin Halid Bermek

11. Harun-er Reşid
12. Jan Jak Russo
13. Nikola Şamfor
14. Surur-i Müverrih
15. İmparator Wilhem
16. Nef'î
17. Kemal
18. Kemal Bey'in Terceme-i Hâli

3.3.4 Takvim ve Salnâmeler

1. Salnâme-i Hâdika
2. Bosna Vilâyeti Salnâmesi
3. Salnâme-i Ebuzziya
4. Salnâme-i Kamerî
5. Rebî'-i Ma'rifet
6. Takvîm-i Rebî' Zamime-i Rebî'-i Ma'rifet
7. Takvim-i Ebüzziyâ
8. Takvim-i Edvar
8. Nevsâl-i Ma'rifet
9. İmsâkiyye-i Nevîn
10. Takvîm-i Nisâ 1317

11. A. Cevdet Paşa'nın Takvîm-i Edvâr'ına yaptığı ilavelerle ikinci baskısı.

3.3.5 Derlemeler

1. Reşid Paşa Merhûmun Ba'zı Âsâr-ı Siyâsiyesi
2. Numûne-i Edebiyyât-ı Osmaniyye
3. Cümel-i Muntehabe-i Kemâl
4. Muharrerât-ı Hususiyye-i Âkif Paşa
5. Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye
6. Muntehabât-ı Tasvîr-i Efkâr (Siyasiyyât: Şinâsi ve Kemâl; Mübâhesât-ı Edebiyye-Mesele-i Mebhûsetün-Anhâ (Mes'eletün Mebhûsetün Anhâ): Şinâsi; Edebiyât: Kemâl; Makâlat-ı Mütenevvi'a: Kemal; Edebiyat: Şinâsi.)

3.3.6 Tercüme Eserler

1. Tarîk-i Refâh, Franklen'in Servet Hakkındaki Nesâyihî
2. Üç Yüzlü Bir Karı

3.3.7 Piyesler

1. Ecel-i Kazâ.
2. Habîbe yahut Semâhat-ı Aşk¹²⁶

3.4 Resmi Görevleri

Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey daha sekiz yaşında iken babasının vefatıyla “peder mande” denilen usûl ile babasının memuriyetine Maliye Vergi Kalemi'ne memur olarak alınmış ve bu şekilde Bâb-ı Âli'ye girmiştir¹²⁷ (Resim 92).

¹²⁶ Emine Pınar Gevheroğlu, a.g.t., s.37.

¹²⁷ Bâb-ı Âli

Daha sonraki memuriyeti 1868 yılında Şurâ-yı Devlet Reisliğinde devam etmiştir. Yaklaşık dört yılın sonunda 1872 yılında görevinden azledilmiştir. Böylelikle Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'in resmi görevi sonlanmıştır. Ancak kendini basın dünyasında ve matbaa işlerinde çok geliştirdiği için herhangi bir kaygı duymadan kendini tamamen basın dünyasına vermiştir.

Resim 92 Bâb-ı Âli. (<https://gezilecekyerler.com/bab-i-ali-kapisi/>)

İlerleyen yıllarda çıkarttığı muhalif yayınlar sebebiyle Rodos'a sürgün edilmiş¹²⁸, yönetim değiştiğinde II. Abdülhamid tahta geçtikten sonra tekrar İstanbul'a gelmiştir. 1877 yılı temmuz ayında Bosna Vilâyeti Mektupçuluğuna asaleten atanmış ancak yaklaşık bir yıl süren görevi 1878 yılı ağustos ayında son bulmuştur. Ardından kendisine 1880 Şubat'ında Hazine-i Hassa'da bir görev verilmiştir¹²⁹.

Hazine-i Hassa'daki görevi devam ederken kendinin ısrarlı isteği üzerine 1891 yılında Mekteb-i Sanayi Müdürlüğüne getirilmiştir. Okulda yaptığı bazı değişiklikler ve Avrupa'dan ders vermeleri üzerine hocalar getirtmesinden dolayı duyulan rahatsızlıklar sebebiyle hakkında jurnal verilen Ebüzziyâ Mehmed Bey 1892

¹²⁸ Ebüzziya Mehmed Tevfik, Yeni Osmanlılar Tarihi, Kapı Yayınları, İstanbul 2019, s.353.

¹²⁹ Alim Gür, a.g.e. s.32.

yılında Mekteb-i Sanayi Müdürlüğünden azledilerek Şurâ-yı Devlet Âzâlığı'na atanmıştır¹³⁰.

Hem kendi gazete ve dergilerinde hem de farklı yayınlarda çıkan yazıları sebebiyle defalarca tutuklanmıştır. 1900 yılında yaklaşık sekiz yıl sürecek Konya sürgünü başlamıştır. Konya Vilâyet gazetesinde yazıları çıkmış ve halıcılıkla ilgilenmiştir. II. Meşrutiyetin ilanıyla birlikte 1908 yılında İstanbul'a geri dönmüştür. Yine aynı yıl İttihat ve Terakki Fırkasından Antalya milletvekili olarak seçilmiştir.

3.5 Vefatı

1913 yılı 27 Ocak günü Tasvir-i Efkâr gazetesindeki son yazısını bizzat elleriyle gazete binasına getirip oğlu Velid'e teslim ettikten sonra eve gitmek üzere Haydarpaşa vapuruna binmiş vapur henüz hareket etmeden Ebüzziyâ Bey rahatsızlanmış yanındaki Dr. Besim Ömer Paşa'nın tüm müdahalesine rağmen oracıkta vefat etmiştir¹³¹. Bakırköy aile mezarlığına genç yaşta vefat eden büyük oğlu Ziya Bey'in yanına defnedilmiştir. Üsküdarlı Talat Bey Ebüzziyâ beyin ölüm tarihine tarih düşürerek şu kıtaları yazmıştır:

“Nâzâg Ebüzziyâ da gitti

Dergâh-ı büend-i kibriyâya

Cevher gibi bir düşer bu târîh

Hak rahmet ede Ebüzziyâ'ya¹³².

¹³⁰ Adnan Akgün, “Ebüzziya Tevfik'in Mekteb-i Sanayi Müdürlüğünden Uzaklaştırılması Üzerine Bazı Değerlendirmeler” İstanbul Üni. Edeb. Fak. Türk Dili ve Edebiyat Dergisi, S.30, İstanbul 20212, s.26

¹³¹ Ziyad Ebüzziya, a.g.m., s.376., Alim Gür, a.g.e., s.35.

¹³² Alim Gür, a.g.e. s.36.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. EBÜZZİYÂ MEHMED TEVFİK BEY'İN KÛFÎ YAZILARI

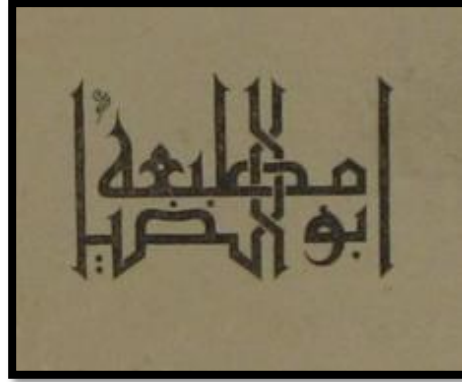
4.1 Matbuat Tasarımları

Mehmed Tefvik Bey Rodos sürgününde mahlas olarak kullandığı ve İstanbul'a döndüğünde herkese ilan ettiği Ebüzziyâ ismini kurduğu matbaasının ismi olarak kullanmıştır. Matbaa-i Ebüzziyâ'nın klişelerini kullandığı kûfî yazı çeşidiyle kendisi tarafından tasarlandığı bilinmektedir. Yıllar içerisinde basımını yaptığı kitaplarda farklı tasarımlara yer vermiştir. İlk tasarım olan Matbaa-i Ebüzziyâ, Galata Arap camiiinin ittsalinde (bitişğinde) numara 8 ve alt kısmında Franzca aynı ibarenin yazdığı bu tasarım 1882 yılında tabolunan Buffon, Cümel-i Müntehabe-i Kemâl, Diyojen, Galile, Gutenberg ve İhtira-i Fenn-i Tab, İbni Sina, Napolyon gibi biyografi kitaplarında kullanılmıştır.

Resim 93 Matbaa-i Ebüzziyâ'da 1882 yıllarında Kullanılan Klişe Tasarımı (Buffon 1882)

İkinci farklı tasarım ise dikdörtgen formunda iki satır halinde istiflenmiştir. Adres, etrafındaki süsleme ve Fransızca kısmı terkedilerek sade bir tasarım oluşturulmuştur. 1882 yılında Yahya bin Halid, 1883 Yılında Harun Reşid, Hasan bin Sabah ve Muharrerât-ı Hususiyye-i Âkif Paşa kitaplarında kullanıldığı görülmektedir.

Resim 94 Matbaa-i Ebüzziyâ'da 1882-1883 yıllarında kullanılan matbaa klişesi (Harun Reşid 1883)

Üçüncü tasarım ise 1882-1883 yılında kullanılan tasarım üzerinde küçük birkaç değişiklik yapılarak oluşturulmuş. Harfler birbirlerine daha yakınlaştırılarak bir yoğunluk elde edilmiş, Elif harflerinin son kısımlarında iç kısma bükülerek rûmî motifleri oluşturulmuştur. Bu tasarımı 1886 yılında Jan Jak Jusso biyografi kitabında ve 1888 yılında tabolunan Nikola Şamfor ve Surur-i Müverrih kitabında kullandığı görülmektedir.

Resim 95 Matbaa-i Ebüzziyâ'da 1886-1888 yılları arasında kullanılan matbaa klişesi. (Jan Jak Jusso 1886)

Dördüncü tasarım genellikle batı medeniyetlerinde gördüğümüz kalkan formunda bir arma şeklindedir. Tasarımın üst kısmında Hilal'e dayanmış, kanatları ve ağzını açmış kartal figürü görülmektedir. Matbaanın Fransızca isminin (Imprimerie Ebuzzia) baş harflerini I. E. olarak kısaltmış, en alt kısımda güneş figürü ve üzerinde eğik satır şeklinde Matbaa-i Ebüzziyâ yazılmıştır. Bu tasarım 1890 yılında tabolunan Diyojen ve Benjamin Franklin, 1892 yılında tabolunan Buffon kitabında kullanılmıştır.

Resim 96 Matbaa-i Ebüzziyâ'da 1890-1892 yıllarında kullanılan matbaa klişesi. (Diyojen 1890)

Dördüncü klişe tasarımı farklı bir versiyonu olan diğer klişe tasarımı ise 1898 yılında tabolunan Takvim-i Ebüzziyâ ve 1899 yılında tabolunan Takvim-i Nisa'da kullanılan matbaa klişe ise kırmızı renkte basılmıştır. Bu tasarımda Matbaa-i Ebüzziyâ ismi müenna olarak yazılmış, güneş ve hilal kaldırılmış, Matbaa-i Ebüzziyâ'nın Fransızca ismi karşılıklı olarak yazılmış, üst kısmında kartal figürüne yer verilirken alt kısmında matbaanın kuruluş tarihi olan 1881 yılı yazılmıştır.

Resim 97 Matbaa-i Ebüzziyâ'da 1899 yılları arasında kullanılan matbaa klişesi. (Takvim-i Ebüzziyâ 1899)

Matbaa-i Ebüzziyâ' da kitapların genellikle kapakları ve iç kısmındaki yazılar nesih yazı çeşidiyle tabedilmiştir. Kûfî yazı çeşidi kullanılarak yapılan kapak tasarımları şunlardır;

Resim 98 Mecnûa-i Ebüzziyâ Dergisi 1298-1313 arasında kullanılan başlık (İBB Atatürk Kitaplığı)

Resim 99 Mecnûa-i Ebüzziyâ Dergisi 1313-1314 arasında kullanılan başlık (İBB Atatürk Kitaplığı)

Resim 100 Mecnûa-i Ebüzziyâ Dergisi 1315-1329 arasında kullanılan başlık (İBB Atatürk Kitaplığı)

Resim 101 Cümel-i müntehabe-i Kemal 1299 (İBB Atatürk Kitaplığı)

Resim 102 Engizisyon Tarihi 1299 (İBB Atatürk Kitaplığı)

Resim 103 Zemzeme 1299 (İBB Atatürk Kitaplığı)

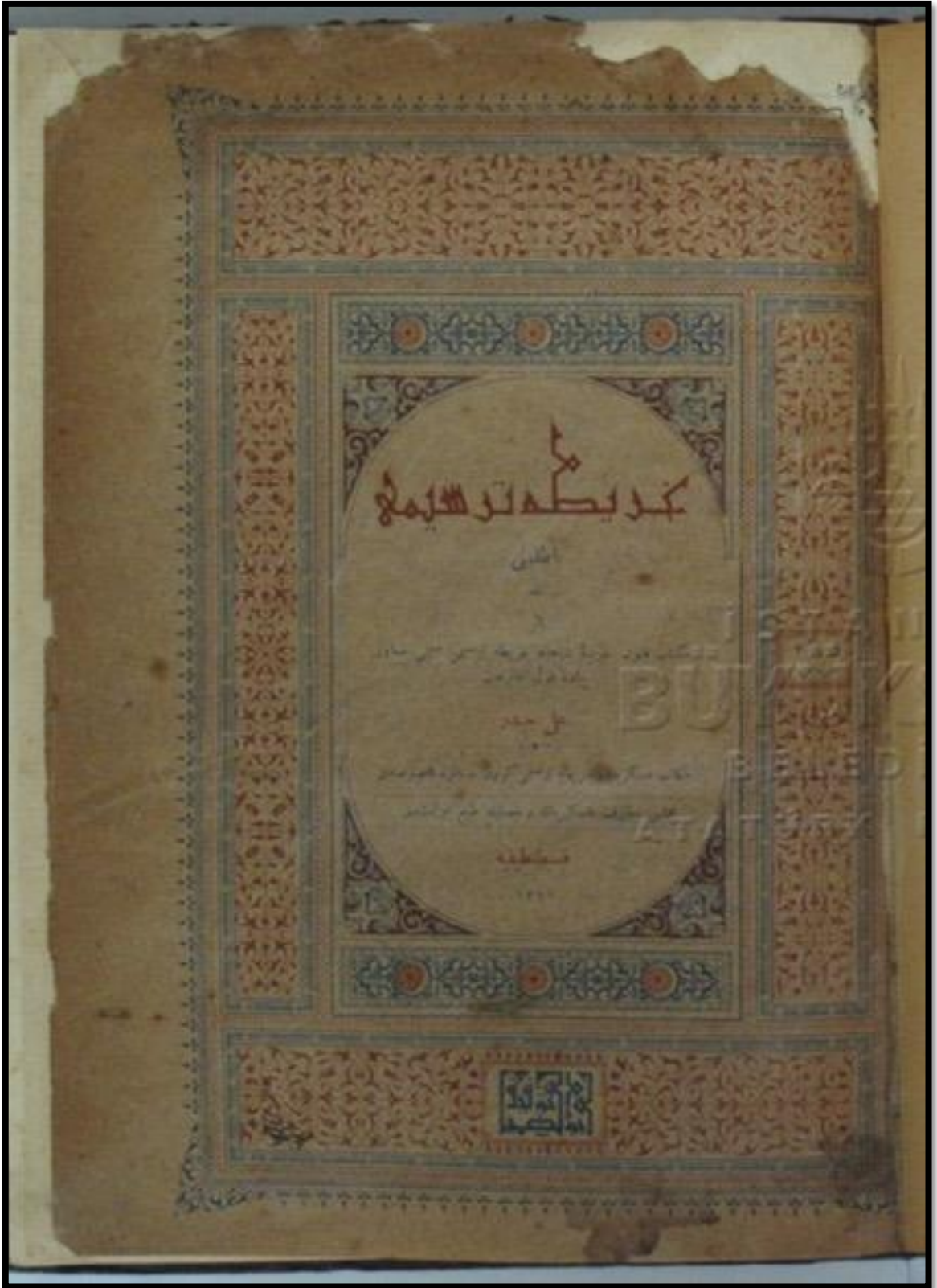
Resim 104 Zemzeme Kitabında kullanılan Matbaaa Klişesi (İBB Atatürk Kitaplığı)

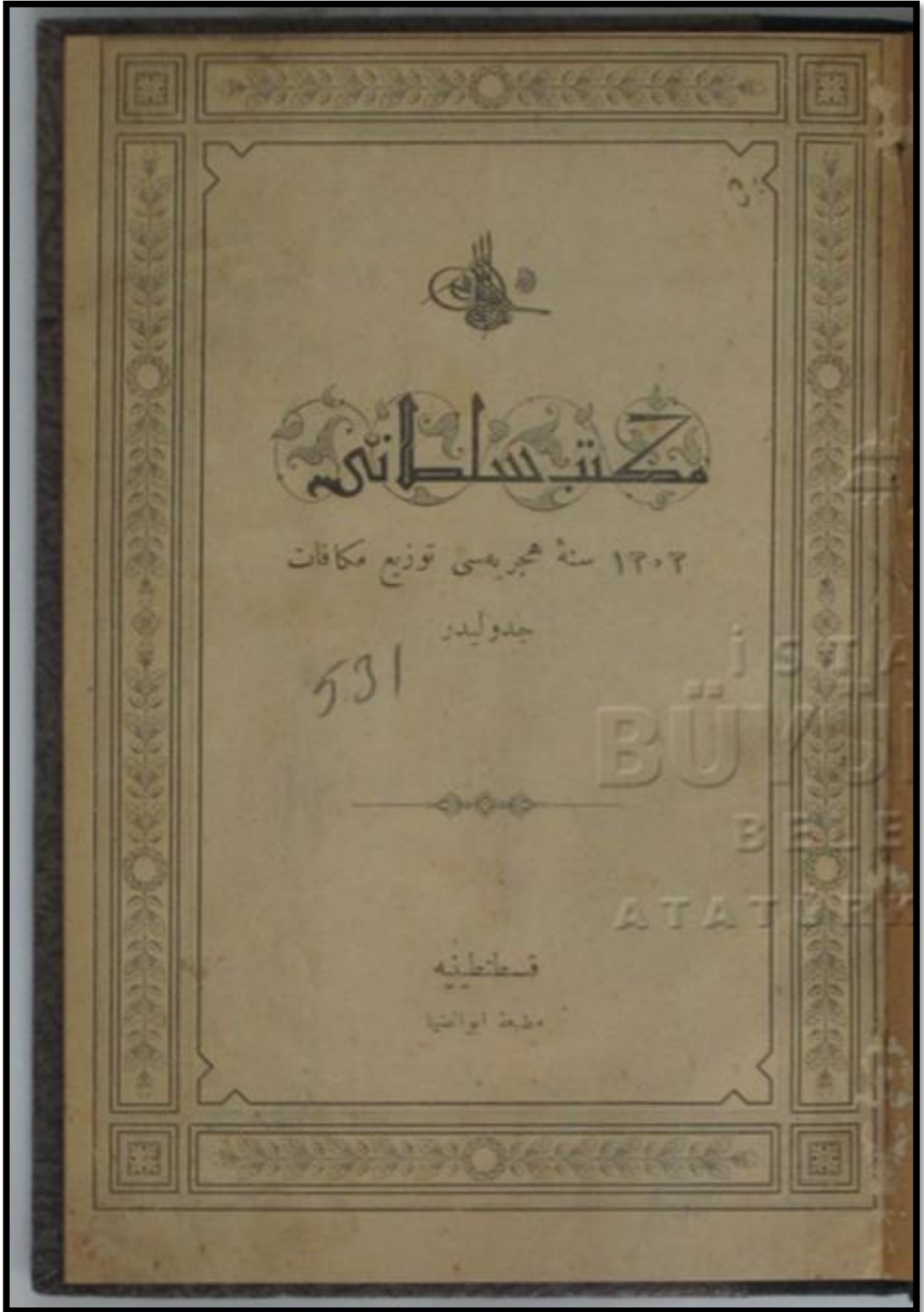
Resim 105 Rehnüma-yı Sefain 1300 (İBB Atatürk Kitaplığı)

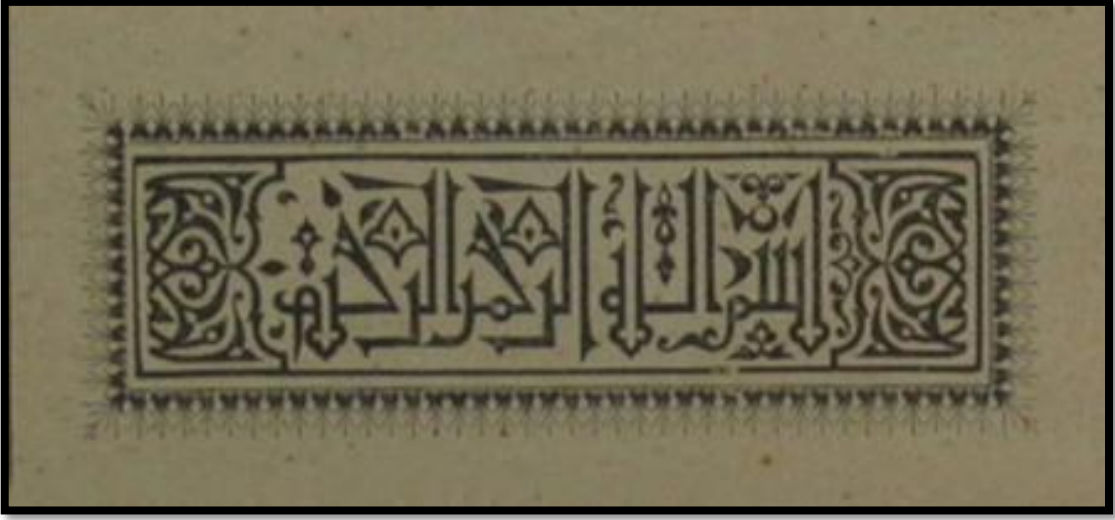
Resim 106 Tabsıra-i Akif Paşa 1300 (İBB Atatürk Kitaplığı)

Resim 107 Harita Tersimi Atlası 1311 (İBB Atatürk Kitaplığı)

Resim 108 Mekteb-i Sultani 1303 sene-i Hicriyesi Tevzi-i Mükâfat Cedvelidir (İBB Atatürk Kitaplığı)

Resim 109 Hat ve Hattatan 1305 Kitabın içerisindeki Gebze Çoban Mustafa Paşa Camii'nde bulunan Besmele-i Şerif (İBB Atatürk Kitaplığı)

Resim 110 Hat ve Hattatan 1305 Kitabın içerisindeki Hattat Ahmed Karahisari'ye ait Besmele-i Şerif (İBB Atatürk Kitaplığı)

Hat ve Hattan kitabının müellifi Habib Efendi, Ayasofya Camii Kütüphanesinde bulunan Hattat Ahmed Karahisari'ye ait olan En'am-i Şerif'te bulunan bu bismelenin Ebüzziya Mehmed Tevfik Bey ile Abdullah Biraderler Fotoğrafhanelerinde fotoğrafını çektiği söylemektedir¹³³. Bu kitabın 86 sayfasında tabolunmuştur.

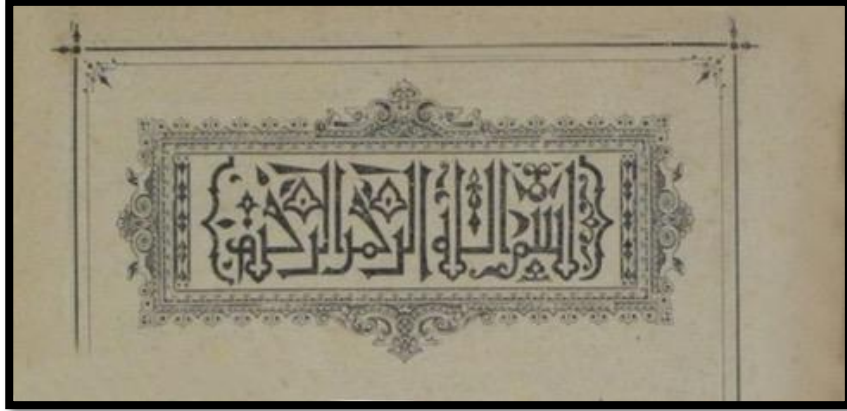
¹³³ Habib Efendi, Hat ve Hattan, Matbaa-i Ebüzziya, İstanbul 1305, s.86.

Resim 111 Durub-ı Emsal-i Osmaniye 1302 (İBB Atatürk Kitaplığı)

Resim 112 Türkçe Şiirler 1316 (İBB Atatürk Kitaplığı)

Resim 113 Nakdü'l-kelâm fi akâidi'l-İslâm 1302, Gebze Çoban Mustafa Paşa Camii'nde Bulunan Besmele-i Şerif (İBB Atatürk Kitaplığı)

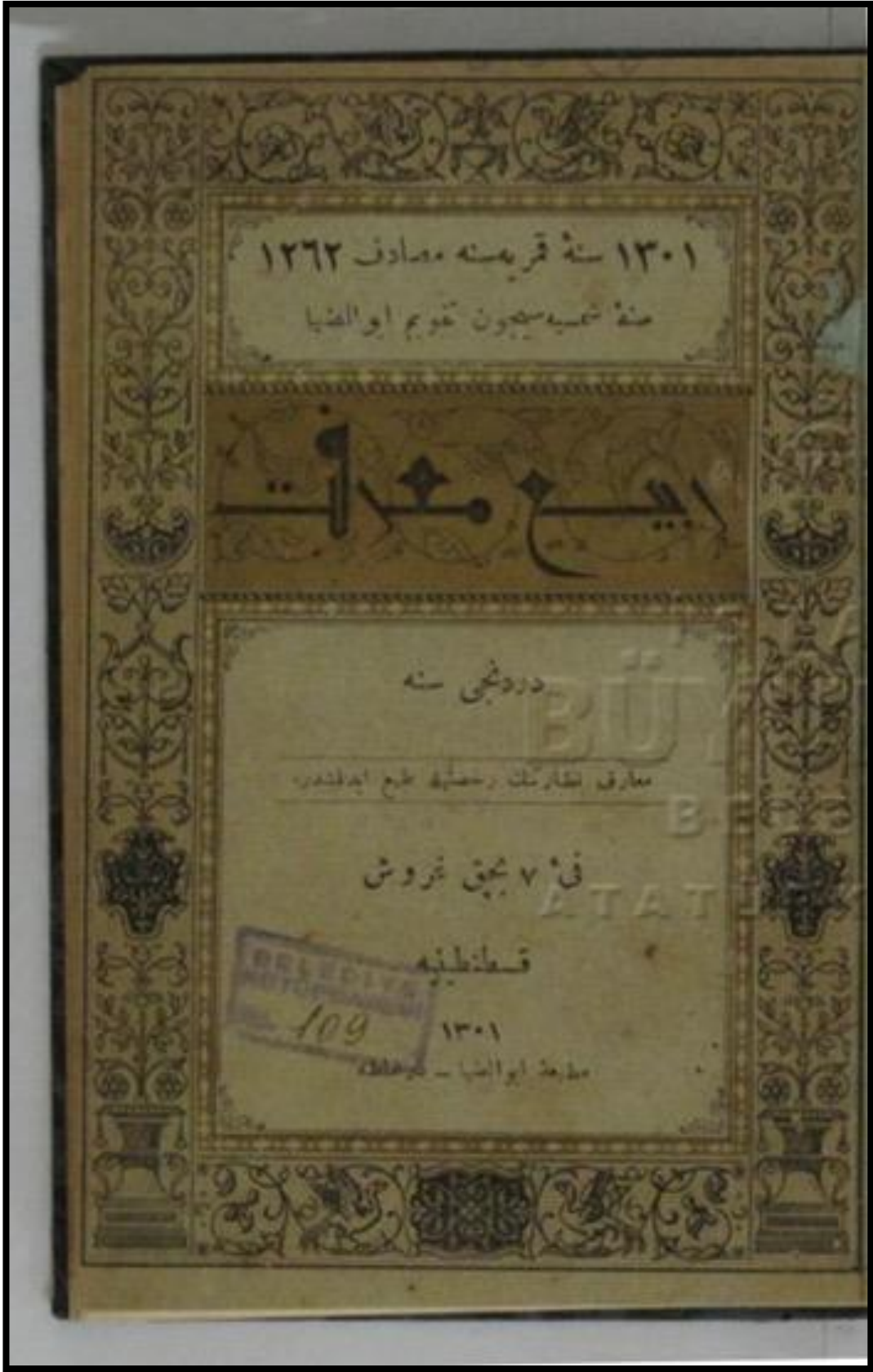

Resim 114 Rehuma İstanbul (Arkeoloji Müzesi Rehberi) 1330 (İBB Atatürk Kitaplığı)

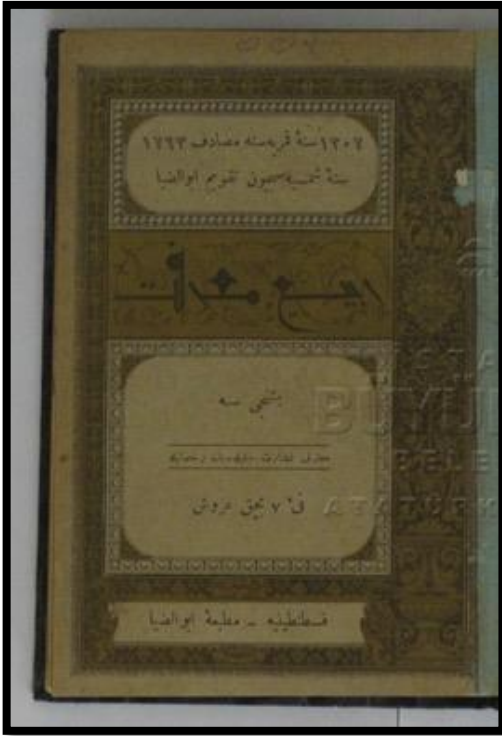

Resim 115 Rebi-i marifet, üçüncü sene 1300 (İBB Atatürk Kitaplığı)

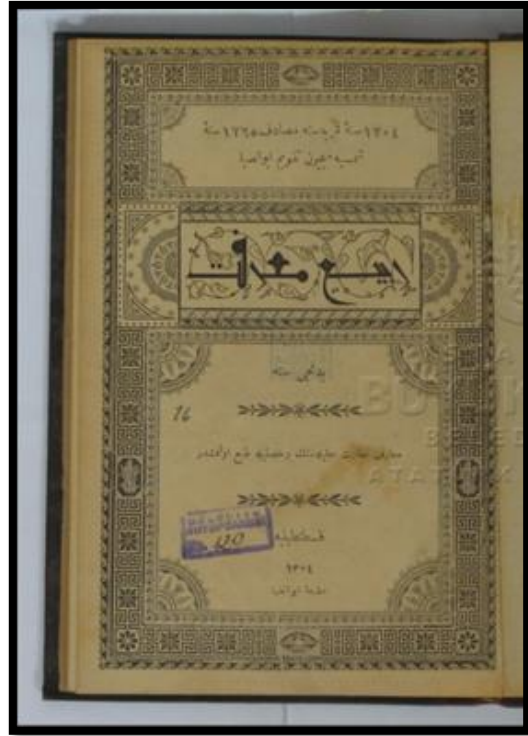
Rebi yazımında bir dış fazla görülmektedir. (Resim 115). Diğer tasarımlarda ibarenin doğru bir şekilde yazıldığı görülmektedir. (Resim 116-120).

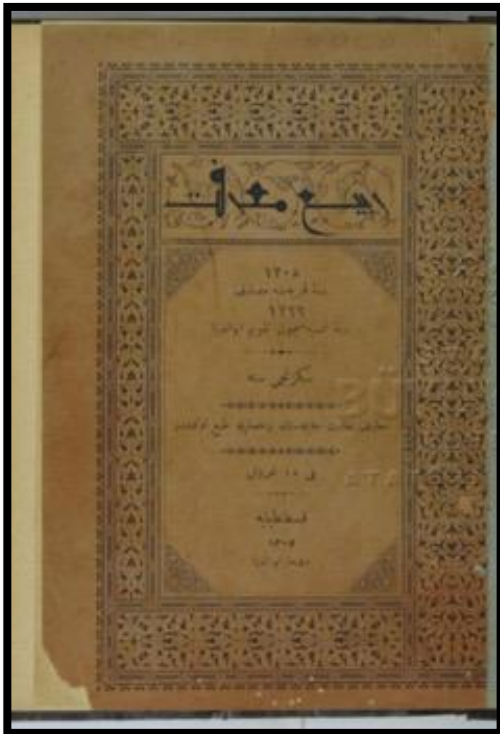
Resim 116 Rebi-i marifet, dördüncü sene 1301(İBB Atatürk Kitaplığı)

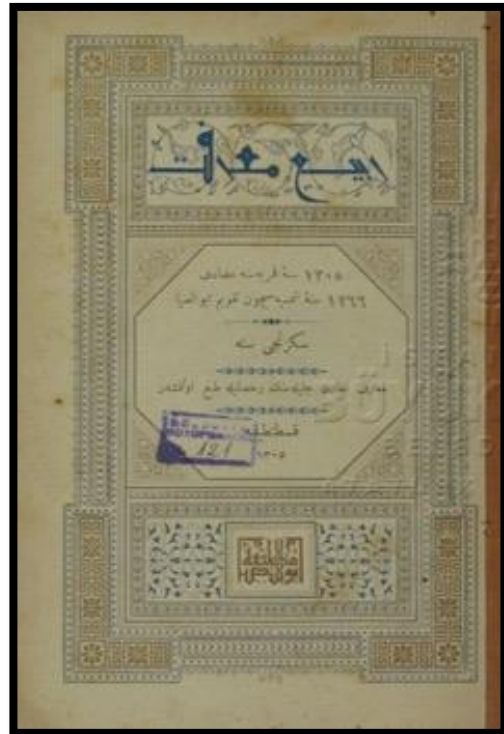
Resim 117 Rebi-i marifet, beşinci sene 1302
(İBB Atatürk Kitaplığı)

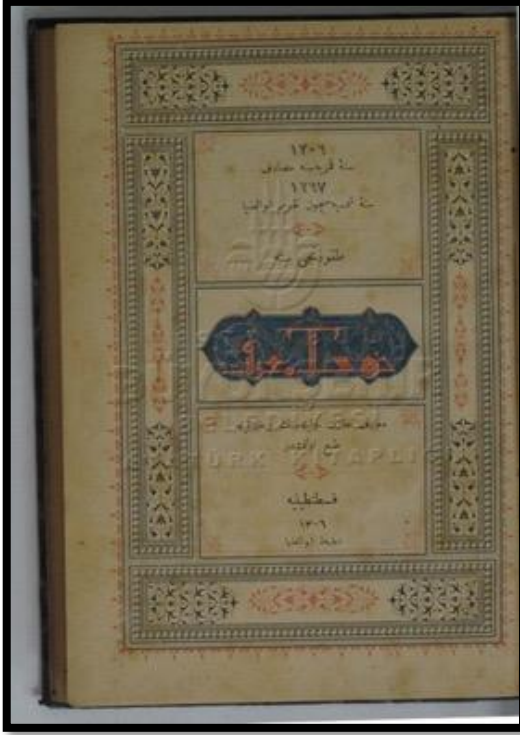
Resim 118 Rebi-i marifet, yedinci sene 1304
(İBB Atatürk Kitaplığı)

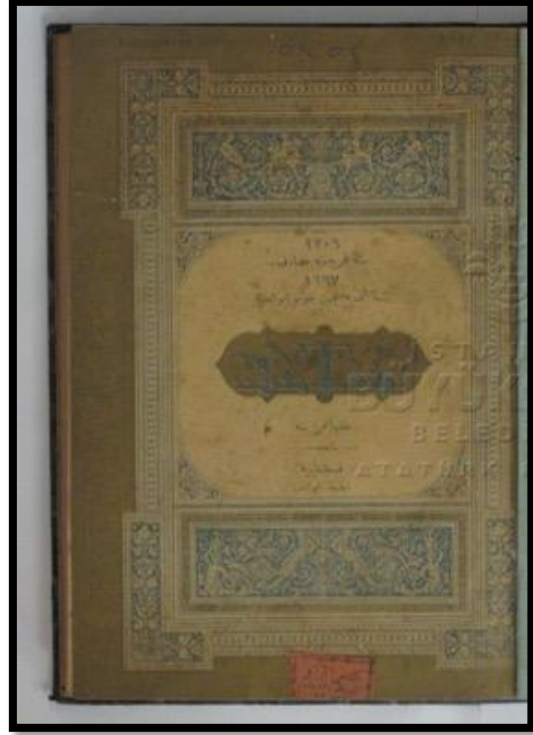
Resim 119 Rebi-i marifet, sekizinci sene 1305
(İBB Atatürk Kitaplığı)

Resim 120 Rebi-i marifet, sekizinci sene 1305 İç
Kapak (İBB Atatürk Kitaplığı)

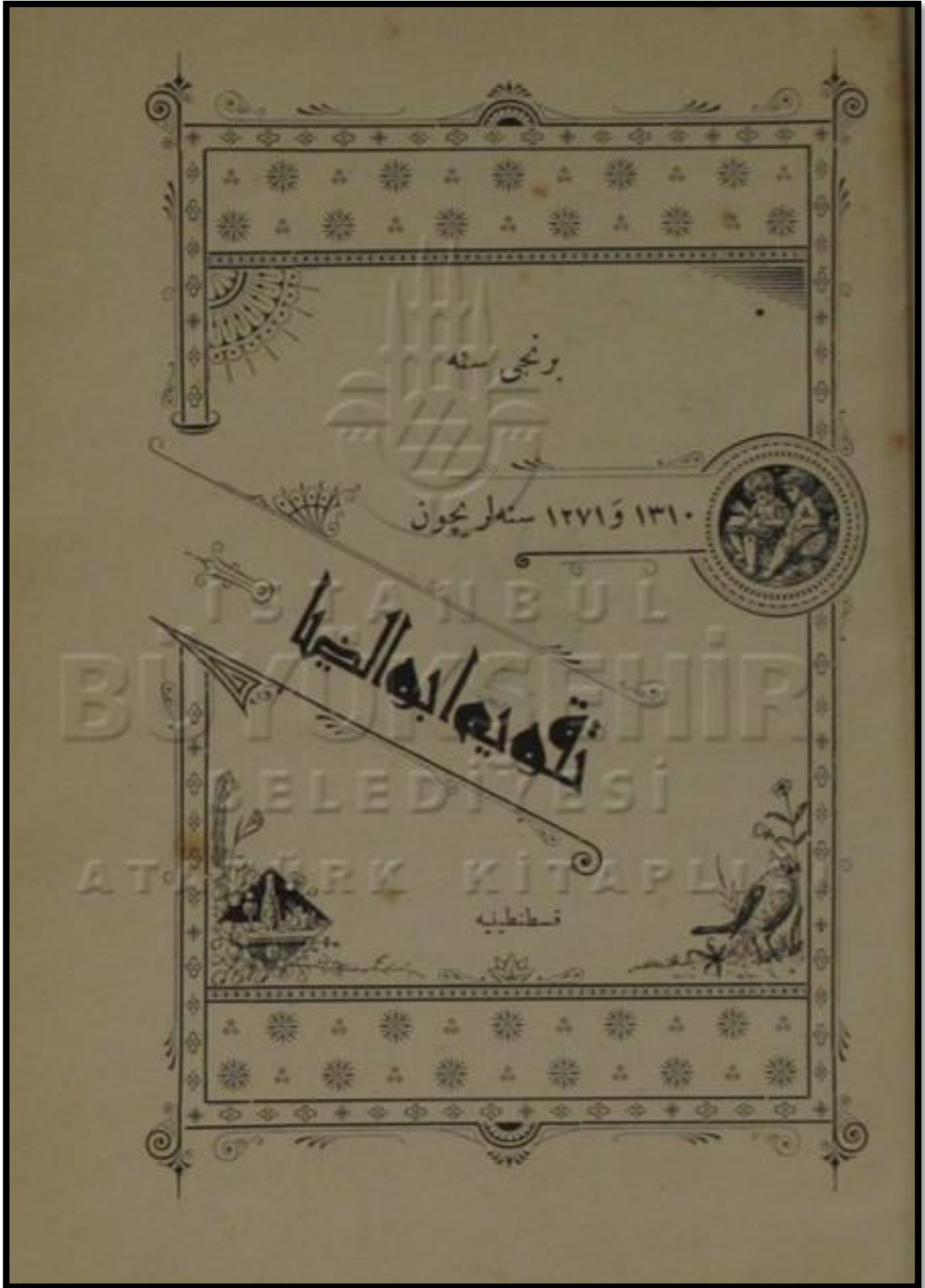
Resim 121 Nevşâl-i marifet İç Kapak 1306 (İBB Atatürk Kitaplığı)

Resim 122 Nevşâl-i marifet 1306 (İBB Atatürk Kitaplığı)

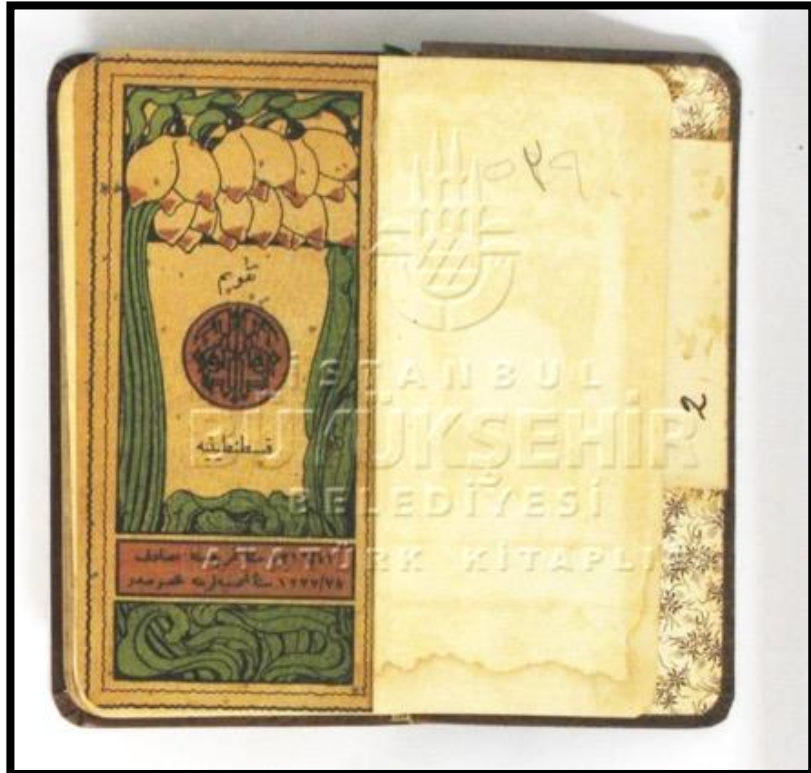
Resim 123 Takvim-i Ebüzziya 1301-1311 (İBB Atatürk Kitaplığı)

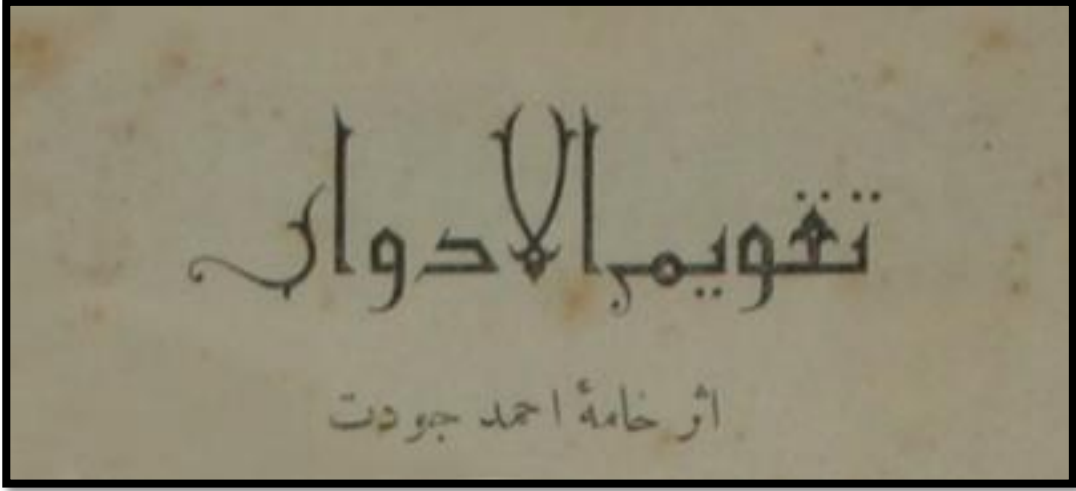
Resim 124 Takvim-i Ebuzziya 1301-1311 İç Kapak (İBB Atatürk Kitaplığı)

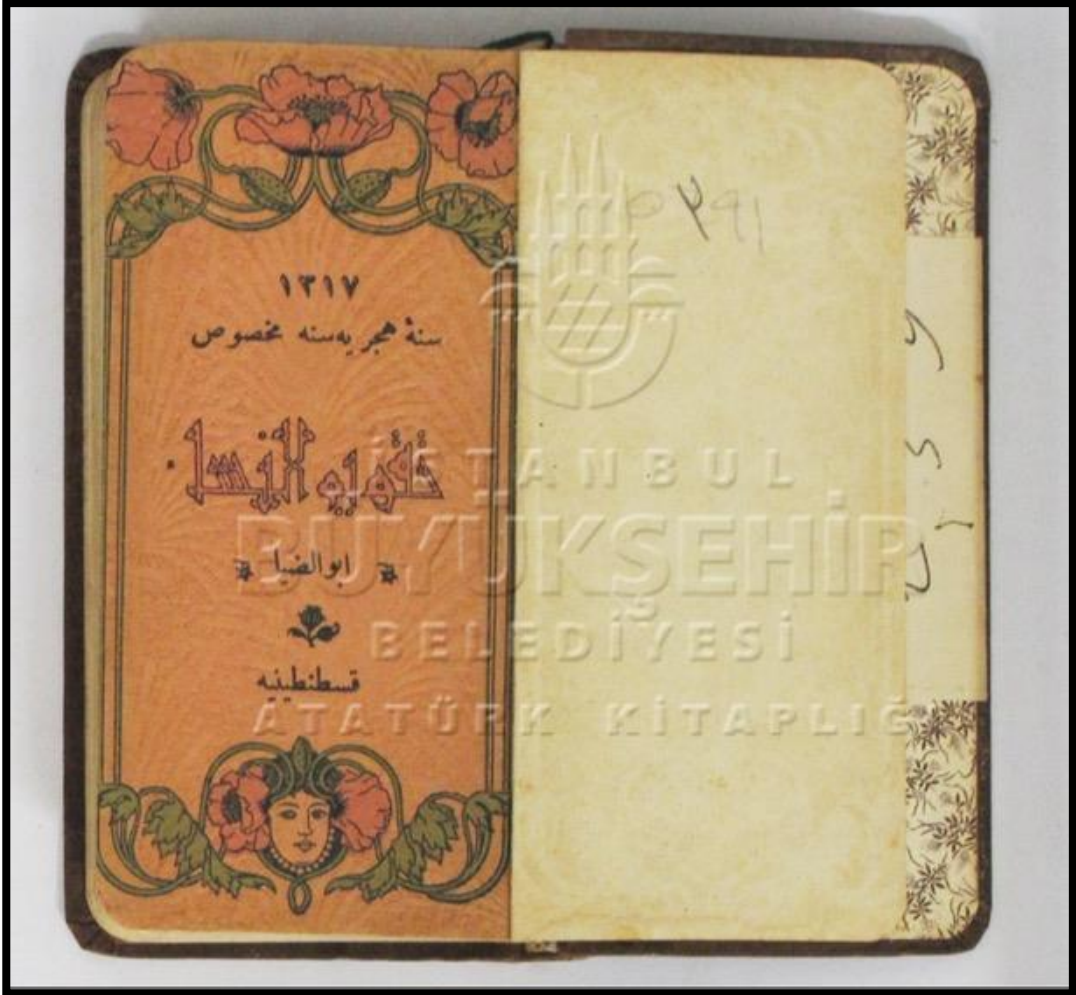
Resim 125 Takvim-i Ebüzziya 1315 (İBB Atatürk Kitaplığı)

Resim 126 Takvim-i Ebüzziya 1316-17 (İBB Atatürk Kitaplığı)

Resim 127 Takvimü'l-edvâr 1300 İç Kapak (İBB Atatürk Kitaplığı)

Resim 128 Takvimü'n-nisa-i Ebüzziya 1317 (İBB Atatürk Kitaplığı)

Resim 129 Takvimü'n-nisa-i Ebüzziya 1317 İç Kapak (İBB Atatürk Kitaplığı)

Resim 130 Nümune-i Edebiyat-ı Osmaniye 1302 (<https://phebusmuzayede.com/26529-numune-i-edebiyat-i-osmaniye-ebuz-ziya-tevfik-temsil-i-sani-kostantiniyye-1302-tarihli-matbaa-i-ebuz-ziya-osmanlica-504-sayfa-12x18-5-cm.html>)

Tespit edilen bu kapaklarda bulunan kûfî yazıların Ebüzziyâ Mehmed Tevfik'e ait olduğu düşünülmektedir. Grafik, yazı ve tasarım kalitesi olarak dönemde dikkat çektiği aşikârdır.

4.2 Dini Mimari’de Bulunan Eserleri

4.2.1 Yıldız Camii

Yıldız Camii, Neogotik üslubun İslami biçimleriyle harmanladığı 1873 yılında yapılan Pertevniyal Valide Sultan Camii ile birlikte iki önemli örnekten biridir¹³⁴. II. Abdülhamid tarafından, 1881-1885 yılları arasında devrin baş mimarı olan Serkis Balyan ve Mühendis Dikran Kalfa’ya yaptırdığı¹³⁵ söylenmiş ancak Selman Can, Dolmabahçe Saray Arşivi II/989 evrak numaralı arşiv belgesinde caminin asıl mimarının Nikolaki Kalfa olarak da anılan Nikolaidis Jelpuylo isimli bir Rum mimar olduğunu ifade etmektedir¹³⁶. Dikdörtgen plana sahip olan yapının son cemaat kısmı camiye bütünlenmiş olarak inşa edilmiş, yüksek kasnaklı kubbesi ise giriş kapısına yakın bir şekilde konumlandırılmıştır. Caminin dış pencereleri ve kubbe pencereleri neo-gotik üsluba uygun olarak yapılmıştır¹³⁷. Kubbeyi destekleyen dört yüksek kolon, giriş ve mihrap yönünde dilimli kemerlerle birbirine bağlanmaktadır (Resim 131). İstanbul’daki diğer selatin camilerinin aksine Yıldız Camii tek minareli olarak inşa edilmiş, geleneksel Osmanlı mimarisinde açık olan son cemaat mahfili bu yapıda kapalı olarak yapılmış¹³⁸ ve giriş cephesinde kullanılan taç kapının aynısı kuzey cephesinde kible duvarında uygulanmıştır¹³⁹.

Yıldız camii, vakit namazları haricinde özellikle Cuma selamlığında batılı anlamda protokol kurallarına uyularak, İstanbul’da hazır olunan elçiler, devletin yüksek bürokratları ve saray kadınlarının da katıldığı törenler için II. Abdülhamid’in genellikle tercihi olmuştur¹⁴⁰.

¹³⁴ Zeynep Çelik, 19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019, s.190.

¹³⁵ Sermin Yücel, a.g.t., s.39.

¹³⁶ Selman Can, “Yıldız Camii”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.43, İstanbul 2013, s.540.

¹³⁷ Selman Can, a.g.m., s.540.

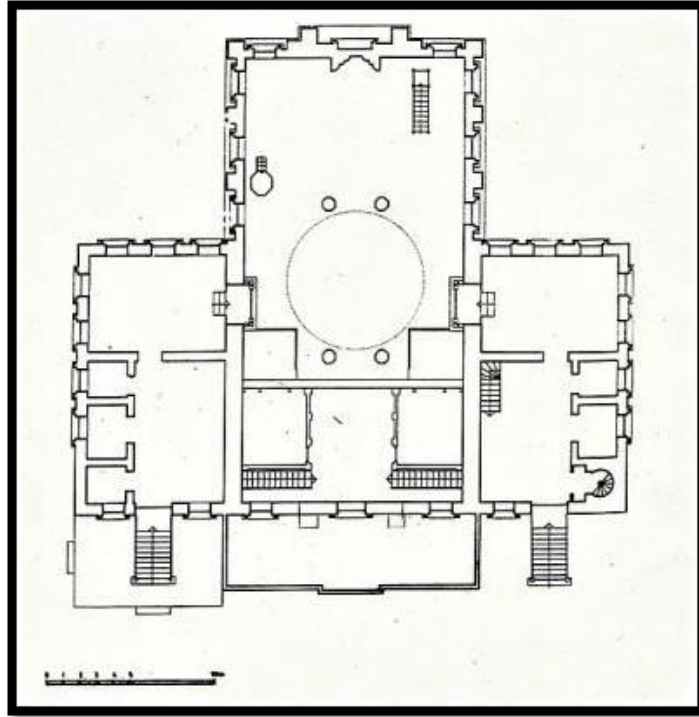
¹³⁸ Ahmet Şevki Duymaz, II. Abdülhamid Dönemi İmar Faaliyetleri, Süleyman Demirel Üni. Sos. Bil. Ens. Doktora Tezi, Isparta 2003, s.109.

¹³⁹ Halil İbrahim Eryılmaz, II. Abdülhamid Dönemi Camileri, Dokuz Eylül Üni. Sos. Bil. Ens. Doktora Tezi, İzmir 2018, s.56.

¹⁴⁰ Gültekin Yıldız, “The Well Protected Domains: Ideology and the Legitimation of Power in the Ottoman Empire 1876-1909”, Osmanlı Araştırmaları Dergisi, S.19, İstanbul 1999, s.336.

Yıldız Camii'nin kubbe, kubbe kasnağı, kuşak yazısı ve Aşere-i Mübeşşere'nin¹⁴¹ isimleri Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'e ait olup kûfi yazı çeşidiyle, mavi zemin üzerine altın varak ile kalemişi tekniğiyle yapılmıştır. Diğer yazılar ise taç kapı kitabesi, son cemaat kısmından harime giriş yapılmayı sağlayan kapının üzerindeki yazı, mihrap kitabesi, minber kitabesi ve minber külahının etrafındaki yazılar Abdülfettah Efendi'ye ait olup, mermer üzerine işlenmiştir. Harim kısmında İsm-i Celal, İsm-i Nebi ve Çehar-Yar-i Güzin¹⁴² Kazasker Mustafa İzzet'e ait yazılar sedef kakma tekniğiyle yapılmıştır.

Mimarisıyla, harim kısmında kullanılan kûfi yazı çeşidiyle bir benzeri olmayan bu eser, son selatin camii olarak tarihi geçtiği gibi bu farklılıklarıyla her zaman araştırılmaya değer görülmüştür. Bizim araştırmamıza konu olan Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey tarafından yazılan kuşak yazısı ise Nuruosmaniye Camii'nde olduğu gibi hiçbir kesintiye uğramadan nihayete eren iki nadir örnekten biridir¹⁴³.

Resim 131 Yıldız Camii Planı

(<https://i.pinimg.com/originals/5c/0f/db/5c0fdb0795f7c266f1474ea7baad145.jpg>)

¹⁴¹ Cennet ile müjdelenen on sahâbi.

¹⁴² Dört dost anlamında kullanılan ilk dört halifenin isimleri.

¹⁴³ Fatih Özkafa, İstanbul Selâtin Camilerinin Kuşak Yazıları, Selçuk Üni. Sos. Bil. Ens. Doktora Tezi, Konya 2008, s. 327.

Resim 132 Yıldız Cami Kuşak Yazısı Besmele-i Şerif. (Serkan Selalmaz)

Resim 133 Yıldız Camii Kuşak Yazısı Başlangıcı (Serkan Selalmaz)

Resim 134 Yıldız Camii Kuşak Yazısı Devamı. (Serkan Selalmaz)

Resim 135 Yıldız Camii Kuşak Yazısı Devamı (Serkan Selalmaz)

Resim 136 Yıldız Camii Kuşak Yazısı Devamı (Serkan Selalmaz)

Resim 137 Yıldız Camii Kuşak Yazısı Devamı (Serkan Selalmaz)

Resim 138 Yıldız Camii Kuşak Yazısı Devamı (Serkan Selalmaz)

Resim 139 Yıldız Camii Kuşak Yazısı Devamı (Serkan Selalmaz)

Resim 140 Yıldız Camii Kuşak Yazısı Devamı (Serkan Selalmaz)

Resim 141 Yıldız Camii Kuşak Yazısı Devamı (Serkan Selalmaz)

Resim 142 Yıldız Camii Kuşak Yazısı Devamı (Serkan Selalmaz)

Resim 143 Yıldız Camii Kuşak Yazısı Devamı (Serkan Selalmaz)

Resim 144 Yıldız Camii Kuşak Yazısı Devamı (Serkan Selalmaz)

Resim 145 Yıldız Camii Kuşak Yazısı Sonu, Başlangıcı ve Hattat İmzası (Serkan Selalmaz)

Resim 146 Yıldız Camii Kuşak Yazısı Hattat İmzası Ebüzziyâ Tevfik 1303 (Serkan Selalmaz)

Yıldız Camii harimi kullanılan farklı malzeme ve teknikler ile yoğun bir tezyinata sahiptir. Bunlardan en ilgi çekici olanı II. Abdülhamid tarafından yapılmış ince işçilikli ahşap kafeslerdir. Ahşap işlerinin yanı sıra, mermer mihrap ve minber bulunmaktadır. Duvarlar en alt kısımdan tavana kadar olan kısım, tavan ve kubbe

kısının tamamı kalemişi ile tezyin edilmiştir. Kubbeyi destekleme amacıyla iki kuzey iki güneyde olmak üzere bulunan ayaklar dilimli kemer ile birbirine bağlanmıştır. Bu dilimli kemerler Endülüs coğrafyasındaki örnekleri hatırlatmaktadır. Sivri kemerli iki kat pencere sistemi ile cami oldukça aydınlıktır. Kubbe, kubbe kasnağı, kuşak yazısı, kuşak yazısının üst kısmında tezyinatlı kuşakta belirli aralıkla bulunan Aşere-i Mübeşşere isimleri ve caminin duvarları kalem işi tekniğiyle tezyin edilmiştir. Üst pencerelerin her biri arasında Kazasker Mustafa İzzet'e ait celi sülüs yazı çeşidiyle yazılmış ism-i celal, ism-i nebi ve dört halifenin isimleri sedef kakma tekniğiyle madalyon şeklinde bulunmaktadır.

Yıldız Camii kuşak yazısında kûfi yazı çeşidiyle Mülk Sûresi'nin otuz ayeti yani tamamı yazılmıştır. Kuşak yazısı mihrabın üst kısmından Besmele-i Şerif ile başlayarak yine aynı yerde bir hiç kesinti olmadan tamamlanmıştır. Tamamlanan bu kısımda hattat imzası Ebüzziya Tevfik olarak yazılmıştır. Besmele-i Şerif sülüs yazı çeşidinde aşına olduğumuz anonim bir tasarım olan oklu besmeleyi andıracak şekilde "ba" harfine keşide verilmiştir. Kuşak iki altlı üstlü olarak iki satır şeklinde tasarlanmıştır. Dikey harfler üst kısımda bir sınır oluşturmuş, istifin dikey harf olmayan kısımları motiflerle tezyin edilerek uzun bir dörtgen form elde edilmiştir. (Resim 139). Bu anlayış yazının genelinde uygulanmakla birlikte Besmele-i Şerif'te çok daha belirgindir. (Resim 132).

Kûfi yazı çeşidi genellikle harekesiz yazılmaktadır. Hareke ve diğer yazı çeşitlerinde bulunan bugün tezyini unsur olarak kullanılan tırfil ve tırnak gibi unsurlar olmadığı için rûmîler ile helozonlar oluşturulmuş hatta bazı kısımlarda lale motifi kullanılmıştır. Yazının zemini kûfi yazılarda genellikle tezyinatlı olmasına rağmen bu kuşak yazısında zemin boş bırakılmıştır. Zemin rengi koyu mavi olup harfler altın varak rengindedir.

Resim 147 Yıldız Camii Kubbe (Serkan Selalmaz)

Resim 148 Yıldız Camii Kubbe Kasnağı (Serkan Selalmaz)

Resim 149 Kubbe Kasmağı Detay (Serkan Selalmaz)

Resim 150 Kubbe Kasmağı Detay (Serkan Selalmaz)

Camiinin kubbe merkezinde Necm sûresi 1-3 ayetleri, kuşak yazının tüm estetik özellikleriyle yazılmıştır. (Resim 147). Necm sûresi birinci ayeti Yıldız'a kasem edildiği için tercih edilmiş olabilir. Kuşak yazısında ifade ettiğimiz gibi dikey harflerden oluşan ölçüye göre boş kısımlar motifler ilave edilerek yoğun bir kuşak elde edilmiştir. Kuşak yazısında olduğu gibi kubbe merkezindeki yazı kuşağı Besmele-i Şerif ile başlamaktadır. Burada kullanılan Besmele-i Şerif tasarımı kuşak yazısında olduğu gibi "ba" harfine keşide verilerek yazılmış ancak kuşak yazısından daha kısa bir keşide verilmiştir. Görüş mesafesi düşünüldüğünde bu neredeyse fark edilmeyecek bir keşidedir. Yine bu besmele deki lafzatullah farklı bir üslûbla yazılarak kuşaktaki örneklerden farklıdır.

Kubbe kuşak kasnağında dikdörtgen çerçeveler içine “İslâm nimeti için Allah’a hamd olsun” Türkçe anlamına gelen Arapça olarak “elhamdulillah ala nimetü'l islam” ibaresi kuşak yazısından farklı olarak örgülü kûfi veya tezyini kûfi olarak isimlendirilen kûfi yazının başka bir çeşidiyle yazılmıştır. (Resim 148). Örgülü kûfi yazı çeşidinde dikey harfler üst kısımlarda örgülerle geometrik şekiller oluşturmaktadır. Yine kuşak yazısından farklı olarak bu kısımdaki yazıların zemin kısmı tezyin edilmiş ve bu şekliyle daha yoğun bir yazı oluşturmuştur. Zemin kırmızı renkte harfler altın yıldız ve zemindeki tezyinat ise mavi renktedir. Elhamdulillah kısmındaki “ha” harfi kuşak yazısındaki “ha” harflerinden benzersiz şekilde ve diğer harflerden daha büyükçe yazılmıştır. Bu şekilde yazımı II. Abdülhamid’e klişe için tasarladığı isim tasarımında görmekteyiz. (Resim 69-70).

Aşere-i Mübeşşere’nin isimleri kuşak yazısının üstündeki motif kuşağının belirli aralıklarında bulunmaktadır. Rûmî motifleriyle oluşturulan helezonların üzerine Kûfi yazı çeşidiyle yazılmıştır. Zemin açık yeşil renginde, motifler mavi ve yazılar ise harflerin kenarları beyaz ile tahrir çekilerek koyu mavi ile yazılmıştır.

Ebubekir tasarımındaki “kef” harfinin sereni oluşturduğu şekliyle örgülü kûfi nispet etse de, bu yazılar kuşak yazısında kullanılan üslûpta yazılmıştır. İsimlerin başındaki “ayn” ve “ra” gibi bazı harflerin diğer harflere nispetle mübalağalı şekilde yazıldığı görülmektedir.

Kuşak yazısı haricinde diğer kûfi yazılarda imza bulunmamaktadır. Ancak gerek kullanılan teknik, gerekse yazı üslûbu olarak Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey tarafından yazıldığına şüphe yoktur.

Kalemişi tekniği zaman içerisinde hızlı bir şekilde yıpranan bir tekniktir. Ekim 2006 yılında Fatih Özkafa tarafından yapılan “İstanbul Selâtin Camilerinin Kuşak Yazıları” isimli doktora tezinde kullandığı fotoğraflara baktığımızda kuşak yazısının bazı kısımlarında yıpranmalar olduğu tespit edilmiştir. Vakıflar genel müdürlüğü tarafından yaptırılan restorasyon 2017 yılı ağustos ayında tamamlanarak tekrar ibadete açılmıştır. Yapılan bu restorasyon çalışmasının başarıyla sonuçlandığı görülmektedir.

Resim 151 Yıldız Cami Restorasyon çalışmaları (<http://www.albainsaat.com/wp-content/uploads/2020/12/Slayt9.jpg>)

Resim 152 Ebubekir (Serkan Selalmaz)

Resim 153 Ömer (Serkan Selalmaz)

Resim 154 Osman (Serkan Selalmaz)

Resim 155 Ali (Serkan Selalmaz)

Resim 156 Talha (Serkan Selalmaz)

Resim 157 Abdurrahman (Serkan Selalmaz)

Resim 158 Said (Serkan Selalmaz)

Resim 159 Ebu Ubeyde (Serkan Selalmaz)

Resim 160 Sad (Serkan Selalmaz)

Resim 161 Zeyd (Serkan Selalmaz)

4.2.2 Zühdü Paşa Camii

II. Abdülhamid devri önemli devlet adamlarından biri olan Ahmed Zühdü Paşa, bugünkü anlamda Maliye, Bayındırlık ve Eğitim bakanı olarak görev almıştır. Bursa İl Vali'si olarak görev yaptığı dönemde vezirlik rütbesine verilmiştir¹⁴⁴. Maarif nâzırı (Eğitim Bakanı) olduğu dönemde 12 Nisan 1902 yılında vefat etmiş ve

¹⁴⁴ Ali Z. Oralöglü, "Zühdü Paşa", TDV İslam Ansiklopedisi, C.44, İstanbul 2013, s.538.

vasiyeti üzerine Kadıköy Kızıltoprak'ta yaptırdığı caminin haziresine defnedilmiştir¹⁴⁵.

Kadıköy Kızıltoprak semtinde bulunan camii Ahmed Zühdü paşa tarafından 1884 yılında, kare planlı ve merkezi kubbeli olarak yaptırılmıştır. Dönemin mimari anlayışı olan farklı üslupları bir arada karma (eklektizm) olarak uygulandığı bir yapıdır.

Caminin inşa kitabesi Ta'lik yazı çeşidiyle, giriş kapısının üzerindeki kitabe, mihrap, minber kitabeleriyle çehar yar-i güzün yazıları ise celi sülüs yazı çeşidiyle yazılmıştır. Kuşak yazısı her biri sekiz pencerenin üstüne gelecek şekilde sekiz paftalar halinde kûfi yazı çeşidiyle Kur'an-ı Kerim'den namaz ile ilgili ayetler yazılmış, kalemişi tekniğiyle uygulanmıştır. Yıldız Camii ile yakın dönemlerde yapılan caminin kuşak yazısının zemininde mavi renkler kullanılmış, yazılar ise sarı renkte yapılmıştır.

İnşa kitabesinde ve çehar yar-i güzün yazılarında hattat imzası bulunmamaktadır. Giriş kapısının üstündeki kitabe ve mihrap kitabesi hattat Hüsameddin Efendi tarafından yazılmış ancak hattat hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. (Resim 162). Kuşak yazısı ve pandantiflerdeki imza bulunmayan kûfi yazıların hattatı bazı kaynaklara göre Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey¹⁴⁶ bazı kaynaklara göre ise Ermeni Hattat Krikor Köçeoğlu'dur¹⁴⁷. Aynı zamanda Krikor Köçeoğlu'nun Camii'nin bulunduğu bölgede yaşamış olduğu bilinmektedir¹⁴⁸. Bu konudaki değerlendirmemizi sonuç kısmında yapacağız.

¹⁴⁵ Ali Z. Oraloğlu, a.g.m., s.539.

¹⁴⁶ Hüsameddin Aksu, İstanbul Yapılarındaki Bazı Dekoratif Kûfi Hatlar, Eray Tanıtım, İstanbul 2001, s.60., Ebru Karakaya, "Zühdü Paşa Camii ve Mektebi", TDV İslam Ansiklopedisi, C.44, İstanbul 2013, s.540.

¹⁴⁷ Serkan Ataç, İstanbul Kadıköy İlçesinde Bulunan Tarihi Camilerde Yer Alan Hat Eserleri ve Hattatları, Sakarya Üni. Sos. Bil. Ens. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2019, s.41., Irvin Cemil Schick, "The Revival of Kûfi Script during the Reign of Sultan Abdülhamid II", Calligraphy and Architecture in the Muslim World, Ed. Mohammad Gharipour, Irvin Cemil Schick, Edinburgh University Yayınları, Edinburgh, 2013, s.122.

¹⁴⁸ Irvin Cemil Schick, a.g.m., s.122.

Resim 162 Zühdü Paşa Camii Giriş Kapısı Üzerindeki Kitabe (Serkan Selalmaz)

Camiinin giriş kapısının üzerindeki kitabe celi sülüs hattıyla yazılmış olup zümer sûresi 73. Ayetten mealen “Size selâm olsun! Tertemiz oldunuz. Haydi ebedî kalmak üzere buraya (cennete) girin” yazmaktadır¹⁴⁹ (Resim 162).

Resim 163 Zühdü Paşa Camii İnşa Kitabesi (Serkan Selalmaz)

Camiinin inşa kitabesi Ta'lik hattıyla Osmanlıca olarak yazılmıştır. İbare şu şekildedir;

İmâm-ül-Müslimîn Abdülhamid Hân cihân-bânın

Edildi sâye-i şâhânesinde bu eseri itmâm

¹⁴⁹ Kuran-ı Kerim 39/73.

Semiy-i Fahr-i Âlem hazret-i Zühdü efendinin

İmâd-üd-Dîne virmişdir esâs Zühdü istihkâm

İddirdi ârzû bir câmi'n inşâ'sını dâim

Muvaffak eyledi ol zât-ı pâkı Kadir-i allâm

Çıkardım Çâr-Yârın himmetiyle Hakkya tarîh

Bu câmi'de namâz kılsun kıyâm-ı haşreden İslâm

Sene 1301 (M.1884)

Resim 164 Zühdü Paşa Camii Mihrap Kitabesi (Serkan Selalmaz)

Arapça Metin;

فَنَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ

Yazı Çeşidi: Celi Sülüs

Okunuşu;

Fenâdet-hu-lmelâ-iketu vehuve kâ-imun yusallî fî-lmihrâbi

Türkçe Anlamı;

Mabedde namaz kılarken melekler ona seslendiler.

Resim 165 Zühdü Paşa Camii Kuşak Yazısı 1 (Serkan Selalmaz)

Arapça Metin;

بِنِعْمَةِ مِنَ اللَّهِ وَفَضْلِهِ

Yazı Çeşidi: Kûfi

Okunuşu;

bini'metin minaAllâhi vefadlin.

Türkçe Anlamı;

(Müjdelerler)Allah'ın nimetini ve lütfunu.

Ayetin başındaki “يَسْتَنْشِرُونَ” kelimesi yazılmamıştır.

Resim 166 Zühdü Paşa Camii Kuşak Yazısı 2 (Serkan Selalmaz)

Arapça Metin;

وَأَنَّ اللَّهَ لَا يُضَيِّعُ أَجْرَ الْمُؤْمِنِينَ

Yazı Çeşidi: Kûfi

Okunuşu;

Veenna Allâhe lâ yudî'u ecra-lmuminîn

Türkçe Anlamı;

ve Allah'ın, mü'minlerin ecrini zayi etmeyeceğine sevinirler.

Yazının bu kısmında “veenna” kelimesinde “vav” harfiyle “elif” harfi birleşmemesi gerekirken harfler birleştirilerek yazılmış, “Lafzatullah” ın “he” harfi göz kısmı yapılmamış, “yudî” kelimesinin “ye” harfi birleştirilmemiş ve ayn harfi göz kısmı yapılmamıştır.

Resim 167 Zühdü Paşa Camii Kuşak Yazısı 3 (Serkan Selalmaz)

Arapça Metin;

حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوَسْطَى¹⁵⁰

Yazı Çeşidi: Kûfi

Okunuşu;

Hâfizû alâ-ssalevâti ve-ssalâti-lvustâ

Türkçe Anlamı;

Namazlara ve orta namaza devam edin.

“salâti” kelimesindeki “sad” harfinden sonraki diş yazılmamış.

¹⁵⁰ Kuran-ı Kerim 2/238.

Resim 168 Zühdü Paşa Camii Kuşak Yazısı 4 (Serkan Selalmaz)

Arapça Metin;

وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ¹⁵¹

صَادِقِ اللَّهِ الْعَظِيمِ

Yazı Çeşidi: Kûfî

Okunuşu;

vekûmû lillâhi kânitîn, sadakallahülazim

Türkçe Anlamı;

Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun, Allah doğru söylemiştir.

Aynı şekilde “sad” harfinden sonraki diğ yazılmamış.

Resim 169 Zühdü Paşa Camii Kuşak Yazısı 5 (Serkan Selalmaz)

Arapça Metin;

وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ¹⁵²

Yazı Çeşidi: Kûfî

¹⁵¹ Kuran-ı Kerim 2/238.

¹⁵² Kuran-ı Kerim 2/43.

Okunuşu;

Veakîmu-ssalâte veâtu-zzekâte

Türkçe Anlamı;

Namazı kılın, zekâtı verin.

“salâti” kelimesindeki sad harfiyle lam harfi arasında boş doldurulmuştur.

Resim 170 Zühdü Paşa Camii Kuşak Yazısı 6 (Serkan Selalmaz)

Arapça Metin;

وَارْكَعُوا مَعَ الرَّٰكِعِينَ¹⁵³

صَادِقُ اللَّهِ الْعَظِيمِ

Yazı Çeşidi: Kûfi

Okunuşu;

verke'û me'a-rrâki'in, sadakallahülazim

Türkçe Anlamı;

Rükû edenlerle birlikte siz de rükû edin. Allah doğru söylemiştir.

“râki'in” kelimesindeki “ayn” harfi gözü kapalı yapılmış olup, “sad” harfindeki diş yazılmamış, “sadakallahülazim” in “ülazzim” kısmı daha küçük kalem ile yazılmıştır.

¹⁵³ Kur'an-ı Kerim 2/43.

Resim 171 Zühdü Paşa Camii Kuşak Yazısı 7 (Serkan Selalmaz)

Arapça Metin;

وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ¹⁵⁴

Yazı Çeşidi: Kûfi

Okunuşu;

Veste'înû bi-ssabri ve-ssalâti.

Türkçe Anlamı;

Sabrederek ve namaz kılarak (Allah'tan) yardım dileyin.

Resim 172 Zühdü Paşa Camii Kuşak Yazısı 8 (Serkan Selalmaz)

Arapça Metin;

وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ¹⁵⁵

Yazı Çeşidi: Kûfi

Okunuşu;

¹⁵⁴ Kur'an-ı Kerim 2/45.

¹⁵⁵ Kur'an-ı Kerim 2/45.

ve-innehâ lekebîratun illâ ‘ale-lhâşi’în.

Türkçe Anlamı;

Şüphesiz namaz, Allah’a derinden saygı duyanlardan başkasına ağır gelir.

Resim 173 Zühdü Paşa Camii Dört Pandantifte Bulunan Yazı (Serkan Selalmaz)

Arapça Metin;

وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ¹⁵⁶

Yazı Çeşidi: Kûfî

¹⁵⁶ Kur’an-ı Kerim 3/103.

Okunuşu;

Va'tesimû bihablillâh

Türkçe Anlamı;

Hep birlikte Allah'ın ipine (Kur'an'a) sımsıkı sarılın.

4.3 Kamu ve Sivil Mimari'deki Eserleri

4.3.1 Büyük Postane

Posta ve Telgraf Nezariyeti'nin ana binası olarak 1905-1909 yılları arasında II. Abdülhamid tarafından mimar Vedat Tek'e yaptırılmıştır. Vedat Tek Bey'in sermimar olmadan yaptığı en dikkat çekici yapılardan biri olan Büyük Postane¹⁵⁷ eserleri arasında hacim olarak en büyük boyutta olanıdır¹⁵⁸.

Büyük Postane binası Selçuklu ve Osmanlı klasik dönem eserlerinden esinlenerek ve batıda alınan eğitimiyle harmanlanarak oluşturulan Ulusal Mimarlık dönemi eserlerinin başında gelir. Dış cephede çini Selçukludan sonra en çok bu dönemde kullanılmıştır. Çinilerinde imza olmasına rağmen Kütahyalı Mehmed Emin Usta olarak bilinmektedir¹⁵⁹. Büyük Postane'nin kitabesi yapıya göre daha mütevazı ve küçüktür.

Kûfî yazı çeşidiyle çini üzerine yazılmış olan kitabede "Posta ve Telgraf Nezareti" yazmaktadır. İmza bulunmayan yazının Ebüzziyâ Mehmed Tevfik'e ait olduğu bilinmektedir¹⁶⁰.

¹⁵⁷ Müjde Dila Gümüş, II. Meşrutiyet'te Saray İçin Çalışmak: Vedat (Tek) Bey'in Sermimarlık Dönemi, İstanbul Üni. Sos. Bil. Ens. Doktora Tezi, İstanbul 2018, s.9

¹⁵⁸ Latife Aktan, 1850-1950 Yılları Arasında İstanbul Yapılarında Kullanılmış Olan Türk Çinilerinin Renk ve Kompozisyon Açısından İncelenmesi, Mimar Sinan Üni. Sos. Bil. Ens., Sanatta Yeterlilik Tezi, İstanbul 1994, s.78.

¹⁵⁹ Hakan Arlı, Kütahyalı Mehmed Emin Usta ve Eserlerinin Üslubu, İstanbul Üni. Sos. Bil. Ens., Yüksek Lisans, İstanbul 1989, s.78.

¹⁶⁰ Ali Alparaslan, a.g.e., s.20.

Resim 174 Büyük Postane (Serkan Selalmaz)

Resim 175 Büyük Postane Kitabesi (Serkan Selalmaz)

4.3.2 Asar-ı Atika Müzesi

Osman Hamdi Bey'in 1881 yılında müze müdürü olmasıyla beraber arkeolojik kazılar hız kazanmış ve İskender Lahdi olarak bilinen eserinde içinde yer aldığı Sayda lahitlerinin sergilenmesi için yeni bir müze binasının yapılması gündeme gelmiştir. Yeni yapılacak yapının Mimar Alexandre Vallauray tarafından "Ağlayan kadınlar Lahdi"nden esinlenerek yapıldığı bilinmektedir¹⁶¹ (Resim 178). 1887-1889 yılları arasında inşa edilmiş ancak müze 1891 yılında açılmıştır¹⁶². II. Abdülhamid döneminde 1891'de yapılan müzenin iki adet ikiz cümle kapısı bulunmaktadır. Her iki kapının kitabesi kûfî yazı çeşidiyle metal malzeme üzerine "Asar-ı Atika Müzesi" şeklindedir (Resim 176). Bu kûfî yazılarının üzerinde Hattat

¹⁶¹ Mustafa Servet Akpolat, Fransız Kökenli Levanten Mimar Alexandre Vallauray, Hacettepe Üni. Sos. Bil. Ens., Doktora Tezi, Ankara 1991, s.122.

¹⁶² Zeynep Çelik, "Asar-ı Atika Osmanlı İmparatorluğu'nda Arkeoloji Siyaseti", Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016, s.33.

Sami Efendi tarafından çekilmiş II. Abdülhamid tuğrası bulunmaktadır (Resim 177). Kûfî kitabenin Ebüzziyâ Mehmed Tefkik Bey tarafından yazıldığı bilinmektedir¹⁶³.

Resim 176 Asar-ı Atika Müzesi (Serkan Selalmaz)

Resim 177 II. Abdülhamid Tuğrası (Serkan Selalmaz)

¹⁶³ Ali Alparaslan, a.g.e., s.20.

Resim 178 Asar-ı Atika Müzesi (Serkan Selalmaz)

4.3.3 Müze-i Hûmayun Karakolhanesi

Asar-i Atika'nın güvenliğiyle ilgili olarak yapıldığı düşünülen¹⁶⁴ bu karakolun kitabesi kûfi yazı çeşidiyle yazılmış olup kitabe üzerinde II. Abdülhamid'in tuğrası yer almaktadır. Günümüzde müzenin güvenliğiyle herhangi bir bağlantısı bulunmamakla birlikte askeriye bir güvenlik noktası olarak kullanılmaktadır.¹⁶⁵

Asar-i Atika kitabesi ile Müze-i Hûmayun Karakolhânesi'nin yazılarında benzer birkaç nokta olmasına rağmen herhangi bir kaynakta bu karakolun yazılarının Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey tarafından yazıldığına dair bir belge bulunmamaktadır. Asar-i Atika kitabesi metal malzeme üzerine, Müze-i Hûmayun

¹⁶⁴ Nilay Özlü, "II. Abdülhamid Döneminde Topkapı Sarayı Karakolhaneleri: Bilinenler ve Bilinmeyenler" Toplumsal Tarih, S.322, İstanbul, 2020, s.59.

¹⁶⁵ Nilah Özlü, a.g.e., s.59.

Karakolhânesi kitabesi taş oyma yöntemiyle yapıldığı için hattatı hakkında kesin hüküm vermek oldukça güçtür. Her iki kitabede yazı üslûbu açısından ve harf anatomilerinin birebir uymamasına rağmen dairevi nokta kullanılması ve her iki yapının yakın tarihlerde inşa edilmiş olması kitabelerin aynı sanatkâr tarafından yazılma ihtimalini güçleştirmektedir.

Bununla beraber imla açısından bazı küçük farklılıklar vardır. Asar-i Atika Müzesi kitabesinde “si” yazılırken “ye” harfinin iki noktası yazılırken (Resim 176), Müze-i Hûmayun Karakolhânesi kitabesinde “si” yazılırken “ye” harfinin iki noktası yazılmamıştır. (Resim 179). Arapça dil bilgisi kurallarına göre iki noktalı olması daha doğru olmasının yanında Türkçe yazılımda iki nokta yazılmadan da olabilir¹⁶⁶.

Resim 179 Müze-i Hûmayun Karakolhânesi (Nurullah Özdem)

Resim 180 Müze-i Hûmayun Karakolhânesi (Nurullah Özdem)

¹⁶⁶ İlgili kaynaklarda zikredilmeyen bu yapının fotoğraflarını paylaşarak araştırmamıza katkı sunan Hattat Nurullah Özdem Beyefendiye teşekkürlerimle.

4.3.4 Beşiktaş İskelesi

Boğaziçi'nde yolcu taşımak amacıyla kurulan ilk anonim şirket olan Şirket-i Hayriyye'nin¹⁶⁷ Beşiktaş iskelesi, Ulusal Mimarlık akımının önemli temsilcilerinden olan Mimar Ali Talat Bey (1869-1922) tarafından 1913 yılında yapılmıştır¹⁶⁸. İskelenin kitabesi kûfi yazı çeşidiyle çini üzerine yazılmıştır. Kitabede hattat imzası bulunmakla birlikte kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Resim 181 Beşiktaş İskelesi (Serkan Selalmaz)

Resim 182 Beşiktaş İskelesi Kûfi Kitabesi (Serkan Selalmaz)

¹⁶⁷ Ali Akyıldız, “Şirket-i Hayriyye” TDV İslam Ansiklopedisi, C.39, İstanbul 2010, s.201.

¹⁶⁸ Didem Dizdaroğlu, Boğaziçi İskele Meydanları-Anadolu Kavağı ve Rumeli Kavağı Meydanlarının Rekreatif Potansiyellerinin Değerlendirilmesi, İstanbul Teknik Üni. Fen Bil. Ens., Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005, s.96.

4.3.5 Abdülmecid Köşkü

Köşkün bulunduğu arazinin ilk sahibinin Hidiv İsmail Paşa olduğu bilinmekle beraber 1895 yılında İsmail Paşa'nın ölümü üzerine II. Abdülhamid tarafından bedelinin Hazine-i Hassa'dan ödenerek amcazadesi Şehzade Abdülmecid Efendi'ye tahsis etmiştir. Büyük bir av köşkü olarak yapılan yapı Abdülmecid Efendi tarafından yazlık, resim çalışmaları ve edebiyat toplantıları gibi farklı amaçlarla kullanıldığı bilinmektedir.

Köşkün dış kapı alınlığında çini malzeme üzerine ve köşkün giriş kapısı arka bölümünde ahşap üzerine kalemişi tekniğiyle kûfi yazı çeşidiyle yazılmış iki adet kitabeler bulunmaktadır. Her iki kitabede de hattat imzası bulunmamaktadır. Hüsamettin Aksu bu yazıların Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'e ait olduğunu söylemiştir¹⁶⁹. Ancak Ali Alparaslan Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'in eserlerinden bahsettiği bölümde Abdülmecid Efendi Köşkü'nün kitabesinden bahsetmemiştir¹⁷⁰. Köşkün mimarının Asar-ı Atika Müzesi'nin de mimarı olan Fransız Alexandre Vallaurry olduğu düşünülmektedir¹⁷¹. Köşkün giriş kapısında ve köşkün iç kısmında bulunan çiniler Büyük Postane'nin de çinilerini yapan Kütahyalı Mehmed Emin Usta'ya aittir¹⁷².

---

¹⁶⁹ Hüsamettin Aksu, a.g.e., 69.

¹⁷⁰ Ali Alparaslan, a.g.e., s.20.

¹⁷¹ Mustafa Servet Akpolat, a.g.t., s.93.

¹⁷² Hakan Arlı, a.g.t., 42.

Resim 183 Abdülmecid Efendi Köşkü (Serkan Selalmaz)

Resim 184 Abdülmecid Efendi Köşkü Kitabe Detayı(Serkan Selalmaz)

Abdülmecid Efendi Köşkü dış kapısı üzerindeki kûfi yazı çeşidiyle çini üzerine yazılmış yazıda şunlar yazmaktadır;

Arapça metin;

و لا غالب الا الله

Okunuşu;

ve la galibe illallah

Türkçe Anlamı;

Allah'dan başka galip yoktur.

Kitabe gerek metin gerekse yazı üslûbu açısından Endülüs bölgesi ve özellikle Elhamra Sarayı yazılarını andırmaktadır. (Resim 17).

4.3.6 Hovagimyan Hanı

Yukarıdaki mimari eserlere ilave olarak Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'in mimari bulunan diğer yazıları ise bugün ismi Sönmez Denizcilik Han olarak geçen Hovagimyan Hanı giriş kapıları üzerindeki çini üzerine yazılmış kûfî kitabelerdir¹⁷³. Han'ın iki giriş kapısı üzerinde bulunan yazılar, birinde "Avagimyan Han" (Resim 185) diğer kapının girişinde ise "S. Avagimyan" (Resim 186) yazmaktadır. Kûfî kitabeler çini üzerine sıraltı tekniğiyle yapılmıştır. Yazının zemini helezonlar, bitkisel motifler ve rûmî motifleriyle tezyin edilmiştir.

Resim 185 Avâgimyan Han (Aydın Ünlü <https://twitter.com/alhacen/status/1160879024366899200>)

Resim 186 S. Avagimyan (İsmail Küçük https://www.academia.edu/12314858/_The_Revival_of_Kufi_Script_during_the_Reign_of_Sultan_Abd%C3%BClhamid_II_)

¹⁷³ Hüsamettin Aksu, a.g.e., 67., Ali Alparaslan, a.g.e., s.20.

4.4 Halı Tasarımları

Anadolu Selçuklu devletinin başkenti olan Konya yüzyıllar boyunca halılarıyla meşhur bir şehir olmuştur. Ebüzziyâ Mehmed Tefvik Bey Konya’da bulunduğu yıllar içerisinde halıcılıkla yakından ilgilenmiş ve yazılı duvar halıları tasarlanmıştır¹⁷⁴. İstanbul’da bulunduğu dönemde böyle bir ilgisinin olduğuna dair kaynaklarda bir bilgi bulunmamaktadır. Ebüzziyâ Mehmed Tefvik Bey’in tasarımlarını yaptığı çok az sayıda halı günümüze ulaşmıştır. Bu halılardan en meşhuru II. Abdülhamid’e hediye olarak tasarlanan halıdır. Bugün Dolmabahçe Sarayı’nda bulunan halı, 160x326 cm. ölçülerinde olup 11/1326 envanter numarasıyla kayıtlıdır¹⁷⁵. (Resim 187). Halının tasarımı Ebüzziyâ Mehmed Tefvik Bey tarafından yapılmış olup halı ustası olarak Aziz Konevi imzası taşımaktadır. Halı kûfi hattıyla “Es-Sultanü’l Mu’azzam El Gazi Abdülhamid hanı Sani Edam’Allahu Mülkehü” yani Muazzam Sultan İkinci Abdülhamid Han, Allah mülkünü daim etsin yazılmıştır.

Ebüzziyâ Bey tarafından tasarımı yapılan başka bir halı ise bugün Konya Etnografya Müzesi koleksiyonundadır. Etnografya Müzesinde bulunan halı kûfi yazı üslubuyla tasarlanmış olup halıda “El-Hükmü li’l-galip” yani “Hüküm ve hükümranlık galip olanındır/ Allah’ındır” yazılıdır. (Resim 188). 112 cm x 141 cm ölçülerinde bulunan yazılı duvar halısı Selçuklu Kûfi yazı özelliklerini taşımaktadır.

¹⁷⁴ Ziyad Ebüzziya, agm., s.376.

¹⁷⁵ Ayşe Fazlıoğlu, “Ebüzziya Tefvik ve Sultan II. Abdülhamid’e Sunduğu Halılar”, MS: Milli Saraylar Tarih, Kültür, Sanat, Mimarlık Dergisi, İstanbul 2006, Sayı:3, s.73.

Resim 187 Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'in II. Abdülhamid'e hediye olarak tasarlandığı halı.
(Dolmabahçe Sarayı)

Resim 188 Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'in Konya Etnografya Müzesi koleksiyonunda bulunan halı. (Ömer Faruk Şerifoğlu, Ebüzziyâ Ailesi)

Bu her iki halı da (Resim 187, 188) Selçuklu Kûfî yazı çeşidinin tüm özelliklerini taşımaktadır. Selçuklu kûfî yazısının en temel özelliklerinden biri olan zemininde helezonlar ve bu helezonlardan çıkan rûmî motifleridir. Yazı bu tezyinatın üzerinde bulunur. Her iki örnekte olduğu gibi dikey harfler geçmeler, geometrik şekiller ve rûmî motifleriyle halıda görülmektedir.

Resim 189 Ebüzziyâ Mehmet Tevfik Bey'in Özel Bir Koleksiyonda Bulunan Halı Tasarımı. (Ömer Faruk Şerifoğlu, Ebüzziyâ Ailesi))

Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'in tespit edebildiğimiz son halı tasarımı ise 113,5 x 158 cm ölçülerinde diğer bir yazılı duvar halı tasarımıdır. Halı günümüzde Fevvere Timurkan özel koleksiyonunda bulunmaktadır. Üzerine kûfi yazıyla Arapça olarak “El-Fevzü li'l-ilmi leys' el-Fevzü li'l-alemi” yani “Zafer ve kurtuluş ilim ile olur, sultanın şanı/emri ile olmaz.” ibaresi yazmaktadır. (Resim 189). Dikey harfler normal ölçüsünden daha fazla uzatılarak üst kısımda örgülerden oluşan geometrik desen meydana gelmiştir. Bu tasarımda yazı zemini boş bırakılmıştır ancak yazının örgülü kısmı çok yoğun yapıldığı için neredeyse yatay harflerin olduğu satır haricinde tasarım bölgesinin tamamı tezyin edilmiştir.

Halının tasarımının üst kısımda örgüler birbirine bağlanmıştır. Bu hat sanatında nadir olarak kullanılan Müselsel Yazı örneklerini andırmaktadır. Müselsel yazı; harfler birbirine bağlanarak her yazı çeşidiyle yapılabilen bir tasarım çeşididir. Kural olarak bazı harfler bir sonraki harfle birleşmez olsa bile, bu yazı çeşidinde hepsi birleşik yazılır¹⁷⁶.

Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'in, yazılı Selçuklu halılarında ve Selçuklu mimari eserlerinde bulunan kûfi yazıları çok iyi derecede tahlil yaptığı, yaptığı

¹⁷⁶ Sami Naddah, “Sanatta En Güzel Kıvam Ahsen-i Takvîm” Selçuk Üni. Sos. Bil. Ens., Yüksek Lisans Tezi, Konya 2013, s. 56.

tasarımlardan anlaşılmaktadır. İstanbul'da bulunduğu yıllar arasında gerek matbaasında yayımladığı kitaplar, gerekse mimarideki yazılarında açık bir şekilde Anadolu Selçuklu Kûfi yazısının etkisi görülmektedir. Bu anlamıyla Konya'da yaptığı halı tasarımları hat sanatı tarihi açısından önemlidir. .Bu yönüyle dönemi itibari ile çok nadir görülen dokuma tasarımlarına imzasını atmıştır. Ancak şunu da ilave etmek gerekir ki Selçuklu başkenti Konya'da bulunan mimari eserler ve ayrıca Selçuklu halıları, bu tasarımların oluşmasına zemin hazırlamış, ilham vermiştir. Zaten bir halı merkezi olan Konya'da halı üretimi açısından alt yapının bulunması, Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'in tasarımlarını dokumacılık alanında değerlendirmesine olanak sağlamış, ortaya çıkan eserler bugün dönemin kûfi yazı özellikleri hakkında bir yorum yapabilmemize katkıda bulunmuştur.

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. DEĞERLENDİRME

Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey XIX. yüzyılda sıklıkla görülen birçok Osmanlı münevveri gibi kendi kendini geliştirmiş, yaşamış olduğu döneme ve sonrasına damga vurmuş nevi şahsına münhasır bir şahsiyettir. Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey yukarıda belirttiğimiz gibi resim, çini, halı, logo tasarımı, kitap kapağı tasarımı ve hüsn-i hat gibi alanlarda eserler üretmiş, kültür sanat dünyamıza çok önemli katkıları sunmuştur. Matbaa-i Ebüzziyâ ile basım tarihimize yaptığı katkılar ve yenilikler sadece günümüzde değil, yaşadığı dönemde de takdirler ile karşılanmıştır.

Hakkında yazılmış tezler, kitaplar, makaleler ve birçok bildiri bulunan Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'in hattatlığıyla ilgili bilgiler çok kısıtlıdır. Kûfi yazıyı kimden öğrendiğine dair bir bilgiye rastlanmamıştır. Kûfi yazı çeşidi haricinde yazdığı başka bir yazıya tesadüf edilmemiştir.

Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'in hayatı ve hat eserlerine yönelik olarak hazırlanan bu tez çalışmasında üç temel sorunun cevabının bulunmasına gayret edilmiştir:

Birincisi: Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'in matbuat, mimari kitabeler ve halı tasarımlarındaki kûfi yazılarının hat sanatı tarihi açısından önemi ve estetik değerini belirlemek,

İkincisi: Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey yazılarının kûfi yazı çeşitleri ve dönemleri arasında hangi üslûba ait olduğu değerlendirmek,

Üçüncü ise: Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey ile birlikte XIX. Yüzyılda kûfi yazının tekrar doğuşunun sebeplerini tespit etmek idi.

Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'in matbaası olan Matbaa-i Ebüzziyâ klişelerinde kûfi yazı çeşidiyle tasarlanmış beş adet farklı klişe örneği tespit edilmiştir. (Tablo 2). Yine Matbaa-i Ebüzziyâ'da tabolunan Cümel-i müntehabe-i Kemal (1299), Zemzeme (1299), Engizisyon Tarihi (1299), Tabsıra-i Akif Paşa (1300), Zemzeme (1300), Rehnüma-yı Sefain (1300), Durub-ı emsal-i Osmaniye

(1302), Nakdül-keîâm fi akâidi'l-İslâm (1302), Numune-i Edebiyat-ı Osmaniye (1302), Mekteb-i Sultanî 1303 Sene-i Hicriyesi Tevzi-i Mükâfat Cedvelidir (1303), Durub-ı emsal-i Osmaniye ve Fransevîye (1305), Harita Tersimi Atlası (1311), Türkçe Şiirler (1316), Rehnüma İstanbul (1330), Mecmûa-i Ebüzziyâ (1880-1912) ve Rebi-i marifet, üçüncü sene (1300), Takvimü'l-edvâr (1300), Rebi-i marifet, dördüncü sene (1301), Rebi-i marifet, beşinci sene (1302), Rebi-i marifet, yedinci sene (1304), Rebi-i marifet, sekizinci sene (1305), Nevsâl-i marifet 1306 Sene-i Kameriyesine Müsadif (1306), Takvim-i Ebüzziya: 1310/11 (1310), Takvim-i Hadayık (1312), Takvim-i Ebüzziya: 1315/16 (1315), Takvim-i Ebüzziya: 1316-17 (1316), Takvimü'n-nisa-i Ebüzziya (1317), Takvim-i Nücumî (1322) yayınlarının ana başlıklarının kûfi yazıyla tasarlandığı tespit edilmiştir. (Tablo 3). Bu tasarımların Ebüzziyâ Mehmed Tefik Bey tarafından yapıldığı düşünülmektedir. Matbaa-i Ebüzziyâ'daki basımlar öncesinde herhangi bir mimari eserde yazısı bulunmamaktadır. Bu durum Kûfi yazılarının yayınlar vasıtasıyla II. Abdülhamid'in ilgisini çekmesiyle birlikte geniş kitlelere ulaşmış olduğunu düşündürmektedir.

Ebüzziyâ Mehmed Tefik Bey matbaasında yaptığı yayınlarla dikkat üzerine çektiği gibi yaklaşık üç yüz elli yıl Osmanlı mimarisinde kullanılmayan kûfi yazı çeşidiyle eserler vererek adından söz ettirmiştir. Mimari eserler arasındaki en önemli eseri II. Abdülhamid tarafından yaptırılan Yıldız Camii harim kısmında bulunan kuşak yazısı, kubbe kasnağı ve kubbe merkezinde bulunan kûfi yazılardır. Özellikle kuşak yazısı uzunluğuyla ve kesintisiz olarak tamamlanmasıyla dikkat çekmektedir. Osmanlı mimarisinde harim kısmında kûfi yazının kullanıldığı Gebze Çoban Mustafa Paşa Camii, Kadıköy Zühdü Paşa Camii ve Yıldız Camii nadir üç örnektir.

Yıldız Camiinde bulunan Ebüzziyâ Mehmed Tefik Bey'e ait kûfi yazılar kuşak yazısı, kubbe kasnağı kuşağı, kubbe merkezi ve kuşak yazısının üstünde bulunan motif kuşağının belirli aralıklarla bulunan aşere-i mübeşşere yazılarıdır.

Kuşak yazısı zemini mavi, harfler ve tezyinatı ise altın yıldız ile kalem işi tekniğiyle yazılmıştır. Kuşak yazısında ışığın vuruş açısına göre harflerin alt, sağ ve sol kısımlarına koyu mavi renk gibi gölge verilerek yazıya boyut kazandırılmıştır. Kuşak yazısının temel özelliği iki satır halinde tasarlanmış olmasıdır. Kûfi yazı

örneklerinde genellikle tek satır olarak yazıldığı düşünülürken; bu kuşak celi sülüs istif mantığıyla yapıldığını düşündürmektedir. Satırın başlangıcı veya ikinci satırdan dikeyler harfler kuşak yazısında bir yükseklik sınırı oluşturmuştur. Dikey harflerin olmadığı bölümlerde tezyini motifler yapılarak daha yoğun, sürekli ve uzun bir dikdörtgen oluşturulmuştur. (Tablo 6)

Kubbe merkezinde bulunan kitabe kuşak yazısında kullanılan renk ve yazı üslubu açısından benzer özellikler taşımaktadır. (Tablo 8). Kubbe kasnağı kuşağında bulunan kûfi yazı ise dikey harflerin bitiş noktasında geometrik şekiller oluşturduğu örgülü kûfi yazı örneğidir. (Tablo 9). Aşere-i mübeşşere yazıları birkaç harften oluşan isim tasarımları olduğu için genel anlamda dairevi istif anlayışına uygun yazılardır. (Tablo 7)

Gebze Çoban Mustafa Paşa camiinden yaklaşık üç yüz elli sonra yapılan Yıldız Camii, Osmanlı mimarisinde yoğun bir şekilde kullanılan kûfi yazı çeşidiyle hat sanatı açısından oldukça önemlidir. II. Abdülhamid dönemi hat sanatı açısından birçok kıymetli hattatın ve talebelerin yaşadığı bir dönemdir. Bu bir dönemde camiinin harim kısmında bulunan yazıların klasik anlamda yazı eğitimi almamış ve hattat olmayan bir kişi tarafından yazılmış olması manidardır. Son selatin camii olacak olan mezkûr camiinin harim kısmında kûfi yazının tercih edilmesinin nedeni tam olarak kaynaklarda geçmemektedir. Mecmua-i Ebüzziya Dergisinin 28 Mart 1912 tarihli sayısında bir hatırat olarak Ebüzziyâ Mehmed Tefvik Bey'in saraya çağırıldığını ve II. Abdülhamid için Kûfi yazı çeşidiyle kaşe yapılması istendiği aktarılıyor¹⁷⁷. Ve sonrasında üç çeşit numune yaptığını “resmettim” diyerek ifade ediyor. Bu tasarımlar ikisinin olabileceğini düşündüğümüz çalışmalar J.H. Löytved Bey için hazırlamış olduğu notlarda bulunan “Abdülhamid” tasarımlarıdır. (Tablo 1). Bu hatırat bize II. Abdülhamid'in yaptıracığı Camii'nde kullanılacak yazı çeşidinin ve sanatkârı hakkında bir fikir edinmiş olabileceğini akla getirmektedir.

Yıldız Camii'nden sonra Ebüzziyâ Mehmed Tefvik Bey'in adının geçtiği diğer bir mimari eser Kadıköy Kızıltoprak'ta bulunan Zühdü Paşa Camii'dir. Yapım

¹⁷⁷ Mecmua-i Ebüzziyâ, 31.sayı, S.1 1330 İstanbul

yılı Yıldız Camii'nin yapım yıllarına denk gelen caminin kuşak ve pendentiflerinde bulunan yazıların kûfi yazı çeşidiyle yazıldığı yukarıda bahsedilmiştir.

İki cami arasındaki benzerlik sadece kullanılan yazı çeşidiyle değil, yazılarının esere uygulaması açısından da yakın benzerlik göstermektedir. Yıldız Camii kuşak yazısında mavi zemin üzerine altın yıldız olarak sıva üzerine kalem işi yapılırken, Zühdü Paşa Camiinde ise mavi zemin üzerine sarı boya tercih edilmiş ve sıva üzerine kalem işi ile yapılmıştır. Zühdü Paşa Camiinde yıldız yerine sarı renk boya kullanılmasının sebebi altın yıldızın oluşturacağı maliyet veya Padişah camisine karşı gösterilen bir tevazu örneği olabilir.

Yıldız Camiinde kesintisiz bir kuşak yazısı bulunurken, Zühdü Paşa camiinde yazı sekiz paftaya ayrılarak yazılmıştır. Yıldız Camiinde hattat imzası olarak "Ebüzziyâ Tevfik" yazılmış, ancak Zühdü Paşa camiinde hattat imzası bulunmamaktadır.

Estetik açıdan Yıldız Camii'yle kıyaslandığı zaman harflerin tamamen farklı olduğu anlaşılmaktadır. Zühdü Paşa Camii'nin harim kısmında bulunan kûfi yazıların kendisi bir ressam olan Ermeni asıllı Krikor Köçeoğlu'na ait olduğu düşünülmektedir¹⁷⁸. Uğur Derman hocayla yaptığımız mülakat neticesinde hocamız Zühdü Paşa Camii Kûfi yazılarının Krikor Köçeoğlu'na ait olduğunu söylemiştir. Yukarıda bahsettiğimiz diğer bir kaynak ise J.H. Löytved tarafından Konia Inschriften der Seldschukischen Bauten isimli kitabının ek kısmında Kûfi yazının kısa tarihi bölümünde Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey Zühdü Paşa Camii yazılarını Krikor Köçeoğlu'nun yazdığını ifade etmiştir¹⁷⁹.

Dini mimari haricinde Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'in yazılarının bulunduğu diğer eserler Büyük Postane, Asar-ı Atika, Müze-i Hûmayun Karakolhânesi, Müze-i Abdülmecid Efendi Köşkü ve Hovagimyan Han cümle kapılarında bulunan kitabelerdir. (Tablo 10-11). Asar-ı Atika yazısı metal olarak

¹⁷⁸ Serkan Ataç, İstanbul Kadıköy İlçesinde Bulunan Tarihi Camilerde Yer Alan Hat Eserleri ve Hattatları, Sakarya Üni. Sos. Bil. Ens. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2019, s.41., İrvin Cemil Schick, Calligraphy and Architecture in the Muslim World, University of Edinburgh Press, Edinburgh 2013, s.136.

¹⁷⁹ J.H. Löytved, a.g.e. s.106.

yazılmış, Müze-i Hûmayun Karakolhânesi kitabesi taş malzemeye ve diğer kitabeler ise çini üzerine sır altı tekniğiyle yazılmıştır.

Bahsi geçen mimari eserlerin hiç birinde Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey imza atmamıştır. Yaptığımız araştırmalarda bu yapılarla ilgili belge niteliğinde bir kaynağa ulaşılmamıştır. Çini, taş ve metal malzeme kullanıldığı için hattatı hakkında kesin hüküm vermek çok zor görülmektedir. Bahsi geçen yapılardan Abdülmecid Efendi köşkü ve Müze-i Hûmayun Karakolhânesi hariç, merhum Ali Alparslan hocamız Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'e ait olduğunu söylemektedir¹⁸⁰. Hüsamettin Aksu ise Abdülmecid Efendi Köşkü yazısının Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'e ait olduğunu söylemektedir¹⁸¹. Müze-i Hûmayun Karakolhanesi'nin kitabesi hakkında herhangi bir kaynağa ulaşılmamıştır.

Beşiktaş İskele kitabesinin hiçbir kaynakta hattatı yazmamaktadır. Araştırmamıza dahil etme sebebimiz aynı dönemde yapılmış olmasıdır. Arşivlerden çıkacak yeni bilgilerle daha detaylı yorum mümkün olacaktır.

Matbuat tasarımları, mimari kitabelerine ilave olarak Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey Konya'da bulunduğu dönemlerde yazılı duvar halıları tasarlamıştır. (Tablo 12). Yazılı duvar halı tasarımlarının Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'in kûfi yazıyı nerelerden örnek aldığına dair önemli birer kanıt olduğunu düşünmekteyiz. Konya'da bulunduğu dönemde yaptığı halı tasarımları Anadolu Selçuklu mimari eserlerinde bulunan Kûfi yazı örneklerine benzerliğiyle dikkat çekmektedir. Matbaa-i Ebüzziyâ'da tabolunan yayınlar veya İstanbul'daki mimari eserlerde bulunan Kûfi yazılarını incelediğimizde, Konya'da tasarladığı halılardaki yazılar farklı üslûplarla tasarlanmış olduğu görülmektedir. Halı tasarımlarındaki kûfi yazılar Anadolu Selçuklu kûfileri üslûbunda olduğu, özellikle Alâeddin Cami ve Karatay Medrese kitabelerini incelediği ve halı tasarımlarında uyguladığı görülmektedir.

Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'in bir hocası olmadığı düşünüldüğünde kadim eserleri çok fazla tedkik ederek kendisine bir yol açtığı düşünülmektedir. İngiltere'de bulunduğu dönemde müzelerdeki eserleri incelediğini yine J.H. Löytved için

¹⁸⁰ Ali Alparaslan, a.g.e., s.20.

¹⁸¹ Hüsamettin Aksu, a.g.e., 67.

hazırladığı notlardan öğrenmekteyiz¹⁸². Basılı yayınlara kolaylıkla ulaşabildiğini düşündüğümüzde farklı coğrafyalardaki İslam eserlerini incelediği tabii olarak görülmektedir. Yine aynı notlarda Kûfî tarihi ve uslûplarına hakim olduğu görülmektedir. Konya’da bulunduğu dönemde Anadolu Selçuklu eserlerini incelediğini ve bu anlayışa uygun eserler verdiğini yukarıda ifade etmiştik.

Araştırmamızın başka bir sorusu ise XIX. Yüzyılda neden kûfî yazı tekrar rağbet gördüğü idi. Yaptığımız araştırma ve değerlendirmelerin sonucunda bu soruya net ve kesin bir cevabı vermek oldukça zordur.

Dönemin sanat anlayışlarından olan Neo-Gotik akımı Osmanlı coğrafyasını da yakın etkilemiştir. Neo-Gotik akımı batıda neşet ettiği zaman beraberinde Gotik yazınında yeni haliyle kullandığı görülmektedir.

Osmanlı münevverlerinin özellikle Ebüzziyâ Mehmet Tevfik Bey’in Gotik yazıya kendi kültüründe bulunduğu karşılığın Kûfî yazı olduğunu düşünebiliriz. Neo-Gotik akımın izlerinin görüldüğü Yıldız Camii’nde Kûfî yazının kullanılmasının bu anlayışla olduğunu düşünmekteyiz. Batı modernleşmesinin her alanda hissedildiği bu dönemde yapılan bu değişimlerin kadim kültürle bağlantısının kurulması istenmiş olabilir.

Kûfî yazının Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey tarafından tercih edilmesinin başka bir sebebinin ise içinde bulunduğu ideolojik muhit olduğu görülmektedir. Yeni Osmanlılar hareketinin içerisinde bulunan Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey, bu yeni hareketin en temel düsturu olan modernleşme düşüncesinde sanat ve özelde yazı açısından kûfî yazı olabileceğini düşünmüş olabilir.

---

¹⁸² H. Löytved, a.g.e. s.105.

6. SONUÇ

XIX. yüzyıl ve özellikle II. Abdülhamid dönemi kültür-sanat muhiti için önemli bir figür olan Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey, kûfi yazının tekrar doğuşuna yön vermiş, Matbaa-i Ebüzziyâ ile matbaa sektörüne estetik değer katmış ve siyasi alanda kendinden çokça bahsettirmiştir. Kûfi yazılarının yüksek bir teveccüh görek şehrin önemli anıtsal mimari eserlerinde kullanılmış olması, o dönem için, kûfi yazıya ilginin arttığını ve toplum tarafından beğeni gördüğünü göstermesi açısından önemlidir.

Bu tez çalışmasıyla ayrıca, kûfi yazıyı XIX. yüzyılda yeniden canlandırma girişiminde bulunan nevi şahsına münhasır bir şahsiyet olan Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey, kûfi yazıları ve sanatçı kişiliği ile bir bütün olarak ilk kez ele alınmıştır.

Ayrıca, yapılan uzun ve kapsamlı araştırma neticesinde tez çalışması ile varılan ilave neticeler maddeler halinde şu şekilde sıralanabilir:

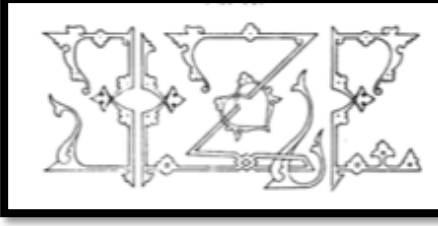

1. Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'in kûfi yazı haricinde farklı bir yazı meşk ettiğine dair herhangi bir belge olmadığı gibi farklı yazı çeşidiyle yazdığı bir eseri de yoktur. Eser verdiği kûfi yazı çeşidi yazılan değil çizilen bir kûfi türüdür ve kûfi yazıyı kendi kendine öğrendiği görülmektedir. Bu bağlamda Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey klasik anlamda bir hattat değildir.
2. Kûfi yazı çeşitlerinin neredeyse hepsine vakıf olduğunu bildiğimiz Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'in, "Meşrik" kûfisini benimsediği görülmektedir. Özellikle Yıldız Camii kuşak yazısında Gebze Çoban Mustafa Paşa Camii yazılarının etkileri görülmektedir.
3. Yıldız Camii harim kısmında bulunan yazılarında Kûfi yazı çeşidi ve Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'in tercih edilmesinin sebebi ise II. Abdülhamid'in kendi şahsi klişesini yaptıracak derecede kûfi yazıyı hususiyetle sevdiği, Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'i matbuat tasarımlarından tanıdığı için tercih edilmiş olabilir. Aynı zamanda Yıldız Camii Neo-gotik mimarinin izlerini taşıdığı için ve Osmanlı dünyasında Gotik yazıya karşılık gelen yazının kûfi yazı olabileceği düşünülmüş olabilir. Düşük bir ihtimal de

olsa batı literatürüne “panislâmizm” diye geçen ittihâd-ı İslâm kavramının karşılığı olarak, Kûfi yazının Arap toplumuyla bir ünsiyet kurulacağı fikri olmuş olabilir.

4. Döneminde gerek matbaasında ve gerekse mimari eserlerde kûfi yazıyı sıklıkla kullanan Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey’in Zühdü Paşa Camii’in harim kısmında bulunan kûfi yazıları yazmış olabileceği düşünülmüştür. Ancak araştırmamız ve incelemelerimiz neticesinde bu yazıların Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey’e ait olmadığı sonucuna ulaştık. Yıldız Camii yazılarıyla karşılaştırıldığında Zühdü Paşa Camii’nin yazılarının daha iptidai olduğu görülmektedir. Bu incelemeye ilave olarak kaynaklar ışığında bu yazıların Ressam Krikor Köçeoğlu’ya ait olduğu nettir.
5. Abdülmecid Efendi Köşkü ile ilgili yaptığımız inceleme neticesinde bu kitabenin Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey’e ait olmadığını düşünmekteyiz. Bunun sebebi ise özellikle başlangıçtaki “vav” (Resim 183) harfinin anatomik yapısı ve istifin genel dengesi açısından Kûfi yazıda mahir bir sanatkâr olan Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey’den daha dengeli bir istif yapmasının beklenmesidir.
6. Müze-i Hûmayun Karakolhânesi ile Asar-i Atika kitabelerinin yazı özelliği açısından benzer özellikler taşımaktadır. Müzenin güvenliği sebebiyle inşa edildiği düşünülen bu karakolun kitabesinin aynı hattat tarafından yazılmış olması muhtemeldir. Asara-i Atika yazısının Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey’e ait olduğunu bildiğimiz üzere mezkûr karakolun kitabesi Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey’e ait olabilir. İlaveten herhangi bir kaynakta Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey’e ait olabileceğine dair bir belge bulunmamaktadır.
7. Halı tasarımlarından üç adetine ulaşılan Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey’in bu tasarımları yaptığı sırada Konya’da bulunduğu bilinmektedir. Konya Alaeddin Camii ve Karatay Medresesi kûfi yazılarının estetik tüm unsurları bu halı tasarımlarında görülmektedir. Ayrıca Selçuklu halılarında görülen kûfi kompozisyon özelliklerinden etkilenmiş olabileceği düşünülmektedir.

8. Ebüzziyâ Mehmed Tevfik'in Mimari, Matbuat ve Halı tasarımlarında kullandığı kûfi yazılarında genel bir üslûp birliği yoktur.

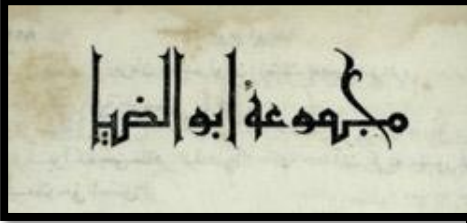

Sonuç olarak yaklaşık üç asır sonra tekrar mimari eserlerde kûfi yazının kullanmaya başlanması dönemin sanat anlayışını göstermesi açısından çok önemlidir. Ebüzziyâ Mehmed Tevfik Bey'in ifadesiyle "Kûfi Yazının Yeniden Doğuşu" olan bu dönemde hiç kuşkusuz II. Abdülhamid'in destekleri yadsınamaz bir gerçektir.

Monogram Tasarımları		
		
Abdülhamid	Abdülhamid	İzzet
		
Şerif	Mehmed Tevfik	Krikor
		
Mimar Kemal	Velid	Velid

Tablo 1

Matbaa-i Ebüzziyâ Kûfi Klişeleri	
	
1882-1883 Yıllarında Kullanılan Klişe	1882 Yıllarında Kullanılan Klişe
	
1890-1892 Yıllarında Kullanılan Klişe	1886-1888 Yıllarında Kullanılan Klişe
	
1899 Yıllarında Kullanılan Klişe	

Tablo 2

Matbuat Kapak Tasarımları	
Dergiler	
	
Mecmûa-i Ebüzziyâ 1298-1313	Mecmûa-i Ebüzziyâ 1313-1314
	
Mecmûa-i Ebüzziyâ 1315-1329	

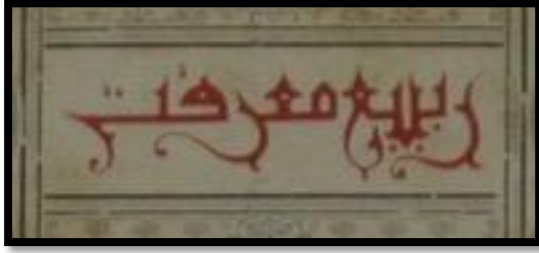
Tablo 3

Kitap Kapakları	
	
Cümel-i müntehabe-i Kemal 1299	Engizisyon Tarihi 1299
	
Rehnüma-yı Sefain	Zemzeme 1299

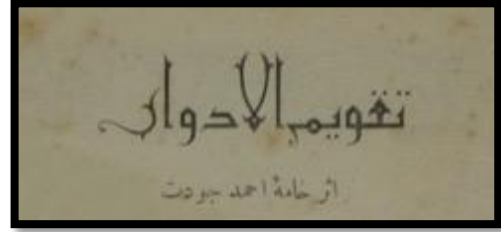
Kitap Kapakları	
 <p>Tabsıra-i Akif Paşa 1300</p>	 <p>Harita Tersimi Atlası 1311</p>
 <p>Türkçe Şiirler 1316</p>	 <p>Mekteb-i Sultanî 1303 sene-i Hicriyesi Tevzi-i Mükâfat Cedvelidir</p>
 <p>Hat ve Hattatan 1305 ve Nakdü'l-keâm fi akâidi'l-İslâm 1302 (İç Kısım)</p>	 <p><i>Nümune-i Edebiyat-ı Osmaniyye</i></p>
 <p>Durub-ı Emsal-i Osmaniye 1302</p>	 <p>Rehuma İstanbul 1330</p>

Tablo 4

Takvimler

Rebi-i marifet, üçüncü sene 1300

Takvimü'l-edvâr 1300 İç Kapak

Rebi-i marifet, dördüncü sene 1301

Rebi-i marifet, beşinci sene 1302

Rebi-i marifet, yedinci sene 1304

Rebi-i marifet, sekizinci sene 1305

Rebi-i marifet, sekizinci sene 1305

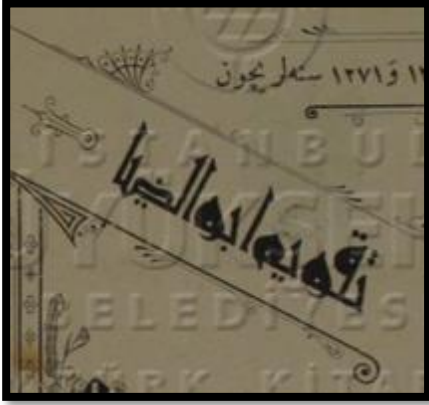
Nevsâl-i marifet İç Kapak 1306

Nevsâl-i marifet 1306

Takvim-i Ebüzziya 1301-1311

Takvim-i Ebüzziya 1301-1311

Takvim-i Ebüzziya 1316-17 (Ebüzziya Müsenna)

Takvim-i Ebüzziya 1316-17

Takvimü'n-nisa-i Ebüzziyal 1317

Tablo 5

Yıldız Camii Kuşak Yazısı Detayları	
	
Kuşak Yazısının başlangıcı, Besmele-i Şerif	
 <p data-bbox="373 981 651 1016">Yazıdaki Tezyinattan</p>	 <p data-bbox="815 981 1342 1016">Ebüzziyâ Mehmed Tefik Bey'in İmzası</p>
 <p data-bbox="379 1305 644 1341">Lale ve Rûmi motifi</p>	 <p data-bbox="938 1305 1219 1341">Yazıdaki Tezyinattan</p>
 <p data-bbox="523 1659 1107 1695">Yazıdaki boşlukların tezyinatla doldurulması</p>	
 <p data-bbox="523 1935 1107 1971">Yazıdaki boşlukların tezyinatla doldurulması</p>	

Tablo 6

Aşere-i Mübeşşere Yazıları		
		
Ebubekir	Ömer	Osman
		
Ali	Talha	Abdurrahman
		
Sa'id	Ebu Ubeyde	Sad
		
Zeyd		

Tablo 7

Yıldız Cami Kubbe Yazısı

Kubbe Kuşağı

Tablo 8

Kubbe Kasnağındaki Yazılar

ala nimetü'l islam

elhamdulillah

Tablo 9

Kamu Mimarisinde Bulunan Kitabeleri

Posta ve Telgraf Nezareti (Büyük Postane Sirkeci)

Asar-i Atika (İstanbul Arkeoloji Müzesi)

Müze-i Hûmayun Karakolhânesi

Tablo 10

Sivil Mimaride Bulunan Kitabeleri

Abdülmecid Efendi Köşkü

Avagimyan Han

S. Avagimyan Han

Tablo 11

Halı Tasarımlarındaki Kûfi Yazıları

II. Abdülhamid'e hediye edilen halı

Fevvare Timurkan Özel Koleksiyonunda bulunan halı

Konya Etnografya Müzesinde bulunan halı

Tablo 12

Matbaa-i Ebüzziyâ Klîşe ve Kûfî Yazı Dağılımı

SN	Kitap İsimleri	Tarih						Kûfî Kapak
1	Salname-i kamerî	1297						
2	Cümel-i müntehabe-i Kemal	1299	X					X
3	Zemzeme, birinci kısım	1299						X
4	Engizisyon tarihi	1299						X
5	Hukuk-ı düvel	1299	X					
6	İbn-i Sina	1299	X					
7	Diyojen	1299	X					
8	Kebair-i seb'a, Şikemperverî (Oburluk)	1299	X	X				
9	Napolyon	1299	X					
10	Gutenberg ve ihtira-i fenn-i tab'	1299	X					
11	Kanun-ı aşk	1299	X					
12	Galile	1299	X					
13	Benjamin Franklin	1299						
14	Buffon	1299	X					
15	Tabsıra-i Akif Paşa	1300	X	X				X
16	Zemzeme	1300		X				X
17	Rehnüma-yı sefain	1300		X				X
18	Tahrir-i harabat	1300	X					
19	Ezop	1300	X					
20	Hasan bin Sabbah	1300		X				
21	Yahya bin Halid bin Bermek	1300		X				
22	Harun er-Reşid	1300		X				
23	Arakel Kitabhanesi esamî-i kütübü	1301		X				
24	Mekteb-i Sultanî tevzi-i mükâfat cedvelidir	1301		X				

SN	Kitap İsimleri	Tarih						Küfî Kapak
25	Talim hakkında tasavvurat-ı mütenevvia	1301		X				
26	Galatat	1301		X				
27	Şerare	1301		X				
28	Laklakıyat-ı edebiye	1301		X				
29	Muharrerat-ı hususiye-i Akif Paşa	1301		X				
30	Nahv-i Türkî	1301			X			
31	Millet-i müsellaha: asrımızın usul ve ahval-i askeriyesi	1301		X				
32	Venedik taciri	1301						
33	el-Vazifetü'ş-Şâzeliyye	1301		X				
34	Durub-ı emsal-i Osmaniye	1302		X				X
35	Nakdül-keâm fi akâidi'l-İslâm	1302		X				X
36	Mebaliğü'l-hikem	1302		X				
37	Hazine-i letaif	1302			X			
38	Avrupa medeniyetine bir nazar-ı muvâzene	1302	x					
39	Terceme-i hal-i Emir Nevruz Bey	1302						
40	Şehrayin ve sihr-i beyan	1302		X				
41	Hakayık-i Kur'aniyeden bir nebze	1302						
42	Tashihül-galatât ve'l-muharrefat fi'l-esma ve'l-lugat	1302		X				
43	Numune-i Edebiyat-ı Osmaniye	1302			X			X

SN	Kitap İsimleri	Tarih						Kûfî Kapak
44	Mekteb-i Sultanî 1303 sene-i Hicriyesi tevzi-i mükâfat cedvelidir	1303			X			X
45	Bahar-ı dâniş	1303			X			
46	Klad Gö yani, obur Klad	1303			X			
47	Elhan	1303		X				
48	Bir çiçek demeti	1303		X				
49	Maşuka yahud, muhafaza-i aşk	1303		X				
50	Mektublarım	1303		X				
51	Cidal-i Sadi ba- müddei	1303			X			
52	Sefaretnâme-i Ahmed Resmî	1303			X			
53	Divan-ı Şinasi	1303			X			
54	Tahrib-i harabat	1303			X			
55	Cizvit Cemiyeti'nin talimat-ı hafiyesi	1303			X			
56	Prusya Kırallı Büyük Friedrich'in emsal-i hikemiyesi	1303			X			
57	Hall-i mesele-i tufan	1303			X			
58	Jeneviv: bir hizmetçi kızın sergüzeşti	1303		X				
59	Katil Bernar	1303						
60	Katil Bernar	1303		X				
61	Mebahis-i muhtasara-i fenniye	1303			X			
62	Sefaretnâme-i Ahmed Azmi	1303			X			
63	Jan Jak Ruso	1303			X			
64	Takib	1303						
65	Koçi Bey risalesi	1303			X			

SN	Kitap İsimleri	Tarih						Kûfî Kapak
66	Müntahab-ı leta'if-i Nizamüddin Mevlana Ubeyd-i Zakani	1303						
67	Ah u enin	1304			X			
68	Mektebe müteallik letâif	1304			X			
69	Ahd-i şehriyari	1304			X			
70	Hulasatü'l-ihlas	1304			X			
71	Mütercem	1304			X			
72	Sanihatü'l-Acem	1304			X			
73	Sehv-i mudhik	1304			X			
74	Fransa sefaretnamesi 1304	1304			X			
75	Eski Romalılar	1304			X			
76	Fransa sefaretnamesi	1304			X			
77	Eski Romalılar	1304			X			
78	Kemal Bey'in İrfan Paşa'ya mektubu	1304			X			
79	Kudemâ-i mülûk-i Mısriye tarihi	1304			X			
80	Terci-i bend-i Ruhi ile Sami'nin ve Ziya Paşa'nın nazireleri	1304			X			
81	Medresetü'l-Arab	1304						
82	Usul-i muhakeme-i hukukiye kanun-ı muvakkati şerhi	1304			X			
83	Bir çiçek demeti	1304			X			
84	Hüsn ü aşk	1304			X			
85	Jezvit tarihi	1304			X			

SN	Kitap İsimleri	Tarih						Kûfi Kapak
86	Teşekkül-i cihan hakkında fikr-i icmâlî	1304			X			
87	Dayı ile yeğen	1304			X			
88	Ezhar-i tarihiye	1304			X			
89	Devr-i İstilâ	1304			X			
90	Ziya ve hararet	1304			X			
91	Tahrib-i harabat	1304				X		
92	Coğrafya-yı mufassal-ı Memalik-i Devlet-i Osmaniye	1304			X			
93	İtlakü'l-efkâr fi akdi'l-ebkâr	1304			X			
94	Tartuffe yahud, riyanın encamı [manzum tiyatro, 5 perde]	1304				X		
95	Viyana sefaretnamesi	1304			X			
96	Terakkiyat-ı ilmiye ve medeniye	1304			X			
97	Tarih-i muhtasar-ı beşer	1304			X			
98	Köpekler	1304			X			
99	İsbat-ı vacib	1304			X			
100	Meşhur kumandanların tercüme-i ahvali	1304			X			
101	Durub-ı emsal-i Osmaniye ve Fransevîye	1305			X			X
102	Mektubat	1305			X			
103	Sefine-i belagat	1305			X			
104	Üç mektub	1305			X			
105	Mukaddime-i Celâl	1305			X			
106	Küçük telhis-i tarih-i Osmanî	1305			X			
107	Nikola Shamfor	1305						
108	Millet-i müsellaha	1305			X			

SN	Kitap İsimleri	Tarih						Kûfî Kapak
109	Osmanlı tarihi	1305			X			
110	113 numaralı cüzdan	1305			X			
111	İştîyak	1305			X			
112	Kudemâdan bir kaç şair	1305			X			
113	Millet-i İsrailiye	1305			X			
114	Barika-i zafer	1305			X			
115	Sürurî-i müverrih	1305			X			
116	Hat ve hattatan	1305			X			
117	Tercüme-i hikmeti'l-beyan fi sureti'r-Rahman	1305			X			
118	Hulasatü'l-itibar	1305				X		
119	Tabsıra-i Akif Paşa	1305				X		
120	Reşid Paşa merhumun bazı âsâr-ı siyasiyesi	1305						
121	Sünühat, Terci-i bend	1306				X		
122	Kamere matûf istidlâlât-ı havaiye	1306			X			
123	Bir küçük sehiv	1306			X			
124	Paris sefaretnamesi	1306			X			
125	Elsine-i garbiye edebiyat ve üdebası	1306			X			
126	Yozgat seyahatnamesi	1306			X			
127	Mizanü'l-hak fi ihtiyari'l-ehâk	1306			X			
128	Maşrık-i kavaid-i Farisî	1306			X			
129	Lügat-i ebüzziya 1 cild	1307				X		
130	Emsal-i Ali	1307				X		
131	Cümel-i hikemiye-i Telemak	1307				X		
132	Diyojen	1307						
133	Hayriye-i Nabi	1307				X		

SN	Kitap İsimleri	Tarih						Kûfi Kapak
134	Kırım ve Kafkas tarihçesi	1307				X		
135	Sefirler ve şehbenderler	1307				X		
136	Ezop	1307				X		
137	Sene-i maliye hakkında mütalaat	1308				X		
138	Fazilet ve asalet	1308				X		
139	Küçük şeyler	1308				X		
140	Diyana	1308				X		
141	Diplomasi usul-i kitabeti	1308				X		
142	İcaz-ı Kur'an	1308		X				
143	Meyl-i dil	1308				X		
144	Benjamin Franklin	1308						
145	Meçhul bir gemi	1308					X	
146	Levamiu'n-nûr	1308				X		
147	Muhadarat fatma aliye	1309				X		
148	Ziraatde teceddüd	1309				X		
149	Mukaddime-i Celâl	1309				X		
150	Tazarruat-ı Sinan Paşa	1309				X		
151	Jaonya seyahatnamesi	1309				X		
152	Tuvalet ve letafet-i aza	1309				X		
153	Musavver tarih-i tabî	1310				X		
154	Kavaid-i selase, cüz-i evvel: düstûr-ı tahrir	1310				X		
155	Divan-ı Şinasi, müntehab-ı eşarım	1310					X	
156	Sitler	1310				X		
157	Talim-i musiki yahud, musiki ıstılahatı	1310				X		
158	Harita tersimi atlası	1311				X		X

SN	Kitap İsimleri	Tarih						Kûfi Kapak
159	Pol ve Virjini	1311				X		
160	Talihsiz	1311				X		
161	Kanije	1311					X	
162	Lahey Konferansı yahud, taknin-i hukuk-ı düvel	1311				X		
163	Tarih-i hukukdan bir sahife	1311				X		
164	Müntehabat-ı Tasvir-i Efkar: edebiyat	1311				X		
165	Nefi	1311						
166	Müntehabat-ı Tasvir-i Efkar, üçüncü kısım: edebiyat	1311				X		
167	Zafername-i Sabit	1311				X		
168	Cümel-i müntehabe-i Kemal	1311				X		
169	Cizvit Cemiyeti'nin talimat-ı hafiyesi	1311				X		
170	Mukaddime-i harabat	1311				X		
171	Müntehabat-ı Tasvir-i Efkar: makalat-ı mütenevvia	1311				X		
172	Fezail-i ahlâkiye ve kemâlât-ı ilmiye	1311				X		
173	Nâkil	1311				X		
174	Elvah-ı şairane: manzum ve mensur	1312				X		
175	Mahkeme-i temyiz	1312				X		
176	Müdayenat	1312				X		
177	Takib	1312						
178	Muhtasar kavaid-i ilm-i hesab	1313				X		
179	Köy muaşakaları	1313				X		

SN	Kitap İsimleri	Tarih						Kûfi Kapak
180	Bir çocuğun sergüzeşti	1313						
181	Metalib-i âliye	1314				X		
182	Galatat-ı tercüme,	1315				X		
183	Türkçe şiirler	1316					X	X
184	Kavaid-i ibtidaiye-i kitabet	1316				X		
185	Telhis-i ilm-i meadin	1316				X		
186	Yadigar-ı seyahat	1316				X		
187	İlim ve İslâm	1316				X		
188	Afrika-yı cenubî muharebesi: kısm-ı evvel	1317					X	
189	mütalaat	1325					X	
190	Yeni kıraat	1326					X	
191	Mütegalibe ve tahrib-i insaniyet	1326					X	
192	Tarih-i kırk vezir	1326						
193	Vay kız bekçiyi seviyor	1326						
194	Yemen'e isticlab-ı nazar-ı dikkat	1327					X	
195	İttihad-ı İslâm ve Avrupa	1327					X	
196	Darüşşafaka	1327					X	
197	Ebeya Şekib	1327			X			
198	İslâmda hilâfet	1327					X	
199	Kamil Paşa'nın Âyan Reisi Said Paşa'ya cevapları	1327					X	
200	Avrupa hatıratım	1327					X	
201	Kamil Paşa'nın Âyan Reisi Said Paşa'ya cevapları	1327					X	
202	Edebü'd-din ve'd-dünya tercümesi	1327						
203	Kalem damlaları	1327					X	
204	Müslümanlık	1328					X	

SN	Kitap İsimleri	Tarih						Kûfi Kapak
205	Süleyman Paşa muhakemesi: 1293 Osmanlı - Rus muharebesinden	1328					X	
206	Sanayi ve ticaret ve ziraatin lüzum-ı teşviki	1328					X	
207	Arnavutça Mevlid-i Nebevî	1328						
208	Suâl ve cevablı tefeülname yahud, Kolay remiller	1328						
209	Hatırat-ı sadr-ı esbak Kamil Paşa	1329					X	
210	Osmanlı parlamentosu beynelmilel sulh heyeti	1329					X	
211	Otuz ders yahud, yeni sarf-ı Arabî, ikinci kısım	1329						
212	Metod Berliç'den tedris-i lisan-i Türkî, kısım-ı ibtidai	1329			X			
213	Rehnüma İstanbul	1330						X
214	Tashihü'l-galatât ve'l-muharrefat fi'l-esma ve'l-lugat	1908		X				
215	Sadullah Paşa yahud, mezardan nida	1909					X	
216	Ne edat-ı nefyi hakkında tettebbuat	1909					X	
217	Evlad-ı Vatana	1909					X	

Tablo 13

Takvimler								
SN	Takvim İsimleri	Tarih						Kûfi Kapak
1	Rebi-i marifet, üçüncü sene	1300	X					X
2	Takvimü'l-edvâr	1300	X					X
3	Rebi-i marifet, dördüncü sene	1301		X				X
4	Rebi-i marifet, beşinci sene	1302		X				X
5	Rebi-i marifet, yedinci sene	1304			X			X
6	Rebi-i marifet, sekizinci sene	1305			X			X
7	Nevsâl-i marifet 1306 Sene-i kameriyesine müsadif	1306						X
8	Takvim-i Ebüzziya: 1310-11	1310				X		X
SN	Takvim İsimleri	Tarih						Kûfi Kapak
9	Takvim-i Ebüzziya 1310-11	1310						
10	Takvim-i hadayık	1312				X		
11	Takvim-i Ebüzziya. 1315-16	1315				X		X
12	Takvim-i Ebüzziya: 1316-17	1316					X	X
13	Takvimü'n-nisa-i Ebüzziya	1317					X	X
14	Takvim-i nücümî: 1322 Sene-i Mevlid-i Şemsi 1309 Sene-i Kameri-i Hicri	1322				X		X

Tablo 14

KAYNAKÇA

- ALPARSLAN**, Ali; **Osmanlı Hat Sanatı Tarihi**, YKY Yayınları, İstanbul, 2007.
- ALKAN**, Murat; **Bursa Yeşil Camii Süsleme Programı**, Marmara Üni. Türkiyat Araş. Ens. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2013.
- AKSU**, Hüsamettin; **İstanbul Yapılarındaki Bazı Dekoratif Kûfî Hatlar**, Eray Tanıtım, İstanbul, 2001.
- AKTAN**, Latife; **1850-1950 Yılları Arasında İstanbul Yapılarında Kullanılmış Olan Türk Çinilerinin Renk ve Kompozisyon Açısından İncelenmesi**, Mimar Sinan Üni. Sos. Bil. Ens., Sanatta Yeterlilik Tezi, İstanbul, 1994.
- AK**, Sıddıka Berat; **Anadolu Selçuklu Dönemi Çini Mihraplarında Kûfî Yazı**, N.E.Ü. Sos. Bil. Ens. Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2019.
- AKGÜN**, Adnan; “Ebüzziya Tevfik'in Mekteb-i Sanayi Müdürlüğünden Uzaklaştırılması Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, **İstanbul Üni. Edeb. Fak. Türk Dili ve Edebiyat Dergisi**, S.30, İstanbul 2012, ss.7-27.
- AKPOLAT**, Mustafa Servet; **Fransız Kökenli Levanten Mimar Alexandre Vallauray**, Hacettepe Üni. Sos. Bil. Ens., Doktora Tezi, Ankara, 1991.
- AKYILDIZ**, Ali; “Şirket-i Hayriyye” **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.39, İstanbul 2010, ss.201-203.
- AKÇIL**, Nesrin Çiçek, Cebe Özer, “Murâdiye Külliyesi” **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.31, Ankara 2020, ss.199-201.
- AKÇIL**, Nesrin Çiçek; “Üç Şerefeli Cami ve Külliyesi”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.42, İstanbul 2012, ss.277-280.
- ARLI**, Hakan; **Kütahyalı Mehmed Emin Usta ve Eserlerinin Üslubu**, İstanbul Üni. Sos. Bil. Ens., Yüksek Lisans, İstanbul, 1989.
- ASLANAPA**, Oktay; **Osmanlı Devri Mimarisi, İnkılâp Kitabevi**, İstanbul, 2004.
- ATAÇ**, Serkan; **İstanbul Kadıköy İlçesinde Bulunan Tarihi Camilerde Yer Alan Hat Eserleri ve Hattatları**, Sakarya Üni. Sos. Bil. Ens. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2019.
- AYVERDİ**, Ekrem Hakkı; **Fâtiḥ Devri Hattatları ve Hat Sanatı**, İstanbul Fethi Derneği Yayınları, İstanbul, 1953.
- ATÇEKEN**, İsmail Hakkı, **Endülüs'ün Fethi ve Mûsâ b. Nusayr** Anka Basım, Ankara, 2002.
- BAYRUTLUOĞLU**, Zafer; **Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yapı Sanatçıları**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 1993.
- BAYRAM**, Tuba; **Gebze Çoban Mustafa Paşa Camii Ve Külliyesi**, Marmara Üni. Sos. Ens. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2011.
- BAYSAL**, Ali Fuat; **Edirne Osmanlı Erken Dönem Camileri Kalem İşi Örnekleri Ve Analizleri**, N.E.Ü. Sos. Bil. Ens. Doktora Tezi, Konya, 2013.
- BAYSAL**, Ali Fuat; “Üç Şerefeli Camii Avlu Revaklarında Bulunan XV. Yüzyıl Kalem İşi Uygulamalı Hat Örnekleri” **İstem Dergisi**, S.23, Konya, 2014, ss.61-124.
- ÖZLÜ**, Nilay; “II. Abdülhamid Döneminde Topkapı Sarayı Karakolhaneleri: Bilinenler ve Bilinmeyenler” **Toplumsal Tarih**, S.322, İstanbul, 2020, ss.52-60.
- BEYDİLLİ**, Kemal, “Matbaa”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.28, Ankara, 2003, ss.105-110.
- BOYACIOĞLU**, Fuat; **Fransız Roland Destanı'nda Endülüs Müslümanları**, Hikmetevi yayınlar, İstanbul, 2015.
- CAN**, Selman, “Yıldız Camii”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.43, İstanbul, 2013, ss.

540-541.

ÇELİK, Zeynep; **Asar-ı Atika Osmanlı İmparatorluğu'nda Arkeoloji Siyaseti**, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2016.

ÇELİK, Zeynep; **19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019.

ÇİÇEK, Yasemin; **Ziya Paşa Endülüs Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.

ÇİFTÇİ, Mehmet; **Muharrir Mecmuası (1876-1879)**, Gaziantep Üniversitesi, Sos. Ens. Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep, 2018.

DEMİRİZ, Yıldız; **Osmanlı Mimarisi'nde Süsleme**, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1979.

DERMAN, Uğur; "Sultan II. Abdülhamid Devrinde Hat ve Tezyînî San'atlarımız", **Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri**, İstanbul Üni. Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 1994, İstanbul, ss.85-92.

DİZDAROĞLU, Didem; **Boğaziçi İskele Meydanları-Anadolu Kavağı ve Rumeli Kavağı Meydanlarının Rekreatif Potansiyellerinin Değerlendirilmesi**, İstanbul Teknik Üni. Fen Bil. Ens., Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2005.

DUYMAZ, Ahmet Şevki; **II. Abdülhamid Dönemi İmar Faaliyetleri**, Süleyman Demirel Üni. Sos. Bil. Ens. Doktora Tezi, Isparta, 2003.

EBÜZZİYA, Mehmed Tefik, Yeni Osmanlılar Tarihi,Kapı Yayınları,İstanbul, 2019.

EBÜZZİYA, Ziyad; "Ebüzziyâ Mehmed Tefik", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.10, İstanbul 1994, ss.374-378.

ELDEM, Edhem, "Writing Less, Saying More: Calligraphy and Modernisation in the Last Ottoman Century", **Calligraphy and Architecture in the Muslim World**, Ed. Mohammad Gharipour, Irvin Cemil Schick, Edinburgh University Yayınları, Edinburgh, 2013, ss.465-483.

ERDEMİR, Yaşar; **Karatay Tarih-Kültür-Sanat II**, Karatay Belediyesi Kültür Yayınları, Konya, 2012.

ERYILMAZ, Halil İbrahim; **II. Abdülhamid Dönemi Camileri**, Dokuz Eylül Üni. Sos. Bil. Ens. Doktora Tezi, İzmir, 2018.

EYİCE, Semavi; "Alâeddin Camii", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.2, İstanbul, 1989, ss.324-327.

EYİCE, Semavi, "Fâtih Camii ve Külliyesi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.12, İstanbul 1995, ss.244-249.

EYİCE, Semavi; "Anadolu Selçuklu Sanatı Çalışmalarının Başlangıcında İki Yabancı", **Türkiyat Mecmuası**, Cilt 17, İstanbul 1972, ss. 133-148.

FAZLIOĞLU, Ayşe; "Ebüzziya Tefik ve Sultan II. Abdülhamid'e Sunduğu Halılar", **MS: Milli Saraylar Tarih, Kültür, Sanat, Mimarlık Dergisi**, İstanbul, 2006, Sayı:3, ss.57-76.

GEDİK, Ahmet; **Hat Sanatı Bakımından Kudüs ve Çevresindeki Eyyûbî Kitâbeleri**, N.E.Ü. Sos. Bil. Ens. Doktora Tezi, Konya, 2013.

GEDİK, Ahmet, Jerrilynn Dodds, "Endülüs Sanatları", **İstem Dergisi**, S.14, Konya 2009, ss.449-470.

GEDİK, Ahmet; "Karatay Medresesi Taçkapısı'ndaki Celî Yazıların Hat San'atı Bakımından Değerlendirilmesi", **İstem Dergisi**, S.3, Konya 2004, ss.165-189.

GEVHEROĞLU, Emine Pınar; **Sultan II. Abdülhamid Döneminde Matbaa-i Ebuzziya**, İstanbul Üniversitesi, Sos. Ens. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2017.

- GÜMÜŞ**, Müjde Dila; **II. Meşrutiyet'te Saray İçin Çalışmak: Vedat (Tek) Bey'in Sermimarlık Dönemi**, İstanbul Üni. Sos. Bil. Ens. Doktora Tezi, İstanbul, 2018.
- GÜMÜŞSOY**, Emine, "Ebuzziya Tevfik Ve Sirac Gazetesi", **Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu**, C.1, Elazığ, 2018, ss. 479-501.
- GÜR**, Âlim; **Ebuzziya Tevfik'in Hayatı, Dil, Edebiyat, Basın, Yayın ve Matbaacılığa Katkıları**, Doktora Tezi, A.Ü. Sos. Bil. Ens., Ankara, 1990.
- GÜR**, Âlim; **Ebuzziya Tevfik Hayatı; Dil, Edebiyat, Basın, Yayın ve Matbaacılığa Katkıları**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998.
- GÜRDOĞAN**, Ersin; **Hicaz'dan Endülüs'e**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1993.
- HABİB** Efendi, **Hat ve Hattan**, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul, 1305.
- IRWIN**, Robert; **Elhamra**, YKY Yayınları, YKY Yayınları, İstanbul, 2007.
- İHSANOĞLU**, Ekmeleddin; "Cem'iyyet-i İlmiyye-i Osmâniyye", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.7, İstanbul 1993, ss.333-334.
- İNAL**, İbnülemin Mahmud Kemal, **Son Hattatlar**, İstanbul Maarif Basımevi, İstanbul, 1955.
- İRTEŞ**, M. Semih; "Bursa Çelebi Mehmed (Yeşil) Camii Kalemişleri" **Lale Dergisi**, C.2, İstanbul, 2021, ss. 72-83.
- KAĞNICI**, Nihat; "Konya Alâeddin Camii Mihrap Yüzeyindeki Selçuklu Sülüsü Yazıların Hat Sanatı Açısından Değerlendirmesi" **Konya Sanat Dergisi**, S.3, Konya, 2020, ss. 79-94.
- KAHRAMAN**, Alim; "Mecmûa-i Ebuzziyâ", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.28, Ankara 2003, ss. 268-269.
- KARA**, Kasım; "**Bursa Selâtin Camii Mihraplarında Yazı Kullanımı**" N.E.Ü. Sos. Ens. Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2017.
- KARAKAYA**, Ebru; "Zühdü Paşa Camii ve Mektebi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.44, İstanbul 2013, ss.539-540.
- KARPUZ**, Haşim; **Anadolu Selçuklu Mimarisi**, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya, 2004.
- KAYA**, Canan; **Birinci Meşrutiyet Dönemi'nde Yayımlanan Kevkebü'l-İlm, Berk, Sebat Ve Sirac Mecmuaları Üzerine Bir İnceleme Ve Seçilmiş Metinler**, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sos. Bil. Ens. Yüksek Lisan Tezi, Sivas, 2018.
- KIZILASLAN**, Mert; **Süleyman Nazif'in Bütün Eserleri**, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araş. Ens. Yüksek Lisan Tezi, İstanbul, 2018.
- KORAY**, Enver; "Yeni Osmanlılar", **Belleten**, S.186, Ankara, 1983, ss.563-582.
- KUNTAY**, Midhat Cemal, Ebuzziya Tevfik ve Oğlu Velid Ebuzziya, **Son Posta Gazetesi**, s.5, 18 Ocak 1945.
- KUT**, Turgut; "Ebuzziyâ Matbaası", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.28, Ankara 2003, ss.114-115.
- KUTLU**, Şemsettin; **Ebuzziya Tevfik Yeni Osmanlılar Tarihi**, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1973.
- MARDİN**, Şerif; **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.
- MAYER**, Leo Aryeh, "Saracenic Arms and Armor", **Ars Islamica**, S.10, Michigan 1943, ss.1-12.
- Mecmua-i Ebuzziyâ**, 31.sayı, S.1 1330 İstanbul.
- NADDAH**, Sami; **Sanatta En Güzel Kıvam Ahsen-i Takvîm**, Selçuk Üni. Sos. Bil.

- Ens., Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2013.
- NADDAH**, Sami; “İbn Mukle”, **İslam Medeniyetinde Bilim Öncüleri Sanat-Mimari**, Ed. Hatice Uluişik, Mana Yayınları, İstanbul, 2021, ss. 17-19.
- ORALOĞLU**, Ali Z.; “Zühdü Paşa”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.44, İstanbul, 2013, ss.538-539.
- ORTAYLI**, İlber; “Bir Aydın Grubu Olarak Yeni Osmanlılar”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C.6, İstanbul, 1985, ss.1702-1703.
- ÖNEY**,Gönül; **Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları**, İş Bankası Yayınları, Ankara, 1992.
- ÖZAYDIN**, Abdülkerim; “İbn Mukle” **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.20, İstanbul, 1999, ss. 211-212.
- ÖZDEMİR**, Mehmet; “ElHamra Sarayı” **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.11, İstanbul, 1995, ss.29-31.
- ÖZDEMİR**, Mehmet, **Endülüs Müslümanları Kültür ve Medeniyet**, TDV Yayınları, Ankara, 2016.
- ÖZDEMİR**, Mehmet; **Endülüs Müslümanları Siyasî Tarih**, TDV Yayınları, Ankara, 2016.
- ÖZKAFA**, Fatih, **İstanbul Selâtin Camilerinin Kuşak Yazıları**, Selçuk Üni. Sos. Bil. Ens. Doktora Tezi, Konya, 2008.
- SERİN**, Muhittin; “İbnü’l-Bevvâb” **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.20, İstanbul, 1999, ss. 534-535.
- SERİN**, Muhittin, “Yâkût el-Müsta’sımî” **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.43, İstanbul 2013, ss.291-293.
- SERİN**, Muhittin; **Hat sanatı ve Meşhur Hattatlar**, İstanbul, 2008.
- SÖNMEZER** Şükrü; “Çoban Mustafa Paşa Camii Süsleme Programı Üzerine Düşünceler”, **Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu IV Bildirileri**, Kocaeli Büyük Şehir Bel. Yay. 2018, ss.1703-1717.
- SCHİCK**, İrvin Cemil; “Hat San’atının Altın Çağ’ından Söz Edilebilir Mi”, **Sabah Ülkesi Dergisi**, S.45 Köln, 2015, ss.74-77.
- SCHİCK**, İrvin Cemil; “**The Revial of Kûfî Script during the Reign of Sultan Abdülhamid II**”, Calligraphy and Architecture in the Muslim World, Ed. Mohammad Gharipour, İrvin Cemil Schick, Edinburgh University Yayınları, Edinburgh, 2013, ss.119-138.
- SIRMA**, İhsan Süreyya; **Ah Endülüs**, Beyan yayınları, İstanbul, 2012.
- Sirâc Gazetesi**, 1.sayı. S.1, 1290, İstanbul.
- ŞEKER**, Şemsettin; **Sadık Bir Muhalif**,Dergah Yayınları, İstanbul, 2012.
- ŞEYBAN**, Lütfi; **Endülüs Müslüman ve Yahudilerin Osmanlı’ya Göçleri**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2010.
- ŞERİFOĞLU**, Ömer Faruk; **Ebüzziya Ailesi**, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Sanat Basımevi, İstanbul, 2020.
- SÜMER**, Faruk; “Anadolu Selçukluları” **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.36, İstanbul, 2009, ss.380-384.
- TÜFEKÇİOĞLU**, Abdülhamit; **Erken Dönem Osmanlı Mimarîsinde Yazı**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.
- TÜRESAY**, Özgür; “Bir Osmanlı Matbaacısının Sergüzeşti: Ebuzziya Tevfik’in Matbaa-i Ebuzziya’sı”, **Toplumsal Tarih**, Sayı 128, İstanbul, 2004, ss.36-43.
- TÜTENGİL**, Cavit Orhan; **Yeni Osmanlılar’dan Bu Yana İngiltere’de Türk**

- Gazeteciliği**, Belge Yayınları, İstanbul, 1985.
- UĞUZ**, Lütfi; **Çinili Köşk Müzesi ve Teşhirdeki Eserlerin Kataloğu**, Yüzüncü Yıl Üni. Sos. Bil. Ens. Yüksek Lisans Tezi, Van, 2019.
- ÜNVER**, A. Süheyl; **Fatih, Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1946.
- VARDAR**, Kadriye Figen; “Fatih Camisi’nde Görülen Süsleme Sanatları Üzerine Bir Değerlendirme” **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S. 219, İstanbul 2015, ss.123-138.
- YAVAŞ**, Doğan; “Yeşilcami Külliyesi”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.43, İstanbul, 2013, ss.492-495.
- YAVAŞ**, Doğan; “Bursa Ulu Camii”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.42, İstanbul, 2012, ss.88-89.
- YAZICI**, Nesimi; “Tasvîr-i Efkâr Gazetesi”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.40, İstanbul, 2011, ss.138-140.
- YAZICI**, Nesimi; “İbret”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.21, İstanbul, 2000, ss.368-370.
- YAZICI**, Nesimi; “Hadikâ”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.15, İstanbul, 1997, ss.18-19.
- YAZIR**, Mahmud Bedreddin; **Medeniyet Âleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli**, Ankara, 1981.
- YETKİN**, Suut Kemal, **İslâm Mimârîsi**, Doğu Ltd. Şirketi Matbaası, Ankara, 1959.
- YETKİN**, Şerare; "Anadolu Selçuklularının Mimari Süslemelerinde Büyük Selçuklulardan Gelen Etkiler", **Sanat Tarihi Yıllığı**, sayı. 2, İstanbul, 1968, ss. 36-48.
- YILDIZ**, Hakkı Dursun; “Abbâsîler” **TDV İslam Ansiklopedisi**, C.1, İstanbul 1988, ss.31-48.
- YILDIZ**, Gültekin; “The Well Protected Domains: Ideology and the Legitimation of Power in the Ottoman Empire 1876-1909”, **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, S.19, İstanbul 1999, ss.333-342.
- YÜCEL**, Sermin; **Yıldız Hamidiye Camisi**, İstanbul Teknik Üni. Fen Bilimleri Ens. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1998.
- WATT**, W. Montgomery, Pierre Cachia, **Endülüs Tarihi**, Küre Yayınları, İstanbul, 2011.